

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ТУРКАНОВА ВЛАДИСЛАВА ІГОРІВНА

УДК 347.91/.95(100)(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

ЕФЕКТИВНЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНИХ СПОРІВ

Спеціальність 081 «Право»

Галузь знань 08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело. _____ **Турканова В. І.**

Науковий керівник

Докторка юридичних наук, професорка **Ізарова Ірина Олександрівна**

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Турканова В. І. Ефективне врегулювання цивільних спорів. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (08 – «Право»). – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2023.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням поняття та природи інституту врегулювання цивільних спорів, визначення основних напрямів формування сучасної доктрини, які характеризують найбільш раціональні підходи до врегулювання цивільних спорів; поняття цивільного спору з урахуванням практики його значення для сторін, а також характеристики загальносвітових тенденцій щодо врегулювання спорів, зокрема, широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій для забезпечення комунікації сторін та врегулювання спору між ними; а також концепції інтегрованої системи врегулювання цивільних спорів, що включає досудове врегулювання та, у разі необхідності, – судовий процес.

Системно та послідовно досліджено досвід урегулювання цивільних спорів у різних державах-членах Європейського Союзу, у Сполучених Штатах Америки, Китаї, Канаді та інших країнах на прикладах функціонування різних платформ щодо врегулювання спорів. Охарактеризовано проблеми альтернативного врегулювання спорів, які актуалізувалися в 40-х роках минулого століття й були присвячені трудовим спорам та арбітражу, істотно поживалися в 70-х роках та поширилися з кінця минулого століття – на початку XXI століття – уже як обов'язкові досудові способи врегулювання спорів. По суті, саме багатоманітність цивільних спорів та способів їхнього врегулювання, що накопичилися до нашого часу (понад семисот альтернативних способів урегулювання спорів), і зумовила інтерес та активний науковий пошук ефективного

врегулювання спорів, що актуалізувався в науці права та споріднених дисциплінах упродовж останніх десятиріч. У цих дослідженнях йдеться про шляхи, що не пов'язані із судовим розглядом і вирішенням спору по суті, яке здійснює суд, але про ті шляхи, які сторони можуть обрати для врегулювання спору, про переваги й недоліки кожного з таких шляхів, а також загальну стратегію обрання кожного зі способів на певних етапах розвитку спору.

Визначено цивільні спори за допомогою характеристики його основних елементів та його значення в позитивному аспекті, а саме як невід'ємну складову суспільного життя і явище приватно-правової природи, що характеризується рівноправністю його суб'єктів – сторін, стан двостороннього зв'язку яких заснований на таких правових протиріччях, які призводять до неможливості подальшої динаміки або істотного ускладнення їхніх відносин.

На цій підставі також запропоновано удосконалити традиційне розуміння врегулювання спору як діяльності, що спрямована на вирішення спору та усунення протиріч, за допомогою визначення таких його ознак як позитивне значення, спрямоване на виникнення, зміну або припинення правовідносин між сторонами та мінімізацію негативних наслідків спору з огляду на високий рівень передбачуваності поведінки сторін в різних категоріях спорів, а також можливості подальшого збереження та розвитку відносин між сторонами спору.

Зважаючи на соціальну природу спору, а також практику Європейського суду з прав людини, важливим елементом стратегії ефективного врегулювання спору є пріоритетність пошуку способу непримусового характеру, який не потребує надмірних витрат часу та коштів на його застосування, а також характеризується високим рівнем передбачуваності. Неможливість застосувати примусове виконання рішення не стане на заваді, оскільки сторони за власною волею можуть дійти згоди й зазначене можна охарактеризувати як позитивне значення

спору, спонукання сторін конкретних відносин до подальшого розвитку та вдосконалення, збереження їх та нормалізації надалі.

Варто також визнати за кожним право на примирення як спосіб урегулювання спору, що кореспондує загальній тенденції розвитку та пріоритезації примирного врегулювання спорів поряд із судовим вирішенням спору. Зазначене право можна розглядати як природне право людини, що сприяє розвитку мирного та відкритого суспільства й актуалізує та реалізує концепцію сталого розвитку.

Вибір способу врегулювання спору не може залежати від засад правосуддя в державі – примирного чи насильницького характеру, оскільки цивільні спори виникають з відносин, що пов'язують приватних осіб. Доступ до правосуддя не може бути уособленим тільки примусовим характером виконання судового рішення, а має віддзеркалювати пріоритетність альтернативних примирних способів урегулювання спорів з метою розбудови держави верховенства права, а не сили.

Ефективне врегулювання цивільних спорів визначено як послідовну діяльність сторін та/або третіх осіб і органів, яка спрямована на взаємоузгодження протиріч між сторонами, налагодження взаєморозуміння та розроблення спільного бачення бажаного виникнення, зміни або припинення правовідносин, у яких вони беруть участь, шляхом укладення угоди або вчинення конкретних дій

На основі дослідження різних типів онлайн платформ, а також можливостей застосування інформаційно-комунікаційних технологій для ефективного врегулювання спорів, запропоновано забезпечити інтегровану систему комунікації сторін, що включає можливості позасудового врегулювання спору та його судового вирішення. Поєднання функціонування такої системи з механізмами автоматизованої обробки судових рішень дасть змогу не тільки ефективно врегульовувати спори на якомога ранній стадії розвитку конфлікту між сторонами, але й забезпечити збір інформації про категорії та особливості спорів, що виникають, динаміку

їхнього розвитку та найбільш ефективні способи врегулювання спорів або мінімізації їхніх наслідків.

В умовах реалізації концепції сталого розвитку до механізму ефективного врегулюванням спору слід віднести такі елементи: управління конфліктом на ранній стадії його розвитку, врегулювання спору за участі третіх осіб (органів та осіб, а також суду), а також здійснення контролю динаміки врегулювання спору та попередження виникнення спорів в майбутньому (за допомогою інформаційно-комунікаційної системи), що засновані на позитивних аспектах спору та усвідомленні їх корисності й мінімізації негативних наслідків за допомогою технологій штучного інтелекту.

Забезпечення досягнення бажаного результату шляхом компромісу та мінімізацію негативних наслідків спору можна визнати завданнями ефективного врегулювання цивільних спорів, на яке спрямовано зусилля як сторін, так і третіх осіб. Важливою є можливість збереження нормальних відносин сторін, а не руйнування їх внаслідок спору, а також підтримка подальшої динаміки (розвитку) відносин, що їх пов'язують, за умови добросовісної поведінки сторін. Спір варто розглядати в обох аспектах: як негативний прояв людської природи, який відіграє деструктивну роль, так і з позитивного боку, коли спір стимулює сторони до зміни відносин за спільної згоди шляхом обміну позиціями та пошуку спільного рішення щодо подальшого спілкування та взаємних вигідних відносин в умовах конструктивного діалогу.

Визначено як бажаний результат бажане виникнення, зміну або припинення правовідносин, які пов'язують сторін спору, на основі компромісу шляхом укладення відповідної угоди або узгодженого виконання визначених дій.

Застосування інформаційно-комунікаційних технологій до врегулювання спорів та діджиталізація зазначених процедур є глобальною тенденцією, що зумовлює виникнення різних підходів та функціонування

онлайн-платформ, діяльність яких спрямована на забезпечення комунікації сторін з метою врегулювання спору. Різні онлайн-платформи виконують різні функції та завдання, що забезпечує більш комплексний підхід до ефективного врегулювання цивільних спорів; водночас варто чітко розрізняти способи врегулювання спорів та шляхи, які забезпечують комунікацію між сторонами спору. Розвиток платформи другого типу в Україні буде найбільш продуктивним рішенням для розбудови інтегрованої системи врегулювання цивільних спорів з метою встановлення стабільного та підтверженого зв'язку між сторонами, обміну пропозиціями щодо врегулювання спору, а також, за необхідності, залучення третіх осіб до врегулювання спору й можливого судового розгляду справи, збору необхідної інформації. Водночас поетапна процедура врегулювання спору приведе до мінімізації негативних наслідків спору та оптимізації судової системи й системи досудового врегулювання спорів в Україні.

Дослідження різних онлайн-платформ демонструє домінування групи тих із них, які функціонують окремо від судової система; водночас деякі з них інтегровані із судовою системою, що дає підстави для більш детального дослідження їхнього досвіду. Онлайн-платформа досудового врегулювання спору, інтегрована з національною судовою системою, забезпечить можливості збору даних щодо спору між сторонами, поведінки сторін під час його поетапного врегулювання, результативності, а також кількості й різноманітності спорів, що збільшуються або зменшуються в умовах об'єктивних змін. Зазначені дані можуть лягти в основу об'єктивних та обґрунтованих пропозицій з удосконалення системи врегулювання спорів у країні.

Запропоновано ефективне врегулювання цивільних спорів забезпечити за допомогою інтегрованої інформаційно-комунікаційної системи, яка включає досудове врегулювання та судовий процес (у разі необхідності), яка побудована на принципах взаємодії сторін та інших органів та осіб і дозволяє не тільки ефективно врегулювати спори на

ранній стадії розвитку конфлікту між сторонами, але й забезпечує збір інформації про категорії та особливості спорів, що виникають, динаміку їхнього розвитку та найбільш ефективні способи їх врегулювання або мінімізації наслідків (як додатковий модуль ЄСІТС).

Онлайн-платформи можна вважати сучасною тенденцією у відповідь на запит суспільства щодо механізму ефективного врегулювання спорів як позасудову можливість забезпечити раціональну комунікацію сторін спорів. Проте сама онлайн-платформа врегулювання спорів може забезпечити лише ефективну комунікацію між сторонами та/або третьою особою, яка сприяє врегулюванню, тоді як штучний інтелект та алгоритми машинного навчання дозволяють надати сторонам значно більшу допомогу на шляху врегулювання спору, про що йдеться у третьому підрозділі третього розділу роботи.

Використання штучного інтелекту є доцільним під час здійснення правосуддя тільки за умови прозорого та детального правового врегулювання відносин. Для цього необхідно впровадити законодавчі зміни до національного законодавства, зокрема чіткий порядок використання та захисту персональних даних сторін у справі.

Функціонування інтегративної комплексної системи врегулювання спорів забезпечить поетапний підхід до врегулювання спору – від комунікації між сторонами до етапу участі судді, що дасть саме можливість мінімізації кількості спорів, які потребуватимуть останньої. Врегульовані на ранніх стадіях спори зменшать загальну кількість справ, що надходять до суду; суддя, який буде розглядати справу після досудового врегулювання, матиме доступ до даних досудового врегулювання, що сприятиме швидшому та полегшеному етапу підготовки справи до розгляду та вирішення.

Запропоновано також удосконалити усталену в правовій доктрині ідею щодо ефективного врегулювання цивільних спорів як позасудової діяльності сторін та третіх осіб, спрямована на усунення протиріч, за

допомогою визначення нового бачення мети цивільного судочинства та забезпечення рівного доступу до правосуддя для всіх, комплексного бачення природи спору та взаємодії сторін, спрямованих на його врегулювання.

Значну увагу приділено питанням застосування інформаційно-комунікаційних технологій для ефективного врегулювання спорів – досліджено загальні засади застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для врегулювання спорів, зокрема, електронні суди та онлайн-платформи з урегулювання спорів на прикладах різних країн світу. Здійснено аналіз та охарактеризовано різні платформи з урегулювання спорів, які діють незалежно, а також проаналізовано пропозиції з інтеграції платформ з урегулювання спорів та судових систем (Великобританія та Канада).

Зазначене уможливило розроблення системи категоризації цивільних спорів, що можуть ефективно врегулюватися за допомогою інтегрованої системи врегулювання цивільних спорів (онлайн-платформи), а також пропозицій щодо автоматизованого аналізу документів та обставин справи.

Наслідки спору можуть бути позитивними або негативними залежно від стратегії, яку використано для його врегулювання, як цілком правильно підкреслено в науці. Для розвитку цього положення зауважено, що рівноправність сторін судового процесу забезпечує додаткові гарантії прав так званої слабкої сторони, які можуть рефлексувати й на стадії врегулювання спору, коли обидві сторони спору є рівноправними щодо компромісу, якого вони можуть досягти, але залежно від обставин спору це зумовлює негативний або позитивний результат.

Поділ на позитивні та негативні предиктори ефективності врегулювання спорів дозволить визначити, чи є пропорційною стратегія врегулювання спору і що саме вона має включати з огляду на витрати часу та коштів на врегулювання спору, які пропонується взяти за основу визначення ефективності врегулювання спору. Відповідно співвідношення

строків розгляду та витрат до отриманого результату і має становити позитивний ефект для обох сторін та ефективного врегулювання спору.

Категорії цивільних справ є основою для визначення особливостей її поетапного врегулювання за допомогою конкретних чинників, що призвели до виникнення спору, та обставин його розвитку й динаміки. Категоризація справи для потреб інтегрованої системи врегулювання спорів має включати такі три елементи: позивач, відповідач як сторони спору та предмет позову, що відображає суть спору; у тріаді ці елементи й визначають категорію справи, що розглядається, а також особливості врегулювання спору, що виник між зазначеними сторонами. Такий підхід дасть можливість провести аналіз динаміки врегулювання спору як поетапного процесу, що послідовно розвивається між сторонами, за можливої участі третіх осіб, а також стане в нагоді для генерації відповідей на питання, які можна застосовувати в разі підготовки автоматизованого оброблення судових рішень.

Ключові слова: доступ до правосуддя, електронне правосуддя, суд, судова система, альтернативне врегулювання спорів, мета цивільного судочинства, цивільні спори, електронний суд, онлайн-платформи з урегулювання спорів, цивільне судочинство.

ABSTRACT

V. I. Turkanova. Effective resolution of civil dispute. – *Qualifying scientific paper retaining manuscript rights.*

The thesis is for obtaining a scientific degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 "Law" (081 - "Law"). – Taras Shevchenko National University of Kyiv of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2023.

The dissertation is a comprehensive scientific research on the concept and nature of the institution of civil dispute resolution, defining the main directions for the formation of a modern doctrine that characterizes the most rational approaches to the resolution of civil disputes. It explores the concept of civil dispute, taking into account its practical significance for the parties, as well as the

characteristics of global trends in dispute resolution, including the widespread use of information and communication technologies to facilitate communication between parties and the resolution of disputes. It also examines the concept of an integrated system of civil dispute resolution, which includes alternative dispute resolution and, if necessary, judicial process.

The dissertation systematically and consistently examines the experience of civil dispute resolution in various member states of the European Union, the United States, China, Canada, and other countries, using examples of different dispute resolution platforms. It discusses the problems of alternative dispute resolution, which emerged in the 1940s and initially focused on labor disputes and arbitration, gained significant momentum in the 1970s, and expanded as mandatory pre-trial methods of dispute resolution from the end of the last century to the beginning of the 21st century. Essentially, it is the diversity of civil disputes and the methods of their resolution, accumulated to the present time (over seven hundred alternative dispute resolution methods), that has sparked interest and active scientific research into effective dispute resolution in the field of law and related disciplines over the past decade. These studies focus on non-judicial ways of resolving disputes that do not involve court hearings and decision-making but rather the paths that parties can choose for resolving their disputes. They analyze the advantages and disadvantages of each method and provide a general strategy for selecting each method at certain stages of dispute development.

Civil disputes are defined based on the characteristics of their main elements and their positive aspect, namely as an integral part of social life and a phenomenon of private law nature characterized by the equality of its subjects (parties). It represents a bilateral relationship based on legal contradictions that lead to a deadlock or significant complications in their relations, rendering further dynamics impossible.

It is also proposed to improve the traditional understanding of dispute resolution as an activity aimed at resolving disputes and eliminating contradictions by defining its characteristics such as a positive value aimed at the

emergence, change, or termination of legal relations between parties and the minimization of negative consequences of the dispute, taking into account a high level of predictability of parties' behavior in various categories of disputes, as well as the possibility of further preservation and development of relations between the parties to the dispute.

Considering the social nature of disputes, as well as the practice of the European Court of Human Rights, an important element of an effective dispute resolution strategy is the priority of seeking a non-coercive method that does not require excessive time and cost to apply, and is characterized by a high level of predictability. The inability to enforce a decision by force will not be an obstacle since the parties can voluntarily reach an agreement, which can be characterized as a positive value of the dispute, encouraging specific relations between the parties to further develop, preserve, and normalize.

It is also worth recognizing the right of reconciliation for each individual as a means of dispute resolution, which corresponds to the general trend of development and prioritization of peaceful dispute resolution alongside judicial resolution. This right can be seen as a natural human right that promotes the development of a peaceful and open society and actualizes and implements the concept of sustainable development.

The choice of dispute resolution method should not depend on the principles of justice in the state - reconciliatory or coercive in nature - as civil disputes arise from relationships between private individuals. Access to justice should not be limited solely to the coercive enforcement of a court decision but should reflect the priority of alternative reconciliatory methods of dispute resolution in order to build a state based on the rule of law, not force.

Effective resolution of civil disputes is defined as a sequential activity of parties and/or third parties and authorities aimed at reconciling the contradictions between the parties, establishing mutual understanding, and developing a common vision of the desired emergence, change, or termination of legal relations

in which they are involved through the conclusion of an agreement or specific actions.

Based on the research of various types of online platforms and the possibilities of using information and communication technologies for effective dispute resolution, it is proposed to provide an integrated communication system for the parties, which includes the possibilities of extrajudicial dispute resolution and its judicial resolution. The functioning of such a system in combination with mechanisms for automated processing of court decisions will not only effectively resolve disputes at an early stage of conflict development but also collect information about the categories and peculiarities of arising disputes, their dynamics, and the most effective methods of dispute resolution or minimization of their consequences.

In the context of implementing the concept of sustainable development, the mechanism of effective dispute resolution should include the following elements: conflict management at an early stage of its development, dispute resolution involving third parties (authorities and individuals, as well as the court), and monitoring the dynamics of dispute resolution and preventing the emergence of disputes in the future (through an information and communication system) based on the positive aspects of the dispute and awareness of their usefulness and the minimization of negative consequences using artificial intelligence technologies.

Achieving the desired outcome through compromise and minimizing the negative consequences of a dispute can be recognized as the objectives of effective civil dispute resolution, which involve efforts from both the parties and third parties. It is important to preserve normal relations between the parties rather than destroy them as a result of the dispute, as well as to support the continued dynamics (development) of the relationships that connect them, provided that the parties behave in good faith. The dispute should be considered from both perspectives: as a negative manifestation of human nature that plays a destructive role, and from a positive perspective where the dispute stimulates the parties to change their relationships through mutual agreement, exchanging positions, and

seeking a common solution for further communication and mutually beneficial relations through constructive dialogue.

The desired outcome is defined as the desired emergence, change, or termination of legal relationships that connect the parties to the dispute, based on compromise through the conclusion of a relevant agreement or the agreed performance of specified actions.

The application of information and communication technologies to dispute resolution and the digitalization of these procedures is a global trend, leading to the emergence of different approaches and the functioning of online platforms aimed at facilitating communication between parties for dispute resolution. Various online platforms perform different functions and tasks, providing a more comprehensive approach to effective civil dispute resolution. However, it is important to clearly distinguish between dispute resolution methods and the means that facilitate communication between the parties. The development of the second type of platform in Ukraine would be the most productive solution for establishing an integrated system for civil dispute resolution, ensuring stable and confirmed communication between the parties, exchanging proposals for dispute resolution, and, if necessary, involving third parties in the resolution process and possible court proceedings, as well as collecting necessary information. At the same time, a step-by-step procedure for resolving disputes will minimize the negative consequences of the dispute and optimize the judicial system and the system of alternative dispute resolution in Ukraine.

The study of various online platforms demonstrates the dominance of a group of platforms that operate independently of the judicial system. However, some platforms are integrated with the judicial system, which provides grounds for a more detailed study of their experience. An online dispute resolution platform integrated with the national judicial system will provide opportunities for collecting data on disputes between parties, the behavior of parties during the step-by-step resolution process, effectiveness, as well as the number and variety of disputes that increase or decrease due to objective changes. Such data can form

the basis for objective and substantiated proposals to improve the dispute resolution system in the country.

Efficient civil dispute resolution can be achieved through an integrated information and communication system that includes pre-trial settlement and judicial processes (if necessary) and is built on the principles of interaction between parties and other entities. This system not only effectively resolves disputes at an early stage of conflict development between parties but also collects information about the categories and characteristics of arising disputes, their dynamics, and the most effective methods of resolution or minimizing their consequences (as an additional module to the ICMS). Online platforms can be considered a modern trend in response to society's demand for an effective dispute resolution mechanism as an extrajudicial means of facilitating rational communication between parties. However, the online dispute resolution platform itself can only provide effective communication between parties and/or a third party facilitating resolution, while artificial intelligence and machine learning algorithms can provide significantly more assistance to the parties in the dispute resolution process, as discussed in the third subsection of the third chapter of the work.

The use of artificial intelligence is appropriate in the administration of justice only under the condition of transparent and detailed legal regulation of relations. To achieve this, legislative changes need to be implemented in national legislation, including clear rules for the use and protection of personal data of the parties involved in the case.

Functioning of an integrated complex dispute resolution system will ensure a phased approach to resolving disputes, from communication between the parties to the involvement of a judge, thus minimizing the number of disputes that require court intervention. Early resolution of disputes will reduce the overall caseload entering the court system. The judge handling a case after pretrial resolution will have access to the pretrial resolution data, facilitating a faster and streamlined preparation phase for case proceedings and resolution.

There is a proposal to enhance the established concept in legal doctrine regarding effective resolution of civil disputes as an extrajudicial activity of the parties and third parties. This proposal aims to eliminate contradictions by defining a new understanding of the purpose of civil litigation and ensuring equal access to justice for all, considering a comprehensive view of the nature of the dispute and the interaction of the parties involved in its resolution.

Considerable attention has been given to the application of information and communication technologies for effective dispute resolution. General principles of applying modern information and communication technologies for dispute resolution, including electronic courts and online dispute resolution platforms, have been studied, using examples from various countries worldwide. Various dispute resolution platforms operating independently have been analyzed and characterized, along with proposals for integrating dispute resolution platforms and judicial systems (e.g., the United Kingdom and Canada).

This exploration has allowed for the development of a categorization system for civil disputes that can be effectively resolved through an integrated civil dispute resolution system (online platforms). Additionally, proposals have been made for automated document analysis and analysis of case circumstances.

The consequences of a dispute can be positive or negative, depending on the strategy employed to resolve it, as appropriately emphasized in the field of science. In developing this notion, it is noted that the equality of the parties in the judicial process provides additional guarantees for the rights of the so-called weaker party, which can also have an impact during the dispute resolution stage when both sides have equal opportunities for compromise. However, the outcome can be negative or positive depending on the circumstances of the dispute.

Differentiating positive and negative predictors of dispute resolution effectiveness will help determine whether the resolution strategy is proportionate and what it should entail in terms of time and cost spent on dispute resolution, which is proposed as the basis for defining dispute resolution effectiveness. Accordingly, the balance between the processing time, costs, and achieved

outcome should have a positive effect for both parties and effective dispute resolution.

The categories of civil cases serve as the basis for determining the specifics of their phased resolution through specific factors that led to the dispute and the circumstances of its development and dynamics. Categorizing a case for the needs of an integrated dispute resolution system should include the three elements: the plaintiff, defendant as the disputing parties, and the subject matter of the claim, which reflects the essence of the dispute. Within this triad, these elements determine the category of the case being considered, as well as the specifics of the dispute resolution between the parties involved. This approach will allow for the analysis of dispute resolution dynamics as a phased process that unfolds sequentially between the parties, with possible involvement of third parties, and will also be useful for generating answers to questions that can be applied in the preparation of automated processing of court decisions.

Keywords: access to justice, e-justice, court, judicial system, alternative dispute resolution, goals of civil litigation, civil disputes, e-court, online dispute resolution platforms, civil litigation.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Турканова В. Ефективне урегулювання спору: основні підходи до визначення у світі. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2020. № 3 (114). С. 60–64. DOI: 10.17721/1728-2195/2020/3.114-1.
2. Turkanova V. Prospects for the Use of Artificial Intelligence and Machine Learning Algorithms for Effective Resolution of Civil Disputes. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2023. Vol. 6, Iss. 2. P. 1–10. DOI: 10.33327/AJEE-18-6.2-n000224. (Scopus, WoS)

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу, і прирівняні до них:

1. Turkanova V. Finding an Effective Way of Civil Dispute Resolution. *Teisė*. 2021. Vol. 1180. P. 158–165. DOI: 10.15388/Teise.2021.118.11.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Турканова В. Вирішення цивільних спорів в Україні: чи є альтернатива судам? *Поширення литовського досвіду альтернативного вирішення спорів в Україні* : зб. наук. пр. учасників міжнар. семінару (Київ, 22 жовт. 2020 р.). Київ : Дакор, 2020. С. 100–105.
2. Турканова В. І. Ефективне врегулювання спорів в умовах сталого розвитку: виклики для України. *Об'єднані наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень* : матеріали VII всеукр. наук.-практ. конф., 12–13 листоп. 2020 р. Київ : КНУ ім. Т. Шевченка, 2020. С. 289–293.

3. Бошайнен-Дуурсма Г., Турканова В. Ефективне правосуддя в цивільних справах: досвід Австрії. *Доступ до правосуддя в умовах сталого розвитку: до 30-річчя незалежності України* : колект. моногр. / за заг. ред. Ю. Притика, І. Ізарова. Київ : Дакор, 2021. С. 86–107.

4. Ізарова І. О., Турканова В. І. Особливості ефективного врегулювання спорів, що впливають з фідучіарних відносин. *Траст і трастоподібні конструкції: глобалізація та перспективи. Матвеевські цивілістичні читання* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 6 листоп. 2020 р. Київ : Алерта, 2021. С. 90–95.

5. Турканова В. І. До питання про рівний доступ до правосуддя та ефективне врегулювання цивільних спорів. *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених, присвяч. Дню науки Ін-ту права, 21 трав. 2021 р. : у 2 т. Київ : КНУ ім. Т. Шевченка, 2021. Т. 2. С. 215–218.

6. Турканова В. І. Мета цивільного судочинства: вирішити чи врегулювати? На шляху до розвитку альтернативного врегулювання спорів в Україні. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., Чернівці, 29 жовт. 2021 р. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. С. 128–130.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	21
ВСТУП	22–33
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ЕФЕКТИВНЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНИХ СПОРІВ	34-80
1.1. Ефективне врегулювання спорів: світовий досвід	34-47
1.2. Поняття цивільного спору як об'єкта врегулювання	48-64
1.3. Ефективне врегулювання цивільного спору як мета	65-76
Висновки до розділу 1	77-80
РОЗДІЛ 2. ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРІВ	81-141
2.1. Загальні засади застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для врегулювання цивільних спорів	81-115
2.2. Особливості застосування штучного інтелекту та алгоритмів машинного навчання для врегулювання цивільних спорів	115-129
2.3. Побудова та функціонування інтегрованої системи врегулювання спорів (на прикладі онлайн платформи)	129-138
Висновки до розділу 2.	138-141
РОЗДІЛ 3. КАТЕГОРІАЛЬНІСТЬ ЦИВІЛЬНИХ СПОРІВ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ЕФЕКТИВНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ ІНТЕГРОВАНОЇ СИСТЕМИ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРІВ	142-177

3.1. Перспективи застосування штучного інтелекту для ефективного врегулювання різних категорій цивільних спорів	142-152
3.2. Категоризація цивільних спорів в умовах автоматизованого аналізу даних	152-163
Висновки до розділу 3	163-166
ВИСНОВКИ	167-177
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	178-218

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Дія – від «Держава і я» – електронний сервіс державних послуг в Україні

ДСА України – Державна судова адміністрація України

ЄДРСР – Єдиний державний реєстр судових рішень

ЕКПЛ або Конвенція – Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод

ЄСІТС або Система – Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЗМІ – засоби масової інформації, медіа

КМРЄ – Комітет Міністрів Ради Європи

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

ADR – альтернативне врегулювання спорів, Alternative Dispute Resolution

ODR – онлайн врегулювання спорів, Online Dispute Resolution

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах сучасного активного розвитку судових та позасудових способів врегулювання спорів особливого значення набуває поняття ефективності врегулювання цивільних спорів («effective dispute resolution»). Невдало обрана стратегія захисту прав може призвести до катастрофічних витрат часу та коштів, які в результаті можуть знівелювати отриману перемогу. Спори між особами неминучі, тому питання полягає лише в тому, як забезпечити ефективне функціонування системи їх врегулювання в сучасних умовах та якою має бути основна мета такого врегулювання.

Традиційно захист прав уважався прерогативою судової системи, в ході судового розгляду суд вирішував спір між сторонами, а отримане рішення набувало сили примусово виконуваного акту. Проте сучасні підходи до визначення спору, його змісту як позитивного, а не тільки негативного явища, а також бурхливий розвиток позасудових способів врегулювання спорів (за деякими даними – понад кілька сотень) зумовлюють необхідність розроблення концепції ефективного врегулювання цивільного спору.

Захист прав має корелюватися з урахуванням конкретних обставин справи шляхом обрання найбільш ефективного способу серед різноманіття можливих способів за допомогою конкретних критеріїв. Різноманіття альтернативних способів врегулювання спорів зумовлює складність розроблення стратегії захисту прав, нівелює превентивну функцію врегулювання спорів на ранньому етапі розвитку. З огляду на це, важливою тенденцією ефективного врегулювання спорів є широке застосування інформаційно-комунікаційних технологій та штучного інтелекту, за допомогою яких можна забезпечити ефективну варіативність вибору стратегії врегулювання спору й зосередитися на його позитивних аспектах та наслідках.

В українській науці загалом ці питання не досліджувалися на достатньому рівні (хоча в кількох дослідженнях розглянуто питання про альтернативне вирішення спорів), незважаючи на істотні зміни чинного законодавства, яке можна вважати достатньою передумовою для розвитку альтернативного врегулювання цивільних спорів.

Зокрема, під час реформ процесуального законодавства у ЦПК України в редакції закону від 2017 року було внесено зміни, що віддзеркалюють відповідні зміни у Конституції України, а саме положення статті 55, яка гарантує право кожного захищати свої права та свободи від порушень та незаконних посягань будь-якими способами, не забороненими законодавством, та ст. 124, якою запроваджено можливість обов'язкового досудового врегулювання спору. Традиційно в умовах договорів закріплюють вимогу щодо переговорів між сторонами в разі виникнення спору; водночас конкретних умов проведення таких переговорів не зазначають.

Ухвалення восени 2021 року Закону України «Про медіацію» актуалізувало дискусії щодо ефективності цього способу врегулювання спорів та необхідності запровадження обов'язкової медіації в окремих категоріях цивільних справ.

Особливо ускладнюється питання щодо ефективного врегулювання цивільного спору з подальшим активним розвитком так званого електронного або онлайн-урегулювання спорів, які є поширеним явищем у багатьох країнах світу.

Усе це різноманіття зумовлює питання щодо комплексного підходу та відповіді на питання: як ефективно врегулювати цивільний спір? у яких саме категоріях цивільних спорів доцільно запровадити обов'язкове досудове врегулювання? які саме способи альтернативного врегулювання варто застосувати для забезпечення ефективного захисту прав особи? У нашому дисертаційному дослідженні ми ставимо собі завдання обґрунтувати відповіді на ці та інші питання.

Джерелами для нашого дослідження стали доктрина права європейських країн, а також судова практика національних судів цих країн, так само як і українська правова доктрина та судова практика. Особливу увагу приділено практиці Європейського суду з прав людини та дослідженню способів урегулювання спорів з іноземним та транскордонним елементом.

Теоретичною основою дослідження стали також ідеї та здобутки українських представників процесуальних галузей права, судоустрою, серед яких: Н. Васирина, К. Гусаров, В. Комаров, І. Ізарова, С. Кравцов, Н. Мазаракі, Л. Малярчук, Ю. Притика, О. Снідевич, М. Стефанчук, О. Хотинська-Нор, Т. Цувіна, О. Угриновська та інші. У роботі було досліджено та розвинуто ідеї інших вчених – AYTEKIN M. U., BUSCH R. F., CONBERE J. P., CONSTANTINO C. A., MERCHANT C. S., COOK J. A., COSIER R. A., DALTON D. R., COVER R. M., DORE L. K., DOWNES D., PENHOET B., GETMAN J. G., KATSH E., RABINOVICH-EINY O., KOVARSKY I., LIPSKY D. B., MATTEUCCI G., MATTLI W., SEKI H. S. та інших.

Актуальним напрямом наукових досліджень останніх років стали питання застосування штучного інтелекту в судовій системі для оброблення юридичних документів тощо (зокрема, роботи Арсірія Р., Губського В., Alessa H., Berland A., Bex F., Prakken H., Burns E., Laskowski N., Tucci L., Mari A., Medvedeva M., Wieling M., Vols M., Strikaite G., Susskind R., Susskind D. та інших); водночас серед них бракує напряму комплексного пошуку шляхів застосування інформаційно-комунікаційних технологій для врегулювання спорів.

Визнаючи внесок зазначених науковців у розвиток науки, слід констатувати недостатній рівень розроблення цього питання в Україні, що зумовлює вибір та актуальність теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Тема дисертаційного дослідження відповідає пріоритетним напрямам, окресленим у Стратегії розвитку системи правосуддя та

конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженій Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021.

Дисертація виконана на кафедрі нотаріального, виконавчого процесу та адвокатури, прокуратури, судоустрою Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка в межах наукової теми № 22БФ042-01 на 2022–2024 рр «Правосуддя в умовах сталого розвитку». Тема роботи затверджена на засіданні Вченої ради юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка 22 червня 2020 р. (протокол № 18).

У процесі дисертаційного дослідження було також використано результати спільного українсько-австрійського науково-дослідного проєкту на 2021–2022 рр. «На шляху до сталого правосуддя в умовах сучасних викликів: пошук найкращих шляхів вирішення цивільних та господарських спорів і посилення співпраці між Україною та Австрією» (фінансовано Міністерством освіти і науки України).

Дисертаційне дослідження є одним із результатів реалізації наукового проєкту, який фінансується за рахунок зовнішнього інструменту допомоги Європейського Союзу для виконання зобов'язань України у Рамковій програмі Європейського Союзу з наукових досліджень та інновацій «Горизонт 2020», назва проєкту – «Інноваційні технології обробки судових рішень за допомогою алгоритмів машинного навчання» (дисертантка є авторкою та виконавицею).

Тема дисертаційного дослідження була затверджена на засіданні Вченої ради юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка 22 червня 2020 р., (протокол № 18).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає у формуванні концепції ефективного врегулювання цивільних спорів на основі комплексної системи, що передбачає інтегроване судове та позасудове врегулювання конкретного спору, а також розробки на основі цього практичних пропозицій щодо удосконалення механізму захисту прав

в Україні.

Мета дисертаційного дослідження зумовила необхідність постановки та вирішення таких *завдань*:

– охарактеризувати загальні положення та світовий досвід з ефективного врегулювання спорів, що впродовж останніх кількох століть сформувався у провідних державах світу;

– визначити поняття цивільного спору з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, а також загальносвітових тенденцій, зокрема різних аспектів його оцінки (негативних та позитивних);

– визначити мету та принципи ефективного врегулювання цивільних спорів, охарактеризувати право особи на примирення як спосіб врегулювання спору;

– з'ясувати можливості застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для врегулювання спорів, що функціонують в різних системах електронного суду та на онлайн-платформах для врегулювання спорів у різних країнах світу;

– охарактеризувати особливості застосування штучного інтелекту та алгоритмів машинного навчання для забезпечення комунікації між сторонами спору, а також для врегулювання спору у світлі нових рекомендацій та практик застосування штучного інтелекту в судових системах;

– з'ясувати основні принципи і стадії побудови інтегрованої системи ефективного врегулювання спорів

– охарактеризувати особливості застосування штучного інтелекту та алгоритмів машинного навчання для ефективного врегулювання різних категорій цивільно-правових спорів.

Предметом дослідження є ефективне врегулювання цивільних спорів.

Об'єктом дослідження є сукупність правовідносин, що складаються між сторонами в умовах виникнення цивільного спору, його розвитку та

динаміки ефективного врегулювання.

Методи дослідження обрано з урахуванням визначеної мети та завдань, а також специфіки об'єкта та предмета дослідження. Методологічну основу дослідження складають загальнонаукові та спеціально-юридичні методи. Зокрема, загальний *діалектичний метод* наукового пізнання реально існуючих явищ і процесів дав змогу об'єктивно охарактеризувати та оцінити стан ефективності системи врегулювання цивільних спорів в Україні.

У переважній більшості правові дослідження українських науковців передбачають застосування загальнонаукових методів, що дозволяють дійти до комплексних висновків, а також спеціальних наукових методів, що застосовуються в правових дослідженнях. Зокрема, застосування діалектичного методу передбачає всебічний розгляд об'єктів дослідження в їх взаємозв'язку, сукупності, динаміці розвитку, з використанням категорій і законів діалектики; визначення негативних наслідків колоніально-тоталітарної моделі функціонування суду як механізму державного примусу в Україні та формулювання конкретних напрямів сучасної моделі сталого правосуддя з обґрунтуванням відповідного місця ефективного врегулювання спорів; обґрунтування необхідності зміни фокусу сталого правосуддя на примирне ефективне врегулювання спорів на противагу системі забезпечення пріоритету вирішення цивільних справ судами тощо.

Логічні методи дозволяють узагальнити умови та особливості широкого використання позасудового врегулювання спорів, визначити їх місце в системі правосуддя та показники ефективності. Це може призвести до зміщення фокусу постійного правосуддя на мирне врегулювання спорів на відміну від пріоритету системи примусового виконання національними судами; водночас одиниці наукових робіт зосереджені на питаннях підтримки та розвитку сильних і мирних інститутів у системі правосуддя України, визначення відповідності вимогам сталого розвитку сучасних правових процесуальних інститутів.

До спеціальних наукових методів дослідження, які забезпечили його структурованість і послідовність, належать: *метод системного аналізу*, що дозволив дослідити правові норми та науковий доробок представників різних наук з питань врегулювання спорів (розділи 1–3); *формально-юридичний метод*, що використовувався в дослідженні правових норм та судової практики (підрозділ 2.1, розділ 3); *історико-правовий метод*, за допомогою якого простежено еволюцію законодавчого регулювання інституту врегулювання спорів в Україні та у світі (підрозділ 1.1); *логіко-семантичний метод* сприяв розвитку понятійно-категоріального-апарату дослідження (підрозділи 1.2, 3.1); *метод класифікації* забезпечив можливість розвинути положення щодо категоризації цивільних справ (підрозділи 3.2–3.3); *метод вибіркового аналізу* дав змогу проаналізувати судову практику з вирішення цивільних справ (підрозділ 3.2). Для обґрунтування сформульованих висновків, що базуються на емпіричних даних, було широко використано *статистичний метод* наукового дослідження (підрозділ 3.2).

Теоретичною основою дисертації стали теоретичні праці науковців про цивільний процес та альтернативне врегулювання спорів, арбітраж, виконавче провадження.

Нормативно-правовою базою дослідження стали: положення національного законодавства та міжнародно-правових документів, підзаконних нормативно-правових актів України.

Емпіричну основу роботи склали: рішення Європейського суду з прав людини, рішення Верховного Суду, національна судова практика, офіційні статистичні дані.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні монографічним комплексним дослідженням ефективного врегулювання цивільних спорів, у якому обґрунтовується низка концептуальних, важливих для теорії та практики понять, висновків,

пропозицій, сформульованих авторкою особисто. Серед них найсуттєвішими є такі:

1) доведено, що ефективне врегулювання цивільних спорів – це послідовна діяльність сторін та/або третіх осіб і органів, спрямована на взаємоузгодження протиріч між сторонами, налагодження взаєморозуміння та розроблення спільного бачення бажаного виникнення, зміни або припинення правовідносин, у яких вони беруть участь, шляхом укладення угоди або вчинення конкретних дій;

2) цивільні спори між сторонами охарактеризовано як невід’ємну складову суспільного життя і явище приватно-правової природи, що характеризується рівноправністю його суб’єктів – сторін, стан двостороннього зв’язку яких заснований на таких правових протиріччях, які призводять до неможливості подальшої динаміки або істотного ускладнення їхніх відносин;

3) в умовах реалізації концепції сталого розвитку до механізму ефективного врегулюванням спору слід віднести такі елементи: управління конфліктом на ранній стадії його розвитку, врегулювання спору за участі третіх осіб (органів та осіб, а також суду), а також здійснення контролю динаміки врегулювання спору та попередження виникнення спорів в майбутньому (за допомогою інформаційно-комунікаційної системи), що засновані на позитивних аспектах спору та усвідомленні їх корисності й мінімізації негативних наслідків за допомогою технологій штучного інтелекту;

4) позитивне значення спору охарактеризоване як сприяння подальшому розвитку відносин між сторонами, що проявляється у праві сторін на зміну своїх відносин та впливі на їхню динаміку, зокрема в тому, що вони вирішують конкретний спір між собою самостійно;

5) результатом ефективного врегулювання спорів пропонуємо вважати бажане виникнення, зміну або припинення правовідносин, які пов’язують сторін спору, на основі компромісу шляхом укладення

відповідної угоди або узгодженого виконання визначених дій;

б) право особи на примирення як спосіб врегулювання спору розглядається як природне право людини, що сприяє розвитку мирного та відкритого суспільства, а вибір способу врегулювання спору – як такий, що залежить від волі його сторін і від пріоритетності засад правосуддя сталого розвитку в умовах розбудови держави верховенства права;

7) доведено, що ефективне врегулювання цивільних спорів забезпечується за допомогою інтегрованої інформаційно-комунікаційної системи, яка включає досудове врегулювання та судовий процес (у разі необхідності), яка побудована на принципах взаємодії сторін та інших органів та осіб і дозволяє не тільки ефективно врегулювати спори на ранній стадії розвитку конфлікту між сторонами, але й забезпечує збір інформації про категорії та особливості спорів, що виникають, динаміку їхнього розвитку та найбільш ефективні способи їх врегулювання або мінімізації наслідків.

Удосконалено:

1) традиційне розуміння врегулювання спору як діяльності, що спрямована на вирішення спору та усунення протиріч, за допомогою визначення таких його ознак як позитивне значення, спрямоване на виникнення, зміну або припинення правовідносин між сторонами та мінімізацію негативних наслідків спору з огляду на високий рівень передбачуваності поведінки сторін в різних категоріях спорів, а також можливості подальшого збереження та розвитку відносин між сторонами спору;

2) усталена в правовій доктрині ідея щодо ефективного врегулювання цивільних спорів як позасудової діяльності сторін та третіх осіб, спрямована на усунення протиріч, за допомогою визначення нового бачення мети цивільного судочинства та забезпечення рівного доступу до правосуддя для всіх, комплексного бачення природи спору та взаємодії сторін, спрямованих на його врегулювання;

3) перелік позитивних та негативних предикторів ефективності врегулювання спорів, до яких пропонуємо додати ті, які дають змогу визначити, чи є пропорційною стратегія врегулювання спору та які дії сторін вона має включати з огляду на витрати часу та коштів на врегулювання спору.

Дістало подальшого розвитку:

1) наукова ідея щодо наслідків спору як позитивних або негативних залежно від стратегії, яку використовують для його врегулювання; з огляду на те, що обидві сторони спору є рівноправними щодо компромісу, якого вони можуть досягти, обставини, які його зумовлюють, і визначають його негативний чи позитивний результат;

2) положення про категоризацію цивільних справ, яка для потреб інтегрованої системи врегулювання спорів має включати такі три елементи: позивач, відповідач як сторони спору та предмет позову, що відображає суть спору; у тріаді ці елементи й визначають категорію справи, що розглядається, а також особливості врегулювання спору, що виник між зазначеними сторонами.

Теоретичне значення. Дисертація містить наукові положення, нові науково обґрунтовані теоретичні результати проведеного дослідження, що мають істотне значення для галузі судоустрою, а також свідчить про особистий внесок здобувача в науку та характеризується єдністю змісту.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані:

– у *нормотворчій діяльності* – як підґрунтя для подальшого реформування інституту врегулювання цивільних спорів у правовій системі України;

– у *науково-дослідній сфері* – як методологічне підґрунтя для подальших науково-теоретичних досліджень в сфері врегулювання спорів;

– у правозастосовчій діяльності, зокрема, під час розгляду і вирішення судами цивільних справ, застосування медіації та інших способів альтернативного вирішення спорів;

– у навчальному процесі під час викладання дисциплін «Цивільний процес України» та «Альтернативне врегулювання спорів», а також при підготовці відповідної навчально-методичної літератури.

Особистий внесок здобувачки. Дисертаційне дослідження виконано здобувачкою самостійно. Сформульовані в ньому положення, висновки та пропозиції обґрунтовані на підставі власних спостережень автора та проведеного нею аналізу.

У розділі, що опублікований у колективній монографії у співавторстві з Г.-К. Бошайнен-Дуурсма «Ефективне правосуддя в цивільних справах: досвід Австрії» (Доступ до правосуддя в умовах сталого розвитку: до 30-річчя незалежності України : колектив. моногр. / за заг. ред.: Ю. Притика, І. Ізарова. Київ : Дакор, 2021. 478 с., С. 86–107), частка авторки складає 80%.

Апробація результатів дисертації. Основні результати наукового дослідження оприлюднені у доповідях авторки на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях та семінарах, зокрема, таких: «Поширення литовського досвіду альтернативного вирішення спорів в Україні» (Київ, 2020 р.), «Об'єднані наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень, науково-практична конференція» (Київ, 12-13 листопада 2020 р.), «Траст і трастоподібні конструкції: глобалізація та перспективи. Матвєєвські цивілістичні читання» (Київ, 6 лист. 2020 р.), «Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики» (Київ, 21 травня 2021 р.), «Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні» (Чернівці, 29 жовтня 2021р.).

Висновки, отримані в результаті проведеного дослідження, обговорювалися на засіданні кафедри нотаріального, виконавчого процесу, адвокатури, прокуратури, судоустрою ННІ права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 18 від 22 червня 2023 р.).

Публікації. За результатами наукового дослідження опубліковано 4 наукові праці, серед яких 2 статті у наукових фахових виданнях України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (одна з них опублікована у виданні, що індексується в Scopus та Web of Science, Q2, і прирівнюється до двох публікацій), 1 стаття в науковому фаховому виданні країни ЄС (Литви), 5 тез наукових доповідей опубліковано у збірниках матеріалів міжнародних наукових конференцій та семінарів, а також в одній главі колективної монографії.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, які охоплюють 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 218 сторінок, з них основного тексту – 176 сторінок. Список використаних джерел складається з 355 найменувань та міститься на 41 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ЕФЕКТИВНЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНИХ СПОРІВ

1.1 Ефективне врегулювання спорів: світовий досвід

...To talk more and fight less...

Designing an Effective Dispute Resolution System by W. L. Ury, J. M. Brett and S. B. Goldberg, 1988 [344, p. 414].

Конфлікти та спори є невід’ємною частиною суспільного життя або, як слушно зазначають науковці, *conflicts are inevitable*. Підходи, які застосовують до їх вирішення, є найрізноманітнішими й характеризують еволюцію правосуддя – від традиційного судового розгляду до сучасних альтернативних примирних процедур і так званого *conflict management*, що допомагає не тільки вирішити спір, але й зберегти нормальні й продуктивні відносини між його учасниками на майбутнє.

Сучасна концепція сталого розвитку людства, зокрема, спрямування до побудови мирного та відкритого суспільства [84], вимагає переосмислення усталених підходів до врегулювання спорів, зокрема, пошуку більш ефективних способів їх врегулювання, комплексного бачення ефективного врегулювання спорів. Зокрема, положення, висловлені у цілі 16 сталого розвитку [335] свідчать про те, що реалізація концепції залежить від зусиль, спрямованих на успішність побудови миролюбного й відкритого суспільства, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях. Саме такі інституції опосередковують відносини з альтернативного врегулювання спорів, які значно сприяють забезпеченню доступу до

правосуддя та побудові миролюбного та відкритого суспільства, про що детальніше йдеться далі.

Врегулювання спорів є достатньо малодослідженим в українській правовій науці, зокрема, дослідження альтернативного врегулювання спорів у пострадянських країнах досі є поодинокими, присвячені здебільшого конкретним способам альтернативного врегулювання спорів [1; 37; 55; 62; 98; 129; 130; 161]; в кількох дослідженнях розглянуто питання про альтернативне вирішення спорів [68; 76; 114; 129; 5; 8].

В українській науковій літературі лунали думки про необхідність зміни фокусу сталого правосуддя на примирне ефективне врегулювання спорів на противагу системі забезпечення пріоритету вирішення цивільних справ судами тощо [32; 47; 97; 143; 162], щодо особливостей широкого використання позасудового врегулювання спорів, визначення їх місця в системі правосуддя [61; 83].

Водночас загальний огляд джерел дає можливість виокремити основні сучасні підходи до врегулювання спорів в світі та охарактеризувати їх у другому розділі нашої роботи. Отже, нашим завданням є аналіз наукових підходів, що існують у світі, та з'ясування сутності понять «effective dispute resolution», «conflict management system» та «dispute system design», а також формулювання основного завдання ефективного врегулювання спору як бажаного результату ¹ [336].

Поняття врегулювання спорів традиційно застосовується до спорів приватно-правового характеру [10; 161; 274; 333], хоча зустрічаються і деякі думки про застосування такого механізму в кримінальному праві та процесі [178; 288]. Водночас, для цілей цієї роботи ми окреслимо сферу врегулювання тільки цивільними спорами, при цьому, орієнтуючись саме на українське законодавством та правову доктрину з точки зору співвідношення приватно-правових спорів – цивільних спорів та

¹ Основні результати цього дослідження опубліковано в науковій статті Turkanova V. Finding an Effective Way of Civil Dispute Resolution (Teisė. 2021. Vol. 1180. P. 158–165).

комерційних спорів (детальніше визначення «цивільних спорів» досліджене в підрозділі 1.2 роботи).

Проблема альтернативного врегулювання спорів істотно актуалізувалося минулого століття, зокрема, перші такі дослідження з'явилися в 40-х рр. минулого століття й були присвячені трудовим спорам та арбітражу [250; 255; 311]. Зокрема, варто зазначити дослідження альтернатив вирішення трудових спорів у США, у якому увагу присвячено аналізу різних концепцій та способів вирішення трудових спорів, що були реалізовані в законодавстві різних штатів Америки впродовж 40 років, а також результатів їхнього функціонування, зокрема кількості та якості врегульованих спорів, впливу на подальші відносини між працівниками та адміністраціями різних установ та організацій [250].

Упродовж 60-70-х рр. значно зросла увага до позасудового врегулювання спорів і з'явилися дослідження, у яких використовували термін «dispute resolution», або «врегулювання спору», та ін. [183; 217; 242; 266; 325].

Зокрема, у своїй статті 1968 року Дж. Стерн підкреслив, що страйк є одним із найпростішим способів урегулювання трудових спорів, водночас він зробив аналіз інших способів, як-от study committee, bargaining, медіації, добровільного та обов'язкового арбітражу, а також ad hoc congressional action. Він виснував тезу про те, що ефективність застосування різних способів урегулювання спорів залежить від конкретного сектору економіки, і саме різноманіття способів, зважаючи на їхню гнучкість, децентралізоване ухвалення рішень, свободу дій для приватних осіб, зумовлять їх подальше успішне застосування [325].

Варто зауважити, що наполегливий пошук ефективних шляхів вирішення саме трудових спорів спонукав до розвитку альтернативного врегулювання, тому в цих дослідженнях до них було прикуто доволі багато уваги. У дослідженні Дж. Гетьмана 1979 року навіть ідеться про labor arbitration як альтернативний спосіб урегулювання трудових спорів, що

заснований на баченні комплексності трудових відносин, що засновані на колективному договорі та зобов'язаннях, які взяли на себе обидві сторони спору, а також яке надає обов'язкового характеру ухваленому в результаті трудового арбітражу рішення [242]. Водночас обидві сторони такого спору сфокусовані на подальших відносинах, досягненні продуктивності співпраці.

Для нашого дослідження варто також зазначити точку зору Дж. Гетьмана на labor arbitration як на приватне правосуддя, яке є одним із об'єктів нашої уваги та дослідження² [242, с. 916].

Навіть наприкінці 70-х років термін alternative dispute resolution вживався доволі широко, зокрема, підкреслювалося те, що їхньою спільною ознакою є відхід від традиційного судочинства як способу врегулювання спору, а також вони переслідують однакову мету – надати дешевший та дієвіший спосіб врегулювання простих і дрібних спорів [217].

По суті, dispute resolution, або врегулювання спорів, зумовило дискусії щодо дефініції – якого характеру вона є, соціального чи правового? Тут варто зауважити, що єдиного погляду не сформовано й досі, але слухним є аргумент про комплексність суспільних відносин, зокрема тих, що породжують спір, а також судової діяльності, адже суди так само займаються не тільки суто здійсненням правосуддя, але й організаційною та іншою діяльністю, зокрема, статистикою тощо [210].

Зауважимо, що такі думки лунали не тільки на Заході, але й поширилися по всьому світу, незважаючи на кордони держав та їхні ідеології; варто зазначити застосування медіації між приватними особами в Китаї та її пріоритет перед судочинством [279].

По суті, у цих дослідженнях ідеться про шляхи, які не пов'язані із судовим розглядом і вирішенням спору, які сторони можуть обрати для його вирішення, а саме про їхні переваги й недоліки, які є підставою для

² Дж. Гетьман зауважує, що «Labor arbitration, by contrast, is frequently pointed to as the paradigm of private justice» (Labor Arbitration and Dispute Resolution. P. 916).

застосування конкретного способу. Проте сьогодні налічують понад семисот альтернативних процедур з урегулювання спорів [230, с. 16], тому вибір однієї з них або тактики їх послідовного застосування стає істотним викликом навіть для юриста.

Основний підхід до врегулювання спорів, що сформувався до нашого часу, – це запропонований фахівцями Гарвардської школи права вибір: медіація, арбітраж або судочинство [349]. Program on Negotiation Гарвардської школи права є однією з провідних в світі, що успішно провадить наукову та тренінгову діяльність в сфері врегулювання спорів з 1983 року. У світі впродовж кількох десятиліть було ухвалено законодавство з обов'язкового застосування окремих способів урегулювання спорів [185; 231; 283].

Але різноманіття альтернативних способів урегулювання спорів, які поширювалися у світі впродовж другої половини ХХ ст., спричинили появу узагальнювального напрямку, що основною характеризувальною ознакою наділив корисний ефект від застосування конкретного альтернативного способу або способів урегулювання спору, або низки спорів, тобто конкретний бажаний результат, про що детальніше йдеться далі.

Поняття «effective dispute resolution» у правовій науці почали застосовувати з 1980-х років. Зокрема, варто звернути увагу на дослідження, у яких аналізували основні переваги й недоліки традиційних та альтернативних підходів до врегулювання спорів як найбільш ефективних [206; 246; 289; 315; 344], а також висвітлено конкретні шляхи ефективного врегулювання окремих категорій спорів, зокрема медичних, спортивних та більш сучасних – проектних і будівельних спорів та онлайн-спорів тощо [194; 241; 324; 350].

Водночас практика показує, що кожен з різноманітних способів урегулювання спорів має свої переваги й недоліки, які треба враховувати під час їх застосування. Наприклад, переговори можуть дати швидке та пряме вирішення невеликого спору, але не мають виконавчої

сили [289, с. 127]. Деякі альтернативні способи не є ефективними, тому що вони не підкріплені примусовим виконанням рішення, що в свою чергу тягне за собою приховані витрати часу та коштів, а також зменшення очікувань сторін щодо вимог, на які вони мають право [217].

Варто вказати, що М. В. Вайнагій у своїй дисертації досліджує питання становлення переговорів як інструменту альтернативного врегулювання спору. Науковець указує, що відносить переговори до найбільш ефективних способів АDR [12].

Певною відповіддю на це питання став системний підхід до пошуку шляхів урегулювання спору, зокрема концепція інтегрованої системи конфлікт-менеджменту.

Поняття «conflict management system» пов'язане з розробленням концепції системи управління конфліктами у 1980-ті роки науковцями М. Роу та Д. Юінгом [312; 236], які використовували цей термін у своїх дослідженнях. Таку інтегровану систему вони запропонували поєднувати з традиційними способами врегулювання спорів, наприклад, проводити тренінги сторін переговорів, щоб вони набули корисних навичок і вмінь примирного врегулювання спорів тощо.

Різні складові є істотною перевагою системного підходу до врегулювання спорів. Зокрема, Р. Буш цілком слушно зауважує, що превентивна складова дасть змогу уникнути або суттєво зменшити витрати на змагальні процеси, зокрема судочинство, які можуть вийти з-під контролю та заподіяти шкоду бізнес-інтересам організації; натомість стаючи, так би мовити, частиною культури організації, така інтегрована система дає можливість пошуку рішення у спорі, зберігаючи важливі відносини з іншою стороною спору [193].

«Dispute system design» є ще одним важливим поняттям, що опосередковує конкретний підхід до ефективного врегулювання спору, який можна перекласти як «побудова системи врегулювання спору», інтегрована в організацію або суспільні відносини. Йдеться про постійну діяльність із

виявлення, аналізу, оцінки спорів, що виникають у конкретному середовищі, а також створення та вдосконалення системи їх врегулювання шляхом зміни процедури, посилення мотивації, набуття навичок, отримання ресурсів для їх врегулювання [344, с. 429]. Великою перевагою такого підходу є те, що не один спір, а ціла низка спорів, що виникають і будуть виникати незалежно від ефективності їх врегулювання, можуть бути її об'єктом [344, с. 429].

Основний сенс зміни підходу до вирішення спору полягає в тому, щоб переключитися від бачення конфлікту як деструктивного та змагального за своєю природою явища до уявлення його як невід'ємного елементу суспільного життя, яке може бути конструктивним і відповідно врегульовуватися в такий спосіб [204].³ Основний виклик зміни підходу до врегулювання спору – стимулювання осіб та організацій до розмови замість битви для вирішення свого спору [344, с. 414].

Варто також зауважити, що під альтернативним врегулюванням спору розуміють саме процедуру добровільного волевиявлення обох сторін для його ефективного вирішення, виключаючи елемент його примусовості. Використання даної запропонованої лінгвістичної дефінітивної конструкції стане дієвим механізмом уникнення довготривалого розгляду справи із збереженням як фінансових та людських ресурсів з одного боку, так і може бути дієвим індикатором для збереження суспільних відносин між сторонами спору з іншого. Тоді як, наприклад, можливість звернення до міжнародного комерційного арбітражу для врегулювання спору є все-таки результатом ризикової діяльності суб'єктів господарювання, які вже під час укладання первісного зовнішньоекономічного договору або під вже виниклого спору приймають вольове рішення щодо можливості його розгляду саме в арбітраж, розуміючи як наслідки розгляду так і відповідну процедуру визнання та виконання арбітражного рішення [300]. В даному

³ Так само дивіться про 6 моделей організації управління конфліктами (Conbere J. P. Theory Building for Conflict Management System Design. P. 216).

контексті фактично мова йдеться не про можливість винайдення спільного компромісу в спірній ситуації, а про недовіру до національного суду і про певну швидкість арбітражного розгляду. А тому, вже після ухвалення арбітражного рішення, яке має ще пройти спеціальну процедуру його екзекватури, кожна із сторін арбітражного розгляду наражаються на небезпеку неотримання бажаного результату. Так, наприклад, позивач, який виграв спір під час арбітражного розгляду, звертається до національного суду із клопотанням про його примусове виконання, а через допущені помилки під час такого розгляду (наприклад, неповідомлення про час та місце арбітражного розгляду) суд відмовить у задоволенні такого клопотання і фактично при наявності позитивного для позивача рішення, реалізація його є неможливою.

Відповідно, незважаючи на те, що у вітчизняній юридичній науці доволі поширеним є використання поняття «альтернативне вирішення спорів», яке включає в себе як врегулювання (dispute settlement або dispute resolution) спору, так і його вирішення (adjudication або litigation або resolution) спору. Відповідно примирні процедури закінчуються в позитивному випадку врегулюванням спору, а відносно змагальні деякі – арбітраж (третейський суд) вирішенням спору та ухваленням обов'язкового для сторін рішення. В той же час, варто використовувати поняття «альтернативне врегулювання спору», який по суті узагальнюються різні способи, що опосередковують добровільне волевиявлення обох сторін для його ефективного вирішення, виключаючи примусове виконання.

У літературі виділяють три основні підходи до врегулювання спорів – оснований на владі, правах або інтересах сторін; перший є широко застосованим звичайним способом врегулювання спорів, тоді як арбітраж та судочинство є заснованими на праві, а медіація та перемовини – на інтересах сторін спору [204].

Вирішення спору варто асоціювати саме із судовою процедурою, де суд вирішує спір між сторонами, а отримане рішення набуває сили примусово

виконаного акту. В арбітражі також сторони отримують рішення спору від суду, і зобов'язані його виконати. В той час як у врегулюванні спору сторони вирішують конкретний спір між собою самостійно або за можливої участі посередників, медіаторів. Перевагами таких примирних способів врегулювання спорів є гнучкість, невитратність, своєчасність та конфіденційність. На відміну від судової системи, яка характеризується формальністю, тривалістю та вартістю відповідних процедур.

Ефективним, у нашому розумінні, врегулюванням спорів можна вважати таке, яке зможе перетворити конфлікт на діалог і налагодити ще більш продуктивні стосунки, ніж були до його появи, якщо спори будуть врегульовані та контрольовані фахівцями та сторонами, які спрямовують свої зусилля на їхнє врегулювання.

Основний виклик зміни підходу до врегулювання спору – стимулювання осіб та організацій до розмови замість битви для врегулювання свого спору. З огляду на це, в роботі пропонується взаємодія систем позасудового врегулювання спорів та судового вирішення, зокрема, шляхом доповнення ЄСІТС модулем з забезпечення комунікації сторін спору, який дозволить обрати спосіб, а також у разі необхідності орган чи особу для врегулювання спору (дивіться детальніше 2 розділ роботи); у разі неефективності такої спроби – звернення до суду.

Концепція К. Константино та К. Мерчант щодо управління інтелектуальною системою побудована на ідеї вирішення спору на основі інтересів і прав його сторін [205; 275], тож така система дає можливість застосувати різні способи врегулювання спору більш ефективно. Отже, інтегрована система врегулювання спорів дає можливість застосовувати такі способи у найбільш продуктивному поєднанні та послідовності.

Коротко підсумовуючи, можна зробити висновки про те, що основний сучасний підхід до врегулювання спорів характеризується як конструктивний діалог з пошуку компромісу будь-якими способами, що

побудований на баченні конфлікту як невід'ємного та неминучого явища, яке супроводжує динаміку людських відносин.

Пошук нових шляхів вирішення проблеми починається тоді, коли вона усвідомлюється як така, що потребує вирішення. Коли традиційна система правосуддя перестала задовольнити потреби суспільства у врегулюванні спорів, пошуки нової системи привели до появи та розвитку альтернативи – способів, яким не іманентні усталені риси змагального судочинства.

Ефективне врегулювання спорів – це відлуння альтернативного врегулювання спорів, ефективність якого, як влучно зазначив Дж. Кук, є своєрідною квінтесенцією пошуку правосуддя [206]. Судова система є серцем країни, отже, втрата довіри до судової системи, зневіра у справедливості цього архаїчного та неефективного механізму здійснення правосуддя може зруйнувати основи держави, тому пошук альтернативних примирних та ефективних шляхів урегулювання спорів є реальною потребою сучасного суспільства, на його думку.

Серед причин незадоволення системою врегулювання спорів, яка існує, зазначають такі:

1) спори зазвичай мають комплексний і тривалий характер, вони взаємопов'язані, але вже традиційно вирішуються в різних судових процесах, а часто – і в судах різних держав⁴ [344, с. 414; 16]. Визначення моменту, коли саме і до якої форми захисту своїх прав вдається особа, надзвичайно важко, оскільки сторони, прагнучі зберегти взаємні відносини, докладають зусилля до врегулювання спору самотійно. Водночас якщо це не вдається, то арсенал наявних способів вирішення спору настільки масштабний, що досягнути його та визначити найефективніший без залучення фахівця неможливо;

⁴ В статті Ury W. L., Brett J. M., Goldberg S. B. *Designing an Effective Dispute Resolution System* (Negotiation Journal. 1988. Vol. 4, Iss. 4. P. 414) наведені чудові приклади тривалих і виснажливих спорів між комп'ютерними гігантами IBM Fujitsu у 1980 рр., а також в вищій школі Браунт в Нью-Йорку. Див. також справи Приват банку, які точилися роками в судах України, Великобританії, Кіпру, Ізраїлю та США (Вінокуров Я. ПриватБанк проти Суркісів).

2) репутаційні втрати під час урегулювання спору досить часто враховуються контрагентами та впливають негативно на комерційну діяльність [193]; це характерно не тільки для бізнес-відносин, але так само враховується працівниками, споживачами та впливає на низку інших відносин, у яких беруть участь сторони спору, призводить до зменшення загального прибутку підприємства;

3) втрата часу та незадоволення результатом, як очікуваним, так і неочікуваним, забезпечує негативний психологічний аспект від урегулювання спору, також і витрати на вирішення спору перевищують ті, що відшкодовуються навіть у разі виграшу справи.

Це тільки узагальнений перелік основних проблем, з якими ми пов'язуємо виникнення напряду та пошук альтернативи судочинству, яке доволі тривалий час монополізувало ринок послуг щодо врегулювання спорів. Отже, побудова ефективної системи врегулювання спорів має дати відповіді або запропонувати рішення зазначених вище проблем, водночас не створюючи нових.

Управління конфліктами складається з уникнення конфліктів та вирішення конфліктів; з них уникнення конфліктів – це перша порада, яку адвокат зобов'язаний надати своїм клієнтам, оскільки конфлікт вичерпує час, гроші та емоції [294].

У своїй статті 1988 р. В. Урі, Дж. Бретт та С. Голдберг зробили висновок про те, що зміна процедур вирішення спору може зменшити розміри витрат, але якщо такі зміни стосуються тільки процедури, цього буде недостатньо, оскільки сторони спору повинні мати мотиви, навички та ресурси застосування нових процедур [344, с. 414].

Отже, пересічні громадяни та професійні гравці, що беруть участь у врегулюванні спорів, мають набути навичок та умінь з примирного врегулювання спорів з пріоритетним баченням конфлікту як конструктивного елементу суспільного життя, який дає змогу перетворити та налагодити ще продуктивніші стосунки, ніж були до його появи.

Важливе значення при цьому має наявність спільного інтересу сторін спору до мінімізації тривалості та витрат на процедуру врегулювання, «in a timely and effective manner» [219, с. 159]. Це дає можливість організувати спільно пошук шляху виходу з конфлікту, досягнення бажаного результату. Інакше сторона, яка зацікавлена в ескаляції конфлікту, буде зловживати правами та викривляти будь-яку із застосованих процедур.

Майбутнє системи управління конфліктами залежить не тільки від того, чи перевищать їхні переваги зазначені витрати, а також від того, чи зможе вона забезпечити справедливість та рівноправність [275]. Результат врегулювання спору має бути передбачуваним та вселяти в сторін впевненість у тому, що подібні спори тягнуть за собою подібні наслідки [219, с. 159]. Отже, формулювання основного завдання ефективного вирішення спору як бажаного результату є надважливим для досягнення його цілей.

Закон перебуває в центрі соціального конфлікту в усіх його формах, і важливою є насамперед конструктивна характеристика конфлікту як підґрунтя для підвищення продуктивності [294].

Гарним прикладом запровадження такої інтегрованої системи врегулювання спорів є eBay. Making peace on eBay – є гаслом однієї з найбільших у світі компаній з продажу товарів, яка опосередковує мільярди угод щороку і яка стала передовою компанією із запровадженням вирішення спорів онлайн з 1995 року, з часу її створення. Як зазначає А. Коен, врегулювання спорів стало частиною eBay, оскільки перші їхні кроки були пов'язані саме з намаганням врегулювати спір [313].

Перша програма І. Катча, одного із засновників напряму онлайн-урегулювання спорів, з урегулювання спорів щодо транзакцій у 1999 році також була запроваджена на eBay [262]. Сьогодні ця платформа є одним із найбільших конкурентів на ринку врегулювання спорів, оскільки eBay обробляє понад 16 мільйонів спорів на рік понад 16 різними мовами [313; 271, с. 9].

На цьому прикладі можна проілюструвати, що будь-які відносини, які виникають і змінюються, можуть стати підґрунтям для виникнення спорів, тому інтегрована система їх урегулювання є найбільш доцільним та ефективним шляхом урегулювання. При цьому сама процедура врегулювання спору не може вважатися ефективною, як і доля суспільних відносин не може залежати тільки від правового врегулювання. Тому до системи врегулювання спорів варто включати превентивну складову, зокрема, проведення постійного тренінгу, а також моніторингу застосування процедур урегулювання спорів як останню стадію врегулювання спору.

Висновки. Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що зміна у сприйнятті конфлікту має привести до зміни усталених інструментів його врегулювання на комплексну систему, яка дозволяє не тільки його врегулювати, а й контролювати, наділяючи його таким чином конструктивними рисами, що загалом сприяють розвитку продуктивних відносин сторін. Відповідно бачення спорів як підґрунтя для битви переросте в усвідомлення їхньої корисності, якщо вони будуть врегульовані та підконтрольні фахівцям.

Альтернативне врегулювання спорів можна вважати реакцією на істотне збільшення кількості звернень до суду, зростання судових витрат та збільшення строків розгляду судових справ, які неминуче супроводжували цю форму захисту прав упродовж ХХ ст. Перші дослідження процедур альтернативного врегулювання спору можна знайти в 40-х роках, але інтерес дослідників значно зріс у 60–70-х роках минулого століття, що привело до реалізації концепції позасудового захисту прав у законодавстві багатьох країн світу, але не до вирішення проблем урегулювання спорів.

Водночас навіть за умови закріплення в законодавстві вимог щодо обов'язкового застосування медіації або інших способів урегулювання спору питання ефективності їх застосування залишалося впродовж певного

часу відкритим, а вибір конкретного способу для вирішення спору залишався викликом для будь-якого юриста.

Запропонована науковцями інтегрована система управління конфліктами дає змогу запровадити комплексний підхід до попередження, управління та вирішення спорів, що дозволяє контролювати розвиток і динаміку конфлікту. З огляду на зазначене, систему ефективного врегулювання спорів варто визнати одним з основних сучасних підходів до врегулювання спорів у світі. Запозичення найбільш корисних рис такого підходу та застосування їх в Україні є важливим питанням, що потребує подальшого аналізу та розроблення пропозицій.

В умовах реалізації концепції сталого розвитку до механізму ефективного врегулюванням спору слід віднести такі елементи: управління конфліктом на ранній стадії його розвитку, врегулювання спору за участі третіх осіб (органів та осіб, а також суду), а також здійснення контролю динаміки врегулювання спору та попередження виникнення спорів в майбутньому (за допомогою інформаційно-комунікаційної системи), що засновані на позитивних аспектах спору та усвідомленні їх корисності й мінімізації негативних наслідків за допомогою технологій штучного інтелекту.

Відповідно ефективне врегулювання цивільних спорів – це послідовна діяльність сторін та/або третіх осіб і органів, спрямована на взаємоузгодження протиріч між сторонами, налагодження взаєморозуміння та розроблення спільного бачення бажаного виникнення, зміни або припинення правовідносин, у яких вони беруть участь, шляхом укладення угоди або вчинення конкретних дій.

1.2. Поняття цивільного спору як об'єкта врегулювання

Поняття «цивільні спори», як і «альтернативне врегулювання спорів», у науці та практиці вживається дуже часто, але єдності у поглядах на

природу цього явища немає. Українська правова доктрина та законодавство не дають однозначної відповіді на питання про сутність цивільного спору [1; 20; 37; 55; 62; 129; 130; 161]. У конвенціях та міжнародних договорах трапляються ототожнення цивільних спорів з трудовими, сімейними і навіть з господарськими. Водночас у сучасних умовах визначення цивільних спорів є надзвичайно важливим для пошуку найефективнішого шляху їх врегулювання.

Спир є об'єктом дослідження не тільки права, але й у суміжних (близьких) соціальних науках, як-от соціологія, політологія, психологія та ін. Результати цих досліджень дають змогу переосмислити і сутність цивільного спору у праві як різновиду соціального конфлікту, що дозволить застосовувати це надалі для розроблення більш ефективних шляхів їх врегулювання.

З огляду на це, в даному підрозділі роботи на підставі проведеного аналізу сучасної української правової доктрини та законодавства, а також судової практики Європейського суду з прав людини та національних судів, з урахуванням сучасних підходів до визначення спору в соціології та конфліктології, пропонуються висновки щодо суті цивільних спорів для їх ефективного врегулювання⁵ [145].

Суспільство не може існувати без конфліктів, а їх різноманіття та поширеність часто не дають можливості своєчасно відшукати найбільш ефективний шлях до їх вирішення. Від військових конфліктів, що переростають у світові війни, до пересічного харасменту та булінгу – сучасний світ переповнений шаблонами, що уніфікують спори та надають їм більшої конкретизації. Але це не завжди забезпечує можливості їх ефективного врегулювання, тому потребує подальшого дослідження.

Сьогодні конфлікти вивчають у межах кількох соціальних наук – це передусім філософія, соціологія, психологія, політологія, конфліктологія, а

⁵ Основні положення дослідження було опубліковано в науковій статті Турканова В. Ефективне врегулювання спору: основні підходи до визначення у світі (Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2020. № 3. С. 60–64).

також право. Зокрема, такі питання, як природа та сутність, а також динаміка розвитку конфлікту, належать до відання соціології, і варто звернути особливу увагу на сучасні підходи, що опосередковують конфлікти як тимчасові неминучі зіткнення, якими можна управляти та врегульовувати їх насамперед непримусовим шляхом.

Деякі з цих конфліктів відбуваються у правовій площині – вони або виникають із суспільних відносин, що врегульовані правом, або протистояння сторін зачіпає їхні права, гарантовані законодавством. У будь-якому разі частина всіх конфліктів, що існують, є правового характеру, і саме вони є об'єктом нашої уваги.

Незважаючи на їх надзвичайне поширення, легального визначення «цивільний спір» немає ні в національному законодавстві України, ні в міжнародних актах; немає єдності думок у сучасній доктрині права [6]. У конвенціях та міжнародних договорах це поняття застосовується здебільшого з додатковим роз'ясненням, наприклад, цивільні спори в межах цього Договору, включають також трудові, сімейні⁶ [28; 29] і господарські⁷ [30; 31]. Відповідно в таких випадках тлумачення поняття «цивільний спір» буде здійснюватися на підставі національної правової доктрини конкретної держави, у якій діє суд. Як слушно зазначено в літературі [67], поняття «юридичний спір» є визначальним для конституційної регламентації сфери судової юрисдикції і має тлумачитися з урахуванням позицій ЄСПЛ, що ми підтримуємо.

⁶ Див. зокрема ч. 3 ст. 1 Договору між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24.05.1993 р. (Офіційний вісник України. 2006. № 47. Ст. 3169), а, наприклад, в ч. 1 ст. 2 Договору між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 07.07.1993 р. (Там само. Ст. 3170) зазначено про допомогу в цивільних, сімейних та кримінальних справах, що свідчить про те, що сімейні справи розглядаються як окремі від цивільних.

⁷ В ч. 3 ст. 1 Договору між Україною і Соціалістичною Республікою В'єтнам про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 06.04.2000 р. (Офіційний вісник України. 2006. № 31. Ст. 2283) зазначено: «Цивільними справами в розумінні цього Договору вважаються справи, що виникають з цивільних, включаючи комерційні, трудових, сімейних правовідносин», що означає ототожнення цивільних і комерційних, або господарських справ. Див. також ч. 1 ст. 2 Договору між Україною та Республікою Македонія про правову допомогу в цивільних справах від 10.04.2000 р. (Там само. 2004. № 12, т. 2. Ст. 792) та інші.

Підставою для визначення цивільних спорів є дихотомія приватно-правового та публічно-правового характеру спору, як це визначено Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод [50]. Згідно з практикою ЄСПЛ поняття спору, який стосується прав та обов'язків, які визнають національним законодавством тією чи іншою мірою, а також характеризуються як «цивільні» згідно з частиною 5 глави I Конвенції [87, с. 5]. Хочемо окремо наголосити, що в цьому дослідженні не йдеться про спір про право та про факт, дискусія про які точилася в радянській та пострадянській літературі десятиліттями (див. роботи радянського періоду І. М. Зайцева, Н. Б. Зейдер, М. А. Гурвича, а також сучасного періоду В. В. Комарова, М. Й. Штефана й ін.).

Як визначити, чи спір має приватно-правовий характер, чи публічно-правовий? Чи має це значення для пошуку шляху його врегулювання? Чи всі цивільні спори однорідні, чи деякі з них мають ознаки, які характеризують їх як такі, що потребують судової форми вирішення та примусового виконання рішення? Чи вибір способу врегулювання спору залежить тільки від волі його сторін? Як забезпечити результативний пошук найефективнішого шляху врегулювання цивільного спору, зважаючи передусім на його природу?

Для відповіді на всі ці запитання ми спробуємо зосередитися на аналізі останніх течій у соціології та конфліктології, які дають можливість подивитися на конфлікт та спір з іншого боку. Це стане основою для переосмислення ефективних шляхів урегулювання цивільних спорів та розробки відповідних пропозицій для доповнення правової доктрини та, ймовірно, чинного законодавства.

Сьогодні конфлікти вивчають у межах кількох соціальних наук – це передусім філософія, а також соціологія, психологія, політологія. Філософія, мабуть, надає найзагальніше уявлення про конфлікти та їх місце

в системі наукових знань⁸ [38]. Саме з цієї науки виділилися окремі течії соціології та конфліктології, які і становлять для нас найбільший інтерес.

Доволі усталений підхід, який і рефлексував в інших науках століттями, зокрема у праві, – це антагоністичний підхід до конфлікту як боротьби до перемоги. Незважаючи на те, що у І. Канта метою конфлікту є побудова загального правового громадянського суспільства, шляхи його побудови є насильницького характеру – у природному стані край суперечці кладе перемога, а в правовому ж аспекті справа закінчується вироком, який, проникаючи в саму сутність спору, повинен забезпечити вічний мир [45, с. 26; 46, с. 553].

Тільки минулого століття конфлікти почали досліджувати як окреме явище комплексно. Зокрема, Г. Зіммель вважається засновником напряму соціального конфлікту і його вивчення як самостійного явища [69; 70; 170], що спричинило істотні зрушення в розумінні сутності конфліктів та шляхів їх подолання.

Конфліктологія як окрема галузь і розділ соціології [127; 128] вивчає закономірності появи та розвитку конфліктів. Це, зокрема, спосіб розуміння конфліктів, що передбачає вирішення конфліктів, трансформацію та управління на засадах ненасильства як парадигми, протилежного до підходу, що насильство – це спосіб вирішення конфліктів [246]. Конфліктологія – це кульмінація міждисциплінарних знань, що допомагає зрозуміти конфлікти, кризи, насильство різного роду, і водночас це поєднання трансформацій, способів допомоги, ресурсів та процедур їх врегулювання⁹ [168].

Найважливішим у наведеному нами визначенні є керівна засада врегулювання конфліктів мирно [351], тобто шляхом, протилежним тому, що існує, доволі традиційному підходу до конфлікту як до змагання сторін, що шляхом боротьби призводить до повної перемоги над противником.

⁸ В межах цієї роботи ми маємо на меті окреслити окремо існуючі в філософії підходи.

⁹ Інші підходи до еволюції та становлення науки конфліктології можна знайти в посібнику Цюрупа М. В. Основи конфліктології та теорії переговорів (Київ, 2004).

Не завжди боротьба та змагання мають носити насильницький характер. Гарним прикладом цього є Олімпійські ігри, які впродовж тисячоліть об'єднують людство, незважаючи на тимчасово панівні ідеології та погляди. Такі течії в соціології та конфліктології можуть і повинні бути реалізованими у праві, зокрема стосовно пошуку та з'ясування сутності конфліктів і найефективніших шляхів їх врегулювання.

Одним із чудових прикладів висловленого вище є трудові спори. Трудові спори є одними з найбільш важких та виснажливих конфліктів, управління якими безпосередньо впливає на здатність підприємства нормально функціонувати. У конфліктології сформувався підхід до врегулювання трудових спорів в організаціях, так званий *loyal fight*, що дає змогу керувати хронічними затяжними конфліктами між підприємцями та працівниками [278].

Поширення рефлексії до примирного врегулювання спорів відчутна з 70–80 років минулого століття в усьому світі, зокрема в США та в Японії [308; 310]. Величезна кількість справ, з якими не справлялися суди, змусила поставити питання про те, а в яких справах взагалі потрібен суд [310]. В інших дослідженнях ставили навіть питання про те, чому громадяни взагалі уникають державного суду у своїх буденних спорах¹⁰ [308]. Закони про застосування медіації як примирного шляху врегулювання цивільних спорів у першій половині минулого століття були ухвалені в Китаї [270].

Водночас реалізація такого підходу до конфлікту та бачення спору як зіткнення противників, що потребує насильницького вирішення, зокрема застосування примусу у вигляді втручання суду або виконавчих органів для приведення рішення до виконання, призвела до майже тотальної монополії державних судів, яка утворилася впродовж часів радянської влади й досі відчутна в пострадянських країнах.

¹⁰ Надзвичайно поширеною є уявлення про цю рису японського суспільства, детальніше про це в частині “Japanese Model of Avoiding the Court” праці Rokumoto K. *Problems and Methodology of Study of Civil Disputes* (1972).

За часів Радянського Союзу в законодавстві було закріплено спеціальне положення про те, що судовий розгляд може здійснюватися лише державним судом, що привело до розвитку специфічного підходу до розуміння доступу до правосуддя в цивільних справах у світлі теорії більшовиків про придушення та примушення, зняряддя якого стали саме суди¹¹ [23; 4]. «Право є ніщо без апарата, здатного примусити до виконання норм права», зазначав В. Ленін [66, с. 9], і ця ідея була реалізована повністю в законодавстві радянської держави. У конституціях СРСР та законодавстві у сфері судоустрою та судочинства зазначено, що правосуддя в цивільних справах здійснюється тільки судом і на засадах рівності перед законом і судом¹². Це положення також знайшло місце і в Цивільних процесуальних кодексах усіх союзних республік, які були ухвалені на початку 60-х років і діяли зі змінами навіть у період незалежності республік¹³.

Такий підхід до визначення правосуддя як такого, що здійснюється тільки державними судами, на нашу думку, відображає бажання повністю підпорядкувати життя суспільства державі, не допустити вільного тлумачення права. Принцип законності, основа якого полягає в тому, що закон як продукт реалізації влади більшості є єдиним правильним і таким, що підлягає застосуванню; тим часом як верховенство права як керівний принцип демократичної правової держави був чужий для радянської ідеології, і навіть після розвалу Союзу дуже важко імплементується в державах – колишніх союзних республіках.

Не відразу після проголошення незалежності в Україні сформувалося нове бачення доступного правосуддя. Зокрема, Конституція 1996 року містила положення про принцип верховенства права (стаття 8), водночас положення про захист прав і свобод людини і громадянина судом (стаття

¹¹ Декрети про новий суд 18-20-х рр. XX ст. див. у виданні Декреты советской власти (М., 1957–1997. Т. 1–18).

¹² У трьох Конституціях СРСР від 31.01.1924, 05.12.1936 та 07.10.1977 років. У статті 7 Основ цивільного судочинства Союзу РСР та союзних республік 1961 року.

¹³ Наприклад, ЦПК УРСР 1963 року зі змінами діяв в Україні до 2005 року (коли новий ЦПК 2004 року набув чинності), понад сорок років, переживши навіть тоталітарний лад, який його породив.

55), а також про здійснення правосуддя виключно судами (стаття 124). Тільки Законом від 2 червня 2016 року в Конституцію України було внесено положення про те, що законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору [51]. Але варто зізнатися, що такого порядку в законодавстві України не було передбачено; багато спроб унормувати позасудове врегулювання спорів не були успішними, і тільки у 2021 році з 15-ї спроби було успішно ухвалено закон України про медіацію, яким врегульовано цю процедуру, кваліфікаційні вимоги до медіаторів тощо [105].

Близький до досудового врегулювання спорів претензійний порядок був закріплений в законодавстві радянського періоду, а саме ЦПК України 1963 року, ГПК України 1991 року. Відповідно не дотримання такого порядку було підставою для відмови у прийнятті позовної заяви та відкритті провадження у справі судом.

Водночас, варто зауважити, що хоча така негативна передумова права на пред'явлення позову містилася в законодавстві, її змістовність та герменевтична складова мали за наслідок виключно позбавлення заявника право доступу до суду і фактично її можна вважати залишком радянського спадку, а не досудовим врегулювання спору, про що свідчить також практика національних судів. Наприклад, Верховний Суд України в 2010 році, переглядаючи рішення суду першої та апеляційної інстанції по справі за позовом про розірвання кредитного договору, прийшов до висновку, що оскільки позивачем не здійснено спроб досудового врегулювання спору, а також не доведено умови для розірвання кредитного договору на підставі статті 652 ЦК України у судовому порядку, то підстави для задоволення її позовних вимог та розірвання кредитного договору відсутні. За таких обставин вважати обґрунтованими висновки щодо задоволення вимог немає підстав [117].

В іншій справі про захист честі, гідності та ділової репутації Верховний Суд України, відмовляючи у задоволенні позову, зауважив, що у разі

розгляду судом спору щодо завданої моральної (немайнової) шкоди між журналістом або засобом масової інформації як відповідачем та політичною партією, виборчим блоком, посадовою особою (посадовими особами) як позивачем суд вправі призначити компенсацію моральної (немайнової) шкоди лише за наявності умислу журналіста чи службових осіб засобу масової інформації. Суд враховував наслідки використання позивачем можливостей позасудового, зокрема досудового, спростування неправдивих відомостей, відстоювання його честі і гідності, ділової репутації та врегулювання спору в цілому. З урахуванням зазначених обставин суд вправі відмовити у відшкодуванні моральної шкоди [153].

На далі, пунктом 3 Рішення Конституційного Суду України від 09 липня 2002 року № 15-рп/2002 встановлено, що обов'язкове досудове врегулювання спорів, яке виключає можливість прийняття позовної заяви до розгляду і здійснення за нею правосуддя, порушує право особи на судовий захист [118]. Можливість використання суб'єктами правовідносин досудового врегулювання спорів може бути додатковим засобом правового захисту, який держава надає учасникам певних правовідносин, що не суперечить принципу здійснення правосуддя виключно судом. Виходячи з необхідності підвищення рівня правового захисту держава може стимулювати вирішення правових спорів у межах досудових процедур, однак їх використання є правом, а не обов'язком особи, яка потребує такого захисту.

Змінюючи свої погляди до обов'язкового досудового врегулювання спору, Касаційний цивільний Суд доходить до зовсім логічних висновків, відповідно до яких право на судовий захист не позбавляє суб'єктів правовідносин можливості досудового врегулювання спорів. Це може бути передбачено цивільно-правовим договором, коли суб'єкти правовідносин добровільно обирають засіб захисту їхніх прав. Досудове врегулювання спору може мати місце також за волевиявленням кожного з учасників

правовідносин і за відсутності у договорі застереження щодо такого врегулювання спору.

Таким чином, обрання певного засобу правового захисту, у тому числі і досудового врегулювання спору, є правом, а не обов'язком особи, яка добровільно, виходячи з власних інтересів, його використовує. Встановлення законом обов'язкового досудового врегулювання спору обмежує можливість реалізації права на судовий захист.

З урахуванням викладеного положення частини другої статті 124 Конституції України щодо поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі, в аспекті конституційного звернення необхідно розуміти так, що право особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства, юридичної особи) на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежене законом, іншими нормативно-правовими актами. Встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за волевиявленням суб'єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист [92].

Метою та завданням інших випадків досудового врегулювання спору є не досягнення компромісу між сторонами, а забезпечення належного виконання однією із сторін покладених на неї обов'язків. Так, стаття 36 Закону України «Про іпотеку» передбачає, що сторони іпотечного договору можуть вирішити питання про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом позасудового врегулювання на підставі договору. Позасудове врегулювання здійснюється згідно із застереженням про задоволення вимог іпотекодержателя, що міститься в іпотечному договорі, або згідно з окремим договором між іпотекодавцем і іпотекодержателем про задоволення вимог іпотекодержателя, що підлягає нотаріальному посвідченню, який може бути укладений одночасно з іпотечним договором або в будь-який час до набрання законної сили рішенням суду про звернення стягнення на предмет іпотеки. Але задоволення вимог іпотекодержателя в

більшості своїх випадків не зупиняє фінансові установи щодо продовження стягнення заборгованості із боржника.

В даному контексті слушною є позиція Касаційного цивільного суду за позовною заявою про визнання зобов'язання припиненим, відповідно до якої суд зауважує, що діючи добросовісно та обачливо, відповідач у цій справі повинен був застосувати заходи досудового врегулювання та звернення стягнення на предмет іпотеки таким чином, щоб вартість предмета іпотеки повністю або в більшій частині погасила заборгованість за кредитним договором, розуміючи, що наступні будь-які вимоги в цих правовідносинах будуть неможливі. Неможливість наступних вимог кредитора до боржника за змістом норми закону, чинної на той момент, і таких фактичних обставин, які встановлено в цій справі, свідчить про припинення зобов'язання боржника у кредитних правовідносинах виконанням. У зазначеному випадку неможливість пред'явлення наступних вимог у будь-якому обсязі до боржника свідчить про неможливість подальших правовідносин між кредитором та боржником, а тому слід дійти висновку, що зобов'язання боржника у таких кредитних правовідносинах припиняється.

Отже, за встановлених у цій справі обставин позивач мав право заявити позов про припинення зобов'язання за кредитним договором у зв'язку з його виконанням (зверненням стягнення на предмет іпотеки). Такий спосіб захисту є належним і за своєю суттю є позовом про визнання відсутнього права [90].

Аналіз судової практики, дає нам право зробити висновки про те, що ті суспільні відносини, які підлягали досудовому врегулюванню на той час у мовах становлення правової демократичної держави не можуть бути застосовані і їх виключення є проявом логічної законодавчої еволюції захисту прав людини.

Водночас у ЦПК України зазначено, що кожен має право звернутися до суду за захистом своїх прав, а відмова від цього права є недійсною (стаття

4), а завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (стаття 2). Сторони вживають заходів для досудового врегулювання спору за домовленістю між собою або у випадках, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом, як це зазначено у статті 16 ЦПК України [163].

Природа спору як феномену права визначається через поняття правового конфлікту зокрема. Так, правовий конфлікт у сучасній українській доктрині права визначається як такий стан двостороннього зв'язку суб'єктів, що заснований на правових протиріччях і характеризується порушенням або перешкодою в реалізації ними своїх інтересів і є причиною визрівання або настання кризи суспільних відносин [6]. Таку його ознаку як позитивне значення, яке ««підштовхує» суспільні відносини до розвитку і вдосконалення» [7, с. 110] , на нашу думку, варто взяти за основу для нашого дослідження.

Сприйняття права як природного, у якому втілюються сутнісні аспекти людського буття [115, с. 139], приводить нас до думки про те, що природні права людини як невід'ємні елементи суспільного буття повинні опосередковувати і право особи на примирення як врегулювання спору. Тотальне обмеження доступу до правосуддя як доступу тільки до державного суду є відголоском минулої епохи становлення незалежних держав, що прагнули забезпечити власний суверенітет і владу на своїй території, у яких сьогодні більше шкоди для забезпечення верховенства права, ніж користі¹⁴ [186].

Отже, в результаті проведеного аналізу можна зробити такі висновки. Формування нових течій та уявлень про конфлікт як явище, що не потребує

¹⁴ Див. детальніше про новий підхід до доступного правосуддя: Barona S., Esplugues C. ADR Mechanisms and Their Incorporation into Global Justice in the Twenty-First Century: Some Concepts and Trends (Global Perspectives on ADR. Cambridge, 2014. P. 1–41).

насильницького шляху вирішення в соціології та конфліктології, не отримало відповідної рефлексії у праві та законодавстві сучасної України. Право особи на звернення до примирного врегулювання як дієвої альтернативи вирішенню спорів має бути однією з керівних засад права як відображення природного права людини.

У статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод ідеться про право кожного на справедливий розгляд його справи судом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [50]. Тобто у Конвенції прослідковується дихотомія підходу до визначення права особи на справедливий і публічний розгляд справи судом щодо спору про цивільні права та обов'язки та щодо кримінального обвинувачення.

Йдеться про сутність явища спору щодо цивільних прав та обов'язків як об'єкта судового розгляду та судової діяльності, яка істотно відрізняється від судового розгляду справи щодо кримінального обвинувачення особи. Наявність двох сторін спору, а також суперечності між ними, що спричиняють порушення або є перешкодою в реалізації ними своїх прав та інтересів, характеризує спір приватно-правового характеру, тоді як кримінальне обвинувачення характеризується наявністю державного органу, характеру правопорушення, суворістю покарання, яке може бути застосоване до особи [88]. Особливими гарантіями судового розгляду кримінального обвинувачення насамперед є презумпція невинуватості та презумпція факту і права, про які йдеться в частині 2 статті 6 Конвенції. Водночас у провадженні з розгляду цивільного спору сторони у змагальному процесі доводять свою правоту, а обов'язок доказування лежить на тій з них, яка заявляє про конкретні докази [163]. Частиною 3 статті 6 також встановлено додаткові гарантії для обвинуваченого у праві на захист, тоді як у провадженні з розгляду цивільного спору право на звернення за правовою допомогою не є обов'язковим.

Фактично в положенні зазначеної статті не йдеться про цивільні спори, а про спори щодо прав та обов'язків особи конкретного характеру. Згідно з практикою ЄСПЛ поняття «спору» визначається за допомогою визначення наявності прав та обов'язків, які визнають національним законодавством тією чи іншою мірою, а також характеризуються як «цивільні» згідно з частиною 5 глави I Конвенції [87, с. 5]. При цьому спір як такий має визначатися такими ознаками, як основний характер, його неформальне значення для сторін, спиратися на реальні події відповідно до обставин кожної справи, наявність двох сторін і прав, щодо яких виник спір, тобто спір справжнього та серйозного характеру. Водночас він може стосуватися й фактичних обставин справи.

На наше переконання, для визначення цивільного спору варто звернутися до аналізу та з'ясування сутності права цивільного. При цьому чи є право цивільним у контексті Конвенції, залежить від його основного змісту та юридичної сили, а не його кваліфікації в національному законодавстві відповідної держави. Виконуючи функції державного органу нагляду, Суд також мусить брати до уваги предмет і завдання Конвенції та судову систему інших держав-учасників Конвенції (*König v. Germany (Кьоніг проти Німеччини)*, § 89) [87, п. 19, с. 8].

Водночас зазначена стаття 6 може застосовуватися й до інших видів спорів, у яких визначається позиція «домінування приватного права над публічним» [87, п. 25, с. 9], а також якщо конституційні спори мають істотний вплив на результат спору стосовно цивільного права.

Отже, визначальною для цивільного спору є його приватно-правова ознака, що дозволяє відокремити цивільні спори як спори, що виникають між рівноправними суб'єктами, які не є органами державної влади.

Якщо взяти за основу визначення правового конфлікту як стану двостороннього зв'язку суб'єктів, що заснований на правових протиріччях і характеризується порушенням або перешкодою в реалізації ними своїх інтересів і є причиною визрівання або настання кризи суспільних

відносин [6], то під час визначення цивільного спору варто оцінити його суб'єктний склад, зв'язок суб'єктів та визначити протиріччя, що є порушенням або перешкодою в реалізації інтересів сторін і є його причиною.

Зокрема, спір подружжя стосовно розірвання шлюбу є таким станом їхніх шлюбних відносин, що характеризується наявністю суперечностей щодо їхнього спільного життя, яке проявляється в неможливості забезпечити інтереси обох з подружжя одночасно (стаття 112 та інші Сімейного кодексу України). Вирішення цього спору в результаті приведе до припинення зв'язку та взаємин між сторонами, оскільки вони мають вирішити між собою питання щодо проживання дітей, а також щодо їхнього спільного майна.

Водночас цивільним спором є також спір щодо зміни умов договору купівлі-продажу товару в кредит, стягнення неустойки або пені за заборгованістю. Урегулювання такого спору може не приводити до припинення зв'язку між його сторонами, а до їхньої трансформації та подальшого розвитку, відновлення порушеного права або інтересу та встановлення нових прав та обов'язків між сторонами на майбутнє.

Ще одним прикладом є заподіяння шкоди, з яких виник спір між сторонами, наприклад, щодо розміру відшкодування шкоди, завданої ДТП, – припинення відносин між сторонами, виникнення яких не було результатом їхнього вільного волевиявлення.

Отже, на наше переконання, обов'язковим критерієм для застосування примирного врегулювання цивільного спору є наявність відносин, які виникли в результаті вільного волевиявлення сторін, як це показано у прикладах 1 та 2; водночас відносини з прикладу 3 виникли з делікту, тому компроміс, до якого сторони мають дійти, повинен бути забезпечений можливістю примусового виконання.

Такі спори, у яких ідеться про припинення відносин між сторонами, виникнення яких не було результатом їхнього вільного волевиявлення,

потребують особливого підходу у врегулюванні, зокрема необхідності участі суду та можливості примусового виконання рішення.

Позитивне значення спору, що виражається у підштовхуванні суспільних відносин між сторонами до розвитку та вдосконалення, проявляється у праві сторін на зміну своїх відносин та впливі на динаміку їхнього розвитку, що проявляється, зокрема, в тому, що вони вирішують конкретний конфлікт між собою. Подружжя, що розлучається, може самостійно вирішити питання про припинення шлюбу, і саме вони можуть дійти згоди щодо утримання, поділу спільного сімейного майна тощо. Водночас визнання шлюбу фіктивним або розірвання шлюбу може бути здійснене тільки судом, оскільки обидві зацікавлені сторони, що перебувають у спірних відносинах, свідчитимуть про його справжність.

У науці навіть сформувалася концепція поділу на так зване приватне та публічне правосуддя (*private and public justice*), що є одним із найактуальніших трендів розвитку сучасної процесуальної науки [218; 284; 301]. Узагальнений термін «приватне правосуддя» отримали різноманітні шляхи альтернативного врегулювання спорів, які активно розвиваються з кінця минулого століття в європейських країнах. Медіація, перемовини, консиліація та інші такі способи характеризуються відсутністю публічного елемента – суду або органу, уповноваженого на вирішення спору. Таке врегулювання носить примирний і приватний характер, що й спричинило появу такого терміна, що відокремлює зазначені процедури врегулювання від судочинства як уособлення публічного правосуддя.

Ця концепція сформувалася в європейській доктрині впродовж останніх десятиліть [218; 284; 301]. Чимало актуальних наукових проєктів пов'язано з дослідженням цього напрямку розвитку цивілістичної науки (зокрема, проєкт *About Private Justice and the Rule of Law* на факультеті права Університету МакГіль, Канада, Центр ефективного врегулювання спорів, Лондон, що функціонує з 1990 р., та ін.).

В результаті проведеного дослідження ми можемо запропонувати обґрунтовані відповіді на питання, які були нами поставлені на початку цього підрозділу.

Найефективніший шлях урегулювання цивільного спору, зважаючи на його соціальну природу, є пошук способу непримусового характеру з огляду на те, що він не потребує надмірних витрат часу та коштів на його вирішення, а також характеризується високим рівнем передбачуваності. Відсутність примусового виконання рішення у такому разі компенсується тим, що сторони за власною волею дійшли згоди щодо його вирішення, що характеризується як позитивне значення спору, яке підштовхнуло їхні конкретні відносини до подальшого розвитку та вдосконалення.

Право особи на примирення як спосіб урегулювання спору можна розглядати як природне право людини, що сприяє розвитку мирного й відкритого суспільства. Варто зауважити, що питання щодо природного права людини на примирення було предметом уваги Великої Палати Верховного Суду: зокрема, в своєму рішенні Суд зауважив, що «право на примирення у ст. 46 КК України це особисте право потерпілого. Воно не може бути ніким присвоєне та не може бути нікому делеговане. Таке право є природним правом людини, нерозривно пов'язаним з нею, та похідним від інших прав людини, зокрема права на життя» (п. 33 Постанови) [89].

Вибір способу врегулювання спору залежить від волі його сторін і від пріоритетності засад правосуддя в державі – примирного чи насильницького характеру. Доступ до правосуддя не може уособлюватися тільки примусовим характером виконання судового рішення, а має віддзеркалювати пріоритетність альтернативних примирних способів урегулювання спорів з метою розбудови держави верховенства права, а не сили.

Приватно-правовий чи публічно-правовий характеру спору накладає відбиток на особливості його врегулювання, оскільки приватно-правові відносини – це відносини рівноправних суб'єктів, які не пов'язані жодними

владними зв'язками. Цивільні спори за своєю природою універсальні та однорідні в межах своєї приватно-правової природи. Отже, для подальшого розвитку альтернативного врегулювання спорів в Україні, зокрема, варто передбачити обов'язкове звернення до примирного шляху, якщо конфлікт між сторонами виник з відносин, що характеризуються як такі, що виникли в результаті вільного волевиявлення сторін.

Відповідно, цивільні спори між сторонами охарактеризовано як невід'ємну складову суспільного життя і явище приватно-правової природи, що характеризується рівноправністю його суб'єктів – сторін, стан двостороннього зв'язку яких заснований на таких правових протиріччях, які призводять до неможливості подальшої динаміки або істотного ускладнення їхніх відносин.

1.3. Ефективне врегулювання цивільного спору як мета

Доступ до правосуддя для всіх є невід'ємним елементом верховенства права та демократичної правової держави [223]. Забезпечення рівного доступу до правосуддя для всіх визначено однією з цілей сталого розвитку [335; 112], що зумовлює підвищення інтересу до ефективних шляхів його досягнення, зокрема до досвіду провідних держав світу із розвитку альтернативного врегулювання спорів [95; 273]. Увага більш ефективним способам врегулювання спорів присвячується навіть в межах таких традиційних курсів, що стосуються цивільного процесу. Водночас залишається багато дискусійних питань, зокрема щодо використання термінології [161], особливостей застосування конкретних способів урегулювання до різних категорій спорів тощо.

У цьому підрозділі увагу буде приділено особливому питанню – визначенню нового підходу до врегулювання спорів як мети цивільного судочинства, що сприяє широкому тлумаченню поняття правосуддя в

цивільних справах, а також забезпечує ефективніші інструменти для захисту прав осіб.

Зазначене також дасть нам необхідне підґрунття для формування концепції комплексного механізму врегулювання спорів за прикладом інтегрованої системи ефективного врегулювання спорів, про яку детальніше йшлося в першому підрозділі цього розділу.

Сучасна концепція сталого розвитку вимагає докорінного перегляду традиційних інститутів, зокрема, і у сфері права та правосуддя. Розбудова миролюбного й відкритого суспільства та забезпечення доступу до правосуддя для всіх [314] є викликом для нашої держави, тому зусилля, спрямовані на досягнення цієї мети, повинні бути консолідовані та цілеспрямовані. Зокрема, у своєму дослідженні ми зосередилися на аналізі досвіду ЄС у сфері ефективного врегулювання спорів та на результатах, які ми можемо використати в Україні задля забезпечення сталого розвитку нашого суспільства.

Для цього ми проаналізували наукові підходи до визначення відкритого суспільства, держави верховенства права та доступу правосуддя для всіх, законодавство і доктрину України, право ЄС, а також результати наукових проєктів, базуючись на концепції сталого розвитку та глобальних цілей, визначених ООН, що дало можливість зробити висновки щодо розбудови системи ефективного врегулювання спорів в Україні на підставі визначення нової мети та принципів ефективного врегулювання спорів.

Прагнення до побудови відкритого суспільства¹⁵ [84, с. 225], що лежить в основі сучасної концепції сталого розвитку, зумовлене вольовим внутрішнім покликом суспільства до пошуку ефективних непримусових та більш продуктивних способів вирішення різноманітних конфліктів, які є невід’ємною частиною людського буття. Сьогодні цілком заслужено на

¹⁵ «Якщо ми хочемо залишитися людьми, тоді є лише один шлях – це шлях до відкритого суспільства. Ми повинні й далі просуватися до невідомого, відчуваючи непевність і небезпеку, використовуючи наш розум, щоб планувати, наскільки це можливо, як нашу безпеку, так і нашу свободу» (Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. С. 225).

хвилі піднесення перебувають примірні способи врегулювання спорів будь-якого характеру, перевагами яких є гнучкість, невитратність, своєчасність, конфіденційність тощо [130, с. 5–12, 15–26]. Надзвичайно важливою рисою, притаманною примірним способам, є можливість збереження нормальних відносин між сторонами спору, що забезпечує більш сприятливий клімат для розвитку економічних та інших відносин, а також, зокрема, до росту задоволеністю життя суспільства, про що йдеться і в останній доповіді Римського клубу («Come On!») [347].

Водночас їхня варіативність спонукає до хаосу в пошуці найефективнішого застосування, отже, зменшує загальний позитивний ефект. Натомість досягнення цілей сталого розвитку, зокрема створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях вимагає не партикулярного підходу¹⁶ [157; 158], а комплексної системи врегулювання спорів [344, с. 422], що включає такі елементи, як превентивні процедури, досудові процедури та процедури врегулювання спорів під час судового провадження, за допомогою новітніх інформаційно-комунікативних технологій.

Великою перевагою такого підходу є те, що не один спір, а ціла низка спорів, що виникають і будуть виникати незалежно від ефективності їх врегулювання, можуть бути об'єктом системи ефективного врегулювання спорів [344, с. 423–429]. Побудова системи врегулювання спору (dispute system design), інтегрованої в суспільні, зокрема економічні відносини, дасть можливість більш ефективного пошуку та застосування різних способів урегулювання спорів, а також забезпечить постійну діяльність з виявлення, аналізу, оцінки спорів, що виникають у конкретному середовищі; створення та вдосконалення системи їх врегулювання шляхом

¹⁶ «Загальний добробут, на який спрямовані правила індивідуальної поведінки, полягає в тому, що, як ми вже зрозуміли, є призначенням норм права, тобто тим абстрактним порядком сукупної цілісності, який не має за мету досягнення відомих конкретних результатів, а зберігається як засіб сприяння досягнення великого різноманіття індивідуальних цілей» (Хайєк Ф. А. Право, законодавство та свобода. Т. 2. С. 16).

зміни процедури, посилення мотивації, набуття навичок, отримання ресурсів для їх врегулювання [344, с. 425].

У ЄС, зокрема, наразі здійснюється спроба розбудови комплексної системи позасудового врегулювання спорів онлайн, що дозволить забезпечити реальне функціонування справді доступного правосуддя для всіх незалежно від відмінностей національних процесуальних систем держав-членів ЄС. Платформа E-Justice (Європейське правосуддя) функціонує як єдиний портал судової влади ЄС, який дозволяє ефективну комунікацію учасникам спору, пошук рішення для вирішення спору, що пов'язаний з іншими ресурсами, які дозволяють знайти як судові, так і позасудові способи врегулювання спору. Зокрема, у межах внутрішнього ринку поширені доволі різноманітні альтернативні способи врегулювання спорів, об'єднані на платформі ODR [290, п. (7)–(11)], яка пропонує споживачам і бізнесу єдиний вхід для врегулювання спорів онлайн і доступна з порталу E-Justice.

В Україні альтернативне врегулювання спорів майже не застосовують, функціонують тільки кілька центрів медіації [150]. Закон про медіацію, ухвалений восени 2021 року заклав тільки основи правового регулювання цієї процедури для врегулювання спорів [105].

Водночас інші альтернативні способи врегулювання не набули поширення через відсутність законодавчого регулювання та заохочення з боку практиків (суддів, адвокатів та ін.) до використання таких способів. У планах не передбачено поєднання системи позасудового альтернативного врегулювання спорів з єдиною судовою системою, що, зокрема, запланована як платформа Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі – ЄСІТС або Система) [100; 101; 82; 15] для забезпечення комунікації між учасниками процесу та судом. Автоматизована система виконавчих проваджень теж нині функціонує окремо. Проте партикулярність такої системи у межах як інтересів окремого громадянина, який звертається за врегулюванням спору і прагне отримати

захист прав своєчасно та без істотних витрат, так й інтересів усього суспільства, зокрема щодо аналізу та досліджень причин, умов та шляхів найефективніших способів врегулювання спорів, вимагає більш комплексного підходу до побудови такої онлайн-платформи, забезпечення доступу осіб до інформації про наявні способи (як судові, так і позасудові) врегулювання спорів, їхні переваги та недоліки.

Доступ до правосуддя для всіх у світлі глобальних цілей сталого розвитку сьогодні означає, що особи мають можливість ознайомитися з відкритою доступною та достатньою інформацією про можливі способи врегулювання спору, ефективно комунікувати за допомогою сучасних засобів зв'язку з другою стороною, відповідними суб'єктами або органами, подавати заяви та отримувати рішення. Це також сприятиме значному зниженню навантаження на суди та на державний бюджет, оскільки суди будуть розглядати справи, у яких дійсно необхідне публічне правосуддя та примусове виконання судових рішень.

Ефективне врегулювання спорів має перетворитися на конструктивний елемент суспільного життя, який зможе перетворити конфлікт на діалог і налагодити ще більш продуктивні стосунки, ніж були до його появи. Відповідно до суспільних потреб повинні трансформуватися системи комунікації та доступу до правосуддя, на зміну традиційним підходам і бюрократичним кабінетам повинні прийти сучасні канали зв'язку та ефективні прозорі процедури, що дозволяють досягти результату без великих витрат коштів та часу. На нашу думку, це сприятиме підвищенню загального добробуту суспільства, зміцненню довіри до державних, зокрема судових, органів влади.

Як зазначено у преамбулі до Модельних правил європейського цивільного процесу, що у 2020 році були схвалені ELI та Unidroit (далі – Правила) [224], розвиток різноманітних видів альтернативного врегулювання спорів став загальною рисою цивільного судочинства у всіх європейських країнах, зокрема забезпечує можливість суду брати активну

участь у процесі, який прагне допомогти сторонам досягти консенсусу у вирішенні їхнього спору. Інноваційним кроком, застосованим у зазначених Правилах, є детальна розробка обов'язків, покладених на сторін щодо вжиття заходів для врегулювання спору до початку розгляду справи по суті, взаємний обмін інформацією щодо доказів, заохочення врегулювання спору частково тощо [224, preamble].

Відповідні положення відображені в тексті всіх Правил, зокрема в положеннях першого правила щодо сфери їхньої дії – вони застосовуються до врегулювання внутрішніх та транскордонних спорів у цивільних та господарських справах незалежно від суду.

Також серед основних принципів Правил цивільного процесу було визначено такі:

1) принцип співробітництва суду та сторін, що являє собою зобов'язання сторін, їхніх адвокатів та суду співпрацювати для забезпечення справедливого, ефективного та своєчасного врегулювання спору [305];

2) пропорційності, що зобов'язує суд забезпечити пропорційність процесу врегулювання спору [42; 167];

3) врегулювання, що зобов'язує сторони співпрацювати для врегулювання свого спору шляхом досягнення компромісу як до, так і після початку провадження у справі [43; 149].

Варто зазначити, що ідея поєднання альтернативного врегулювання спорів та цивільного судочинства – не нова, окремі елементи такого підходу вже запроваджені в багатьох нормативних актах різних країн світу. Провідний європейський досвід свідчить про подальший розвиток альтернативного врегулювання спору та його імплементацію в цивільне судочинство з метою забезпечення більш ефективного захисту прав, а також рівного доступу правосуддя для всіх.

Зокрема, варто звернутися до досвіду Канади, а саме Цивільного процесуального кодексу провінції Квебек. У вступних положеннях цього

Кодексу зазначено, що він розроблений для того, щоб забезпечити, в інтересах суспільства, засоби для попередження та врегулювання спорів та уникнення судових процесів за допомогою відповідних ефективних і справедливих процедур, які заохочують залучені сторони до активної участі. Він також покликаний забезпечити доступність, якість та оперативність цивільного судочинства справедливе, просте, пропорційне та економне застосування процесуальних норм, здійснення прав сторін у дусі співпраці та збалансованості, а також повагу до тих, хто бере участь у здійсненні правосуддя (*переклад з англійської авторки*) [201].

Зазначене свідчить про докорінну зміну у визначенні завдання цивільного судочинства, якому традиційно відводилася роль розгляду та вирішення справи з метою захисту прав осіб, що звернулися або беруть участь. Водночас це логічно й послідовно відображає позицію щодо забезпечення комплексного уявлення про врегулювання спорів, що розкриваються в конкретних обов'язках сторін.

Варто зауважити, що в доктрині та законодавстві Канади послідовно розділяють завдання цивільного судочинства та завдання судів: до останнього відносять вирішення спорів (справ), переданих їм, відповідно до встановлених нормами права правил; їхня місія також полягає в ухваленні рішення, навіть за відсутності спору, коли закон вимагає подання заяви до суду через характер справи або дієздатність відповідних осіб. Суди зобов'язані забезпечувати належну організацію розгляду справи (*case management*) відповідно до принципів і цілей процесу. Це також включає, як у першій інстанції, так і в апеляції, сприяння примиренню сторін, коли цього вимагає закон, сторони вимагають або погоджуються на це чи дозволяють обставини, або якщо проводиться мирова нарада [201].

Зокрема, у положеннях цього Кодексу зазначено, що для запобігання потенційному спору або для врегулювання наявного зацікавлені сторони за взаємною згодою можуть вибрати приватний процес попередження та врегулювання спорів. Основними способами попередження та

врегулювання приватних спорів є переговори між сторонами, а також медіація та арбітраж, у яких сторони звертаються за допомогою до третьої особи. Сторони також можуть удатися до будь-якого іншого процесу, який їм підходить і який вони вважають доцільним, незалежно від того, чи це переговори, медіація чи арбітраж [201].

Фундаментальною уявляється ідея щодо покладання загального зобов'язання на осіб: Сторони повинні розглянути приватні способи попередження та врегулювання спору, перш ніж передавати свій спір до суду [201].

Згідно із зазначеними вимогами, сторони, які вступають у процес попередження та врегулювання спорів, роблять це добровільно, але від них вимагається дотримуватися добросовісної поведінки, зокрема щодо участі у процесі, бути відкритими один з одним, у тому числі щодо інформації, якою вони володіють, і активно співпрацювати у пошуку рішення та, якщо це можливо, у підготовці та реалізації попереднього протоколу суду; вони також повинні розділити витрати на процес врегулювання.

Законом прямо встановлена вимога переконатися, що будь-які кроки, які вживаються, є пропорційними з точки зору вартості та часу, характеру та складності спору. Крім того, сторони зобов'язані у будь-яких своїх діях та угодах дотримуватися прав і свобод людини та інших правил громадського порядку.

Щодо виконання судових рішень, варто зауважити, що держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку. Обов'язковість судових рішень є однією з основних засад судочинства відповідно до Конституції України (ст. 129). Крім того, ст. 129-1 Конституції України передбачається, що судові рішення є обов'язковим до виконання. Контроль за виконанням судового рішення здійснює суд [56, с. 70]. Порівнюючи законодавче регулювання порядку виконання судових рішень в Україні до прийняття Закону України «Про виконавче провадження» 2016 року, можна побачити, що було виключено порядок

добровільного виконання судових рішень та рішень інших органів після відкриття виконавчого провадження. Дане положення на думку законодавця відповідає європейським стандартам цивільного судочинства як складова частина права на справедливий розгляд.

Оскільки Європейський суд з прав людини пов'язав виконання рішень суду з вимогами права на справедливий суд, виконання судових рішень стало одним з основних напрямків роботи Ради Європи. Вперше ЄСПЛ підняв це фундаментальне питання у своєму рішенні у справі "Горнсбі проти Греції" (Hornsby v. Greece) від 19 березня 1997 року [195], в якому акцентувалася увага на тому, що право на доступ до суду "було б ілюзорним, якби внутрішня правова система Договірної держави дозволяла, щоб остаточне, обов'язкове до виконання судове рішення залишалося бездіяльним і спричиняло б шкоду одній із сторін. Було б немислимо, щоб стаття ст. 6 ЄКПЛ детально описувала процесуальні гарантії, що надаються сторонам у судовому процесі ... без захисту виконання судових рішень. ... Таким чином, виконання рішення, винесеного будь-яким судом, має розглядатися як невід'ємна частина "судового розгляду" для цілей статті 6". Цим рішенням Європейський суд встановлює європейське право на виконання судових рішень на підставі статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Вподалі, розвиваючи дану концепцію, у декількох допоміжних рішеннях Суд уточнив обсяг цього права і поширив його на ситуації, в яких виконання судового рішення спрямоване на приватну особу (наприклад, у рішенні "Лунарі проти Італії" від 11 січня 2001 року [196]).

Практика ЄСПЛ хоча і є основним імперативним нормативом для Держав-членів, але також можна побачити, що питання ефективного виконання рішень суду знайшло своє відображення у нормативних актах Ради Європи. Так, у Рекомендації Rec (2003) 17 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо примусового виконання (прийнята Комітетом Міністрів 9 вересня 2003 року) було запропоновано

встановлення європейських стандартів щодо виконання судових рішень у цивільному та господарському процесах. Вона містить правила, спрямовані на підвищення ефективності процесу примусового виконання, а також правила, що стосуються статусу та функцій "агентів з примусового виконання". У більш широкому сенсі, вона забезпечує загальну основу, на яку державам-членам Ради Європи пропонується посилатися при розробці або внесенні змін до свого національного законодавства у сфері примусового виконання рішень.

В доповнення до даної Рекомендації Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (CEPEJ) [207], статут якої передбачає сприяння імплементації міжнародно-правових інструментів Ради Європи щодо ефективності та справедливості правосуддя, додала питання виконання судових рішень до переліку своїх пріоритетів. Результатом діяльності даної європейської інституції стало підготовка у 2008 році під керівництвом CEPEJ порівняльно-правового дослідження про виконання судових рішень у Європі [225], а потім і створення того ж року групи фахівців - робочої групи з питань виконання судових рішень, (CEPEJ GT-EHE), результатом діяльності якої стала підготовка у 2009 році "Керівних принципів для кращого виконання існуючих рекомендацій Ради Європи щодо виконання судових рішень" [245].

В даних Керівних Принципах вживається така дефінітивна конструкція як «належна практика» для позначення національних підходів, які повністю відповідають дієвим принципам і цілям процедури виконання судових рішень та рішень інших органів. Як правильно зазначається у Посібнику з належної практики виконання судових рішень, якби вони були прийняті в усіх державах-членах, це значно підвищило б ефективність національних систем правозастосування та сприяло б утвердженню цінностей, на яких ґрунтується Рада Європи [244]. Не дивлячись на таке закріплення основних засадничих ідей виконавчого провадження, не всі члени Європейського Союзу та Ради Європи дотримуються них.

Зокрема, аналізуючи законодавство Словенії щодо виконавчого провадження можна побачити, що судові рішення підлягає примусовому виконанню після набрання ним законної сили і закінчення строку для добровільного виконання боржником своїх зобов'язань. Перебіг строку для добровільного виконання зобов'язання починається з наступного дня після вручення рішення боржнику. Суд може дозволити примусове виконання лише частини рішення, якщо ця частина підлягає виконанню [251].

Тобто, не дивлячись на суворі рекомендації Ради Європи та Європейського Союзу, механізм добровільного виконання судових рішень в деяких країнах залишився. На нашу думку це є проявом все-таки можливості досягнення певного виду компромісу між стягувачем та боржником і унеможливлення застосування негативних наслідків для самого боржника.

Для більшого розуміння запропонованих твердження, слід приділити увагу визначення саме «ефективній системі правосуддя». Так, у відповідності до Повідомлення від Комісії до Європейського Парламенту, Ради Європи, Європейського Центрального Банку, Європейського економічного і соціального комітету та комітету регіонів 2023 року ефективні системи правосуддя мають важливе значення для застосування та виконання права ЄС, а також для підтримки верховенства права та інших цінностей, на яких ґрунтується ЄС і які є спільними для держав-членів. Національні суди в першу чергу мають забезпечувати ефективне дотримання прав та обов'язків, встановлених правом ЄС. Крім того, ефективні системи правосуддя також мають важливе значення для взаємної довіри, покращення інвестиційного клімату та стійкості довгострокового зростання. Саме тому підвищення ефективності, якості та незалежності національних систем правосуддя є одним із пріоритетів Європейського семестру – щорічного циклу координації економічної політики ЄС [202].

Аналізуючи вищенаведені нормативно-правові акти та правозастосовчу діяльність ЄСПЛ, можна побачити, що все-таки основним

вектором виконавчого провадження є саме створення ефективного механізму примусового виконання рішень суду та рішень інших органів і як наслідок відповідальність за невиконання таких рішень має нести саме держава.

Тобто, таких механізм виконавчого виключає можливість як добровільного виконання так і можливості досягти певного компромісу між сторонами спору навіть вже після того як було ухвалено судове рішення. Національне законодавство про виконавче провадження та судова практика демонструє нам, що у виконавчому провадженні хоча і передбачені такі процесуальні інститути як повернення виконавчого документу стягувачу за його заявою, закінчення виконавчого провадження у зв'язку з його виконанням та укладення мирової угоди, як реалізація компромісного вирішення спору між сторонами, але все-таки такі дії покладають на боржника певні фінансові важелі у вигляді стягнення виконавчого збору.

Зокрема, у постанові Касаційного адміністративного суду під час розгляду позову про скасування виконавчого збору у зв'язку із подачею стягувачем заяви про повернення виконавчого документу зауважує, що після повернення виконавчого документа стягувачу виконавець залишає у матеріалах виконавчого провадження копію виконавчого документа, у якому наводить суму стягнутої та залишок нестягненої суми виконавчого збору задля того, щоб відкоригувати послідуєче стягнення виконавчого збору, у разі повторного пред'явлення виконавчого документа до виконання. Водночас, така сума стягнення аж ніяк не впливає на розмір виконавчого збору, який після внесення змін до статті 27 Закону № 1404-VIII стягується державним виконавцем у розмірі 10 відсотків суми, що підлягає примусовому стягненню. Таким чином, у випадках передбачених чинним законодавством, після повернення виконавчого документа або закриття виконавчого провадження, якщо виконавчий збір не було стягнуто, відкриття виконавчого провадження з виконання постанови про стягнення виконавчого збору є обов'язком, а не правом державного виконавця [91].

У зв'язку із вищевикладеним, можна зробити висновок про те, що застосування процесуальних гарантій права на справедливий суд має важливе значення для ефективного врегулювання спору. Окремі елементи права на справедливий судовий розгляд застосовуються у виконавчому провадженні, такі як вимога розумного строку виконавчого провадження, співпраця сторін, принцип змагальності сторін. Саме співпраця сторін виконавчого провадження може стати тією рушійною силою для ефективного врегулювання спору, оскільки, на нашу думку, намагання досягти бажаного результату має перш за все залежати від волевиявлення самих сторін, оскільки вподаді примусова процедура виконання рішень суду та рішень інших органів може призвести до таких негативних наслідків як зловживання процесуальними правами боржником, тривалість виконання рішень тощо.

Висновки. У підсумку мета ефективного врегулювання цивільних спорів полягає в забезпеченні рівного доступу до правосуддя для всіх і використанні більш ефективних інструментів для захисту прав осіб. Це вимагає нового підходу до врегулювання спорів, який сприятиме широкому тлумаченню поняття правосуддя в цивільних справах та формуванню концепції комплексного механізму врегулювання спорів. Урахування досвіду провідних держав світу із розвитку альтернативного врегулювання спорів може бути корисним у цьому процесі.

Охарактеризовано ефективне врегулювання цивільних спорів як мету, що дало можливість висувати концепцію про інтегровану систему ефективного врегулювання цивільних спорів, що включає досудове врегулювання та судовий процес (у разі необхідності). Така система, побудована на принципах взаємодії (інтегрованісті), дозволяє не тільки ефективно врегулювати спори на ранній стадії розвитку конфлікту між сторонами, але й забезпечує збір інформації про категорії та особливості спорів, що виникають, динаміку їхнього розвитку та найбільш ефективні способи їх врегулювання або мінімізації наслідків.

Ефективне врегулювання цивільних спорів має забезпечуватися за допомогою системи, яка включає досудове врегулювання та судовий процес (у разі необхідності), яка побудована на принципах взаємодії сторін та інших органів та осіб і дозволяє ефективно врегульовувати спори на ранній стадії розвитку конфлікту між сторонами.

Висновки до 1 розділу

Врегулювання спорів – це невід’ємна складова суспільного життя, і сучасна концепція сталого розвитку людства вимагає переосмислення усталених підходів до вирішення конфліктів. Положення, висловлені у цілі 16 сталого розвитку, свідчать про те, що ефективне врегулювання спорів залежить від зусиль, спрямованих на успішність побудови миролюбного й відкритого суспільства. Одним із шляхів досягнення цього є використання альтернативного врегулювання спорів та створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях.

У першому розділі дисертації проаналізовано наявні наукові підходи до врегулювання спорів та формулювання основного завдання ефективного врегулювання спору як бажаного результату. За результатами аналізу відстоюється позиція стосовно того, що зміна у сприйнятті конфлікту має привести до зміни усталених інструментів його врегулювання на комплексну систему, яка дозволяє не тільки його врегульовувати, а й контролювати, наділяючи його таким чином конструктивними рисами, що загалом сприяють розвитку продуктивних відносин сторін. Відповідно замість підґрунтя для подальшого розвитку спору повинна формуватися концепція усвідомлення його корисності як підштовхування до подальшої співпраці, якщо спори будуть врегульовані та контрольовані фахівцями та сторонами, які спрямовують свої зусилля на їхнє врегулювання.

Зростання інтересу та пошук уваги до альтернативного врегулювання спорів можна вважати реакцією на істотне збільшення

кількості звернень до суду, зростання судових витрат та збільшення строків розгляду судових справ як наслідок реалізації забезпечення доступу до правосуддя як доступу до суду, що ознаменувала основну тенденцію розвитку процесуального права впродовж ХХ ст. Перші дослідження процедур альтернативного врегулювання спору можна знайти в 40-х роках, але інтерес дослідників значно зріс в 60–70-х роках минулого століття, що привело до реалізації концепції обов'язкового досудового захисту прав у законодавстві багатьох країн світу, але не привело до комплексного вирішення проблеми врегулювання спорів.

Закріплення в законодавстві вимог щодо обов'язкового застосування досудового врегулювання спору, зокрема медіації або інших способів, не привело до комплексного вирішення питання щодо ефективності їх застосування, а вибір конкретного способу для врегулювання конкретного цивільного спору залишався викликом для будь-якого юриста. Особливості різних категорій спорів зумовлюють особливі підходи до їх ефективного врегулювання, водночас це доволі важко реалізувати за допомогою законодавчих інструментів.

Водночас інтегрована система управління конфліктами дає змогу запровадити комплексний підхід до попередження, управління та врегулювання спорів, що дозволяє не тільки контролювати розвиток і динаміку конфлікту, але й, на наше переконання, забезпечить збір корисної інформації для подальшого вдосконалення системи врегулювання спорів. З огляду на зазначене, комплексні інтегровані системи ефективного врегулювання спорів варто визнати одним з основних сучасних підходів до врегулювання спорів у світі, який приходить на зміну партикулярному підходу досудового врегулювання та судового розгляду спору, що не пов'язані між собою.

Проте важливо чітко визначити межі поняття «цивільний спір». Обов'язкові критерії для застосування примирного врегулювання таких спорів можуть зумовити ефективність роботи зазначеної системи. Зокрема,

є як мінімум два типи відносин, з яких можуть виникати спори: які виникли з договорів, що були укладені в результаті вільного волевиявлення сторін, а також ті, що виникли з делікту, тому компроміс, до якого сторони мають дійти, повинен бути забезпечений можливістю примусового виконання.

Спір має позитивне значення, оскільки стимулює розвиток та вдосконалення відносин між сторонами, дозволяючи їм змінювати свої взаємини та впливати на їх розвиток. Virішення конфлікту через спір є проявом цього позитивного значення.

Найдієвішим способом урегулювання цивільного спору є пошук рішень непримусового характеру за допомогою спонукання сторін до згоди. Аргументами на підтримку цієї позиції є те, що такий підхід не потребує значних зусиль чи коштів, а також має високий рівень передбачуваності. Невимушеність рішення компенсується тим, що сторони дійшли згоди добровільно, що забезпечує позитивне значення спору та сприяє подальшому розвитку та вдосконаленню взаємин між ними.

Людина має природне право на примирення як один із способів урегулювання конфлікту, що допомагає створити мирне та відкрите суспільство. Вибір методу вирішення спору залежить від бажання сторін та пріоритетів правосуддя в державі – чи воно базується на примиренні, чи на примусі. Правосуддя не повинно бути обмежене тільки примусовим виконанням судового рішення, а має підтримувати пріоритет альтернативних способів вирішення конфліктів з метою розвитку держави на основі верховенства права, а не сили.

Залежно від того, чи спір є приватно-правовим, чи публічно-правовим, його врегулювання може відрізнятися, оскільки у приватно-правових відносинах сторони мають рівний статус та не пов'язані владними зв'язками. Цивільні спори є універсальними та однорідними в межах своєї приватно-правової природи. Тому для подальшого розвитку альтернативних способів урегулювання спорів в Україні варто передбачити обов'язкове використання примирного шляху, коли спір виникає з відносин,

що виникли за вільної волі сторін. Це сприятиме розвитку мирного та відкритого суспільства, заснованого на пріоритеті верховенства права.

Як бажаний результат, мета ефективного врегулювання цивільних спорів полягає в забезпеченні рівного доступу до правосуддя для всіх та використанні ефективних інструментів для захисту прав осіб. Новий підхід до врегулювання спорів передбачає інтегровану систему, яка включає досудове врегулювання та судовий процес і забезпечує збір інформації про спори та їх розвиток.

РОЗДІЛ 2. ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРІВ

2.1. Загальні засади застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для врегулювання спорів – від електронного суду до онлайн-платформи з урегулювання спорів

У першому розділі роботи ми досліджували загальні питання ефективного врегулювання приватно-правових спорів, яке є важливим елементом правової системи будь-якої країни. Приватно-правові спори можуть виникати між будь-якими особами внаслідок різних причин, і врегулювання таких спорів на перших ранніх стадіях розвитку конфлікту є важливим завданням для забезпечення нормального функціонування суспільства, для гармонійного та стабільного розвитку відносин між сторонами, для збереження відносин на майбутнє.

Як ми дослідили в розділі 1 цієї роботи, світовий досвід показує, що ефективно врегулювання приватно-правових спорів можливе за умов наявності відповідної правової бази та комплексного використання різних способів альтернативного врегулювання спорів. Одним із найбільш ефективних і поширених способів є медіація, яка дає змогу сторонам самостійно знайти компромісне рішення та досягти мирного врегулювання конфлікту. Водночас недооцінка переговорів та інших способів може привести до дисбалансу інтересів сторін. З огляду на це, вибір конкретних способів має залежати від стратегічних цілей особи та обставин спору, який існує між сторонами, що в умовах розвитку інформаційно-комунікаційних технологій набуває особливого характеру [3; 11; 19; 21; 41; 64; 159; 169].

Водночас монополія судової форми захисту прав як основного способу врегулювання спору виявляється неефективною – з огляду на формальність, тривалість та вартість відповідних процедур. Різноманітні

спори потребують більш гнучких механізмів урегулювання, ніж це може забезпечити судова система.

Метою ефективного врегулювання цивільних спорів є забезпечення досягнення бажаного результату шляхом компромісу й мінімізація негативних наслідків спору, як-от руйнування відносин сторін, за умови добросовісної поведінки сторін й подальшої динаміки (розвитку) відносин, що їх пов'язують. Зокрема, спір сам собою не варто розглядати лише як негативний прояв людської природи, який відіграє деструктивну роль. Здебільшого спори дозволяють сторонам висловити свою позицію та знайти спільне рішення щодо подальшого спілкування та взаємних вигідних відносин в умовах конструктивного діалогу [209; 253].

Як цілком слушно зауважують науковці [253], у минулому багато дослідників та авторів вважали, що конфлікт має лише негативний і шкідливий вплив на організацію, зокрема на її продуктивність і корисність [264, с. 16–17]. Упродовж 1930–1940 рр. традиційно вважали, що слід уникати конфліктів, оскільки вони відображають зловживання у групах, сприймаються негативно та пов'язані з руйнуваннями та насильством. Внаслідок цього розвивалися судові форми захисту прав та система примусового виконання судових рішень, насильницького типу врегулювання спорів.

Проте впродовж 1940–1970 рр. це бачення змінилося: конфлікт стали вважати «природним явищем для всіх груп». Так звані *The human relations schools* аргументували погляд на конфлікти, які можуть сприяти продуктивності груп [307]. Згодом набули розвитку ідеї про позитивні аспекти конфліктів, які не варто недооцінювати та ігнорувати – вони можуть стати відправною точкою для нового етапу стосунків між сторонами, дозволять докорінно змінити їхні відносини та поживлять взаємовигідну співпрацю.

Українська важливу думку висловив М. Рахін, який припустив, що питання, якими є наслідки конфлікту – позитивними чи негативними, залежить від стратегії, що використовують для їх вирішення [303].

Ця думка надзвичайно важлива й для нашого дослідження – на прикладі зв'язків між референтною роллю (начальником, підлеглим чи однолітком) та стилями вирішення міжособистісного конфлікту (інтеграція, обов'язковість, домінування, уникнення та компроміс) було зроблено висновки про те, що респонденти здебільшого були поблажливими з начальством, інтегрувалися з підлеглими та йшли на компроміс з однолітками. Меншою мірою вони йшли на компроміс і домінували з начальством та уникали конфлікту з підлеглими.

Суб'єктивний чинник та позиціонування сторони спору докорінно впливає на її можливості та бажання врегулювання спору. У судочинстві домінує теорія рівноправності сторін судового процесу, а для її реалізації застосовують додаткові інструменти забезпечення гарантій прав так званої слабкої сторони – альтернативна підсудність, пільги щодо сплати судового збору тощо.

Водночас відсутність дієвих інструментів, що забезпечують можливість варіювання стратегій, які використовують для врегулювання спорів, може мінімізувати позитивні наслідки спорів.

Тому в літературі цілком слушно зауважується, що конфлікти негативно впливають на організації через втрату ресурсів і продуктивності для їх врегулювання, перешкоджають розвитку інноваційності та якості ухвалення рішень в організаціях [253]. Передусім сторони спору повинні працювати разом, щоб досягти позитивних ефектів замість негативних, незважаючи на те, що конфлікт існував між ними обома, шукати спільно шлях вирішення.

Це можна вважати основою добросовісної поведінки сторони спору, яка не має на меті використання його суто негативних та деструктивних

аспектів, а дійсно висловлює свою позицію та рішення, яке не збігається з позицією іншої сторони.

У цілому ефективно врегулювання цивільних спорів варто розглядати як важливий та невід'ємний елемент правової системи, який дозволяє забезпечити справедливість та мирне співіснування осіб, конструктивний діалог, спрямований на стабільне функціонування різних установ та організацій. І водночас ключовим питанням, на нашу думку, є забезпечення комунікації сторін, які конфліктують: судові та позасудові форми врегулювання істотно відрізняються. На цьому прикладі ми постараємося показати необхідність та доцільність створення інтегрованої системи врегулювання спорів – від першого звернення та пошуку компромісу до судового розгляду спору між сторонами.

Традиційне розуміння врегулювання спору як діяльності, що спрямована на вирішення спору та усунення протиріч, має бути удосконалена за допомогою визначення таких його ознак як позитивне значення, спрямоване на виникнення, зміну або припинення правовідносин між сторонами та мінімізацію негативних наслідків спору з огляду на високий рівень передбачуваності поведінки сторін в різних категоріях спорів, а також можливості подальшого збереження та розвитку відносин між сторонами спору.

Будь-які відносини, які виникають і змінюються, можуть стати підставою для виникнення спорів, тому інтегрована система, що включає судову форму захисту прав та комплекс позасудових способів їх урегулювання є найбільш доцільний та ефективний шлях їх урегулювання, як ми зазначали в першому розділі. Процедура врегулювання повинна включати превентивну складову, зокрема, проведення постійних тренінгів, роз'яснень, а також моніторингу застосування процедур врегулювання спорів, як остання стадія врегулювання спору.

Провідну роль при цьому відіграють інформаційно-комунікаційних технології, які запроваджені сьогодні на всіх рівнях і майже у всіх сферах

життєдіяльності, зокрема й для врегулювання спорів – від електронного суду до онлайн-платформи з урегулювання спорів. Саме за допомогою таких технологій можна забезпечити ефективну варіативність вибору стратегії врегулювання спору і зосередитися на його позитивних аспектах та наслідках.

Інформаційно-комунікаційні технології дозволяють швидко та ефективно обмінюватися інформацією між сторонами та врегульовувати спори дистанційно, що сьогодні надзвичайно важливо. Суди доволі довго запроваджували можливості дистанційної участі в судовому засіданні, так само й ефективну комунікацію та обмін документами між сторонами. Завдяки запровадженню цифрових технологій альтернативні способи врегулювання спорів стали більш доступними та зручними для користувачів. Наприклад, інтернет-платформи та мобільні додатки для медіації та арбітражу надають можливість швидко та зручно зв'язатися з іншою стороною та провести процес урегулювання спору в онлайн-режимі [39]. Крім того, електронні системи ведення документації та збереження електронних доказів дозволяють значно зменшити терміни розгляду спору та забезпечити більш точний та об'єктивний розгляд справи. Незважаючи на це, суди вкрай повільно запроваджують електронний обіг та майже не використовують інструменти врегулювання онлайн.

Більшість провідних країн світу проголошують курс на розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, особливо із застосуванням штучного інтелекту. В Європейському Союзі зазначають, що пандемія виявила, наскільки важливими є цифрові технології та навички для роботи, навчання та спілкування та що потрібно покращити, і запропонували провести це десятиліття під гаслом цифрового, тобто таким чином, щоб усі громадяни та підприємства мали доступ до найкращого, що може запропонувати цифровий світ [228]. У зв'язку з цим Європейський Союз проголосив Цифрове десятиліття, що стосується цифрового вектору Європи

до 2030 року, що в свою чергу має сприяти зміцненню економіки та інших галузей життя.

Україна теж входить до переліку країн, у яких активно розвивається сфера діджиталізації. Агентство з фінансового консультування Bloomberg, опублікувало рейтинг країн з найвищим рівнем інноваційного розвитку, до якого увійшли Німеччина, Південна Корея, Сінгапур; Україна зайняла 56 місце, випередивши В'єтнам, Єгипет, Казахстан і Макао [151].

Діджиталізація, або цифровізація суспільного життя, як ще її називають, відкриває такі сприятливі основи для функціонування суспільства, як розширення прав і можливостей, що існують у будь-якій сфері життя; цифровізацію бізнесу, спрощення доступу до адміністративних послуг; діджиталізацію державних послуг; зміцнення цифрового інституту тощо. Основним завданням є подальша інтеграція та впровадження діджиталізації в повсякденне життя, зокрема в судову систему та позасудове врегулювання спорів.

Науковці характеризують «digitization» та «digitalization» як два концептуальні терміни, які тісно пов'язані між собою та часто використовуються як взаємозамінні, але кожен термін має свою специфіку й чітке розмежування між ними має аналітичну цінність [191]. Зокрема, digitization (оцифрування) означає оцифрування як матеріальний процес перетворення аналогових потоків інформації в цифрові біти. Digitalization (діджиталізація) визначається як спосіб реструктуризації багатьох сфер суспільного життя навколо цифрової комунікації та медіа-інфраструктури. Ми схильні брати за основу термін digitalization та застосовувати його в дослідженні з метою визначення способів та напрямів цифровізації у сферах, що пов'язані з врегулюванням спорів зокрема.

Більш широко цифрову трансформацію також ототожнюють з радикальним переосмисленням організації та використання технологій, людей та процесів, щоб принципово змінити ефективність бізнесу [190].

Юридична галузь відома тим, що повільно впроваджує технології, перебуває на порозі експоненційного зростання завдяки онлайн-врегулюванню спорів або ODR, а штучний інтелект, як зазначають науковці, прискорить розробку ODR і посилить її вплив [316].

Особливо спонукали до такого розвитку кризи останніх років, які продемонстрували, наскільки важливим є забезпечення стабільного ефективного зв'язку між сторонами спору та можливість дистанційного врегулювання. У результаті такі компанії, які використовують можливості сучасних інформаційно комунікаційних технологій та штучного інтелекту, розвиватимуться й надалі.

Україна не стоїть осторонь таких тенденцій, зокрема, у світлі курсу на членство України в Європейському Союзі¹⁷ [77], реалізації цілей сталого розвитку та загальносвітових тенденцій розвитку [335; 112; 32].

17 лютого 2021 року Кабінет Міністрів України затвердив перелік 94 проєктів цифрової трансформації [24]. Метою створення цих проєктів є забезпечення надання послуг державою як юридичною особою зрозумілим та доступним для населення шляхом [17]. Фактичне місцезнаходження особи тепер не є важливим, адже в будь-якому місці України чи світу можна отримати відповідні послуги, що важливо і для врегулювання спорів. Серед проєктів цифрової трансформації на наступні три роки: е-нотаріат, е-майно, е-містобудування, е-школа, е-соцзахист, е-міграція, е-лікарня, е-дозвіл тощо.

Оцифрування таких послуг є надзвичайно важливим процесом, оскільки надає можливість зекономити час та ресурси не тільки особи, яка користується цими послугами, але й державні кошти, що особливо важливо після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації та

¹⁷ Верховною Радою України 07 лютого 2019 р. були внесені поправки до Основного Закону України – що закріпили курс на членство України в Європейському Союзі та НАТО. Згідно зі статистичними даними, відображеними на офіційному сайті Кабінету Міністрів України: 79% українців хотіли б вступу України до НАТО до 2030 року. 69% очікують приєднання до НАТО (Переважна більшість українців підтримують приєднання України до ЄС і НАТО. 2022. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/novyny/perevazhna-bilshist-ukrayinciv-pidtruyuyut-pryuednannya-ukrayiny-do-yes-i-nato>).

масового пошкодження об'єктів інфраструктури, серед них будівель державних органів та державних установ на території України.

Особливо постраждали приміщення та інфраструктура судів України. За твердженнями представників судової влади, з початку війни 4 приміщення судів повністю зруйновано – це, зокрема, Бородянський районний суд Київської області, Ізюмський міськрайонний суд Харківської області, Харківський апеляційний суд; 33 адміністративні будівлі судів пошкоджено [73].

Попри війну на території України, проєкт «Цифрова трансформація для України» активно розвивається [113]: у межах його реалізації передбачена Цифрова трансформація надання безоплатної правової допомоги (е-Право) – запровадження електронних послуг з отримання консультацій / роз'яснень з правових питань, подання звернення на отримання безоплатної вторинної правової допомоги та подання документів для підтвердження належності до однієї з категорій; цифрова трансформація організації примусового виконання рішень (е-Провадження) – модернізація Автоматизованої системи виконавчого провадження з метою реалізації можливості прийняття виконавчих документів в електронній формі, автоматизація окремих етапів виконавчого провадження, автоматизація накладання арешту на кошти боржників на рахунках у банках, реалізація можливості оплати заборгованості онлайн, надання публічного доступу до статистичної звітності про діяльність органів державної виконавчої служби та приватних виконавців, реалізація електронних взаємодій з інформаційними системами органів державної влади. Зокрема, Автоматизований арешт коштів боржників на рахунках у банках передбачає розширення електронного обміну з банківськими установами в частині отримання інформації стосовно наявності та стану рахунків боржника.

Принагідно слід зауважити, що «Дія» по праву вважається одним із найбільших досягнень України у сфері цифровізації. Скорочена назва походить від слів «Держава і я» – це мобільний додаток, який з 2020 року

опосередковує відносини між державними органами та громадянами в Україні [27].

Тут зберігаються документи, що посвідчують особу, – внутрішній та закордонний паспорти, водійські права, і особа може отримати доступ до цілої низки державних послуг (свідоцтва про народження, реєстрація бізнесу, сплата податків тощо). Загалом 72 сервіси на порталі та 9 у додатку, разом з 15 цифровими документами) [27]. Станом на травень 2022 року ним користувалися 17 мільйонів людей [155; 26].

Варто зазначити, що створення Міністерства цифрової трансформації та його досягнення забезпечило розбудову електронного урядування в Україні, зокрема за прикладом Естонії, а перехід до безпаперового адміністрування був особливо активним протягом останніх років [79; 72].

Із серпня 2021 року, згідно із законом, документи в «Дії» доступні для використання нарівні з паперовими [102]. Найімовірніше, Україна є першою країною у світі, де е-паспорти мають таку ж юридичну силу, як і їхні фізичні аналоги.

Водночас слід зазначити, що не всі напрямки цифровізації успішно охоплені. Певною проблемою на шляху до впровадження електронного правосуддя в Україні став загальний дисбаланс у цифровізації різних гілок влади та державних органів, що стало перешкодою для успішного створення електронного правосуддя в Україні.

Зокрема, ці проблеми стосуються взаємного доступу до державних реєстрів Міністерства юстиції, обміну інформацією з Центральною виборчою комісією, Національним антикорупційним бюро, іншими органами державної влади, банками та іншими фінансовими установами, Національним демографічним реєстром тощо. Нині з метою регулювання такої комунікації запроваджено окрему підсистему, а також спеціальні форми комунікації між різними органами влади (див. нижче).

Наприклад, запровадження електронного документообігу в суді та звернення працівників апарату суду в письмовій формі до адресного бюро

для з'ясування місця реєстрації відповідача одночасно не спрацювало ефективно. Тривалий час працівники суду роздруковували документи, надіслані електронною поштою до суду, та вносили їх до матеріалів справи.

До того ж великі розміри держави та недостатня кількість співробітників, задіяних у сфері правосуддя, не дозволяють швидко реалізовувати плани.

Зокрема, згідно зі звітом ДСА, станом на грудень 2021 року середній рівень комп'ютерної техніки (персональні комп'ютери, серверне обладнання, оргтехніка, обладнання для аудіо- та відеозапису судових засідань, відеоконференцій) становить приблизно 82%. Це 673 місцеві та апеляційні суди України та 52 установи системи правосуддя, 7201 суддя, 19 533 працівники судів та установ, 844 будівлі [53].

Цікаво, що Україна входить до трійки країн з найшвидшими темпами комп'ютеризації судової системи, згідно зі звітом СЕРЕJ [234]. «Дія» пропонує нам нові рішення, наприклад, примусове виконання, повістки тощо. І, як було сказано, навіть допомагає нам відвідувати слухання через цей додаток.

У зв'язку з цим також виникає дуже важливе, але болюче питання: діджиталізація принесе простоту й легкість тільки тим, хто використовує нові системи або вчиться ними користуватися. Але для інших співробітників, а також користувачів це може стати серйозною перешкодою. Упровадження та автоматизація багатьох систем також зменшить кількість працівників суду, що завжди сприймається як болюче та проблематичне явище, особливо в умовах війни. За таких обставин логічнішим було б подолання проблем, пов'язаних із повною реалізацією ідеї електронного урядування та електронного правосуддя шляхом забезпечення альтернативного.

В Україні першими етапами запровадження технічних новацій та діджиталізації судочинства можна вважати законодавче закріплення

фіксування судового засідання за допомогою технічних засобів (ст. 197 ЦПК України) [11; 41; 64; 159; 164].

Аудіозапис як спосіб фіксації цивільного процесу, як правильно зауважували науковці, не був ідеальним, оскільки учасникам процесу та судам вищих інстанцій недостатньо прослухати запис судових засідань, щоб практично повністю відтворити проведений судовий розгляд. Набагато ефективнішим є відеозапис судових засідань, технічні умови проведення якого істотно не відрізняються від аудіозапису в сучасних умовах.

Дійсно, відеозапис процесу надає можливість нормальної реальної фіксації судового засідання із зазначенням дати й часу його проведення, кола учасників тощо, а також забезпечує принцип безпосередності судового розгляду. У Сполучених Штатах Америки у федеральних судах зйомку заборонено, а в переважній більшості судів штатів, які розглядають 98% справ, – дозволено [78].

Наступним кроком із запровадження технічних новацій у цивільний процес стало закріплення відеоконференції як спеціального режиму проведення судового засідання.

У 2020 році у зв'язку з карантинном це було доповнено нормою про право особи на участь у судовому засіданні поза судом, а у 2021 році до ст. 212 КПК України було додано право на участь у засіданні у форматі відеоконференції поза межами суду відповідно до вимог системи. Сьогодні системи EASYCON допомагають забезпечити такі відеоконференції (докладніше про це далі).

Наступними кроками із запровадження інформаційних та комунікаційних технологій слід визнати електронне повідомлення учасників цивільного процесу та запровадження системи електронного документообігу в цивільному судочинстві. Так, відповідно до частини восьмої статті 128 Цивільного процесуального кодексу України, днем вручення судової повістки є, зокрема, день отримання судом повідомлення

про доставлення судової повістки на офіційну електронну адресу особи [163].

В Україні концепція електронного правосуддя циркулює близько десяти років. Водночас розроблення цієї системи досі не завершено, незважаючи на значні зусилля, кошти та гостру потребу. Концепція «Електронний суд» була розроблена у 2012 році Державним підприємством «Інформаційні судові системи»¹⁸ як розвиток положень Закону України «Про судоустрій та статус суддів», «Про доступ до судових рішень», «Про Національну програму інформатизації» та інших [81; 109; 103; 106], а також Концепції галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції, інших органів та установ судової системи та Стратегічного плану розвитку судової влади в Україні на 2013–2015 роки [52; 131; 41, с. 46].

Система електронного суду України мала завдання, які були визначені у главі 3 Концепції електронного суду. Перше завдання полягало в тому, щоб надати можливість фізичним особам або організаціям направити до будь-якого суду країни підписану електронним цифровим підписом позовну заяву (апеляційну чи касаційну скаргу) разом із пакетом супутніх документів через інтернет. Друге завдання передбачало надсилання стороні судового процесу електронної копії процесуального документа або повістки за допомогою електронного зв'язку, як-от електронна пошта або SMS. Третє завдання полягало в розробленні та впровадженні універсального формату обміну даними, щоб стало можливим передавати справи та документи між автоматизованими системами документообігу суду різних розробників.

Щоб утілити положення Концепції, Державна судова адміністрація України видала Наказ від 07.09.2012 р. № 105, яким було затверджено Тимчасовий регламент обміну електронними документами між судом та

¹⁸ У багатьох джерелах вказується, що поняття Ан «Електронний суд» був розроблений у 2012 році державним підприємством «Інформаційні судові системи» у 2012 році. У той же час, 26 листопада 2010 року, Рада суддів України ухвалила рішення № 30 про Положення про автоматизовану систему судового документообігу (URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr030414-10#Text>), яке містить відповідні елементи – правила ведення електронних архівів, електронного цифрового підпису, електронних копій судових рішень, і багато іншого.

учасниками судового процесу. Цей регламент визначає порядок подання учасниками судового процесу до суду документів в електронному вигляді, а також надсилання таким учасникам процесуальних документів в електронному вигляді паралельно з документами в паперовому вигляді відповідно до процесуального законодавства. Окрім того, Наказом було визначено порядок реєстрації та роботи користувачів у системі, подання та отримання судом електронних документів, а також надсилання документів користувачу [144].

Концепція «електронного суду» більше ніж десятирічної давності мала передбачати лише можливість надсилання до суду документа, підписаного електронним цифровим підписом: позовної заяви, апеляційної чи касаційної скарги разом із пакетом супутніх документів через мережу «Інтернет»; надсилання електронної копії процесуального документа або повістки про виклик сторони в судовий процес електронними засобами (електронною поштою або SMS) та розроблення й упровадження універсального формату обміну даними, який би уможливив передачу справ і документів між так званими автоматизованими системами судового документообігу [81]. Це автоматизована система управління документами в судах.

З метою реалізації положень концепції затверджено перші Тимчасові правила обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу, які визначали порядок подання документів в електронній формі учасниками судового провадження, а також направлення процесуальних документів таким учасникам в електронній формі паралельно з документами в паперовій формі відповідно до процесуального законодавства¹⁹ [107].

Пілотний проєкт з обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу було розпочато у Святошинському

¹⁹ Тимчасовий регламент затверджений наказом Держсудадміністрації України від 07.09.2012 р. № 105 втратив чинність ні підставі наказу Держсудадміністрації України від 26.10.2021 № 362 Про приведення у відповідність із діючим законодавством нормативно-правових актів ДСА України.

районному суді м. Києва та в Апеляційному суді Дніпропетровської області у 2012 році, а згодом у місцевих та апеляційних судах загальної юрисдикції у 2013 році [108], але лише у кримінальному провадженні.

Отже, автоматизована система судового документообігу працює в Україні з 2011 року²⁰ й забезпечила об'єктивний та неупереджений розподіл справ між суддями (замість голови суду, який раніше розподіляв справи між суддями). Вона надає фізичним та юридичним особам інформацію про стан справ, у яких вони є учасниками процесу, централізовано зберігає тексти судових рішень та інших процесуальних документів, допомагає з підготовкою статистичних даних тощо.

Також в Україні діє Єдиний державний реєстр судових рішень [36], у якому останнім часом було доступно для аналізу та опрацювання понад мільйон судових рішень, але анонімізовано учасників проваджень. Цей реєстр містить практично всі процесуальні рішення судів України, що стало досить серйозним фінансовим тягарем. Водночас були окремі думки щодо приховування судових рішень від публікації в реєстрі, що свідчить про його важливість для суспільства [85; 18].

Чи не найважливішим кроком у цифровізації судової влади в Україні стала консолідація Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи під час в реформи процесуального законодавства у 2017 році [110; 100].

До функцій цієї Системи належать: електронне діловодство; централізоване зберігання документів та інформації в єдиній базі даних; безпечне зберігання, автоматизована аналітична та статистична обробка інформації; збереження справ в електронному архіві; обмін документами та інформацією в електронній формі, а також відеоконференції в режимі реального часу; автоматизація судової влади; формування та забезпечення досьє суддівського корпусу в електронному вигляді; віддалений доступ

²⁰ Положення про автоматизовану систему судового документообігу суду (рішення Ради суддів України від 26.11.2010 р. № 30) діяло у судах загальної юрисдикції з 1 січня 2011 р. відповідно до вимог Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. № 2453-VI.

користувачів цієї системи до будь-якої інформації, що зберігається в ній; призначення судді для розгляду конкретної справи; відбір журі; розподіл справ у Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, Вищій раді правосуддя, її органах; аудіо- та відеозапис судових засідань, засідань інших судових органів, трансляція їх у мережі «Інтернет»; ведення Єдиного державного реєстру судових рішень; функціонування офіційного вебпорталу судової влади України, вебсайтів Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; функціонування єдиного контакт-центру з питань розгляду звернень; можливість автоматизованої взаємодії цієї системи з іншими автоматизованими системами державних органів тощо.

Теоретично така система могла б також включати автоматизоване вилучення коштів, виконавче провадження, доступ до Єдиного державного демографічного реєстру тощо [318].

Загальна картина цієї Системи має такий вигляд [82; 156]:

(I) Підсистема складається з таких шести модулів:

1. Електронний кабінет (офіційна електронна адреса) для надання загальних послуг, інформації про місце, дату, час слухань, рішень тощо.

2. Офіційний вебпортал судової влади України з інформацією про діяльність судової влади – довідковою та іншою публічною інформацією, інформацією з відкритих реєстрів судової влади та інших реєстрів, пов'язаних із здійсненням правосуддя в Україні, онлайн-трансляціями судових засідань, можливістю сплати судового збору, штрафів тощо.

3. Модуль «Єдиний державний реєстр судових рішень» (обговорювався раніше).

4. Модуль «Єдиний державний реєстр виконавчих документів» (див. частину 3.2).

5. Модуль «Відкриті набори даних» надає доступ до відкритих наборів даних на Єдиному державному вебпорталі відкритих даних.

6. Модуль «Автоматизована взаємодія з іншими автоматизованими системами» дозволяє здійснювати надсилання електронних документів між судами, органами та установами системи правосуддя до інших державних органів та установ, державних реєстрів та інформаційних систем.

(II) Єдина підсистема електронного діловодства судів, органів та установ системи правосуддя складається з п'яти модулів:

1. Електронний суд дає змогу учасникам судового процесу надсилати копії електронних документів іншим учасникам, сплачувати судовий збір та інші платежі онлайн, подавати позови та інші документи, оскаржувати та отримувати судові рішення, відповіді тощо.

2. Електронне діловодство забезпечує автоматизацію загального та процесуального діловодства в судах, органах та установах системи правосуддя, включно з безпаперовим документообігом.

3. Централізований модуль «Автоматизований розподіл» забезпечує об'єктивний та неупереджений автоматизований розподіл судових справ між суддями та визначення присяжних.

4. Модуль «Е-архів» забезпечує зберігання файлів та інших документів в електронному архіві.

5. Модуль «Судова статистика» забезпечує автоматизовану публікацію офіційних статистичних звітів на вебпорталі для публічного доступу.

(III) Єдина підсистема управління фінансово-економічними процесами складається з двох модулів:

1. Модуль «Управління персоналом, фінансовий та бухгалтерський облік» забезпечує автоматизацію кадрових, фінансових та бухгалтерських процесів, формування кадрової, фінансової та бухгалтерської звітності.

2. Модуль, забезпечує автоматизацію процесів з інших питань управління фінансово-господарською діяльністю судів.

(IV) Підсистема – Єдиний контактний центр судової влади України:

Це забезпечує консультаційну підтримку, дистанційну технічну підтримку, відеочати, відеоконференції та трансляції, включно із судовими засіданнями в режимі відеоконференцій, трансляції їх, аудіо-, відеозапис судових засідань, а також можливість надсилання передбачених законом електронних повідомлень користувачам.

(v) Підсистема – комплексна система захисту інформації:

Це забезпечує конфіденційність, цілісність та доступність інформації ЄСІТС [82; 156].

З 5 жовтня 2021 року офіційно запрацюють три підсистеми (модулі) ІТС: підсистема відеоконференцзв'язку, електронний кабінет та електронний суд.

Багато обмінів відбулося з моменту запуску трьох модулів цієї системи восени 2021 року, зокрема між Державною судовою адміністрацією та Вищою радою правосуддя щодо можливості запуску цієї системи²¹ [33; 101; 82].

Комунікаційна платформа EASYCON – це сучасна альтернатива відеозв'язку, яка не вимагає встановлення додаткових програм [222], що особливо корисно для тих громадян, які з різних причин не можуть бути присутніми особисто для участі в судовому засіданні. Це повністю український продукт, який використовують у державних органах.

Електронний кабінет (<https://cabinet.court.gov.ua>) – це модуль, за допомогою якого реєструють офіційну електронну адресу з електронним

²¹ 1 грудня 2018 року Державна судова адміністрація України оголосила про створення та функціонування ЄСІТС (URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/611253>). Однак за результатами роботи Комісії Вищої ради правосуддя з питань EDIT було внесено низку зауважень та пропозицій до Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему. Рішенням Вищої ради правосуддя від 28 лютого 2019 року № 624/0/15-19, проект Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему повернуто до Державної судової адміністрації України на доопрацювання, і Державній судовій адміністрації України було запропоновано відкликати.

26 травня 2021 року набрав чинності Закон України № 1416-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» (Офіційний вісник України. 2021. № 42. Ст. 2502).

17 серпня 2021 року рішенням Вищої ради правосуддя затверджено Положення про функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#top>).

підписом, який потім використовуватимуть для обміну документами в електронній формі між судами, між судом та учасниками процесу, між учасниками процесу [35].

Відповідно до наказу Державної судової адміністрації України від 22 грудня 2018 року № 628 «Про апробацію підсистеми «Електронний суд» у місцевих та апеляційних судах» підсистему «Електронний суд» було запущено в тестовому режимі [99].

З того часу суди не приймають та не реєструють процесуальні документи, надіслані звичайною електронною поштою. Відповідно до вимог розділу XI Положення про автоматизований процес судової роботи, прийому та реєстрації направлених до суду учасників судових проваджень, ведення процесуальних документів здійснюється через офіційну електронну адресу (електронні кабінети).

Суд надсилає особам, які зареєстрували в ЄСІТС офіційні адреси електронної пошти, будь-які документи у справах щодо таких осіб виключно в електронній формі, надсилаючи їх на офіційні електронні адреси таких осіб, що не позбавляє їх права на отримання паперового примірника за окремою заявою.

Адвокати, нотаріуси, приватні виконавці, арбітри, судові експерти, органи державної влади, місцевого самоврядування, державні та комунальні суб'єкти господарювання реєструють офіційні електронні адреси в Системі. Інші реєструють свої офіційні електронні адреси в ЄСІТС на добровільних засадах²².

За попередніми оцінками, з першого дня ЄСІТС планувалося створити офіси щонайменше для 140 000 користувачів – державних органів, як-от розпорядники фондів, адвокати, нотаріуси, арбітри тощо, які за законом

²² У практиці судів мали місце поодинокі випадки такого електронного спілкування між судом та учасником процесу. Таким чином, вирішуючи питання про повернення позовної заяви у зв'язку з невідповідністю вимогам щодо усунення недоліків, викладених у рішенні залишити позовну заяву без руху, суд зазначив наступне: «19 вересня 2018 року зазначене рішення було направлено позивачу для виконання в електронній формі на його офіційну електронну адресу *@mail.gov.ua, згідно із заявою позивача про видачу процесуальних документів в електронній формі, та відповідно до довідки електронної пошти на електронну пошту позивача 19 вересня 2018 року о 15:48».

зобов'язані використовувати ЄСІТС. Ще 40 000 користувачів будуть суддями, їхніми помічниками та працівниками апарату суду [53].

Станом на кінець 2021 року понад 110 000 юридичних та фізичних осіб (які надіслали до суду понад 400 000 процесуальних документів) зареєстрували електронні кабінети та почали користуватися функціями електронного суду; відбулося понад 250 тисяч сесій відеоконференцзв'язку [53].

Система електронного суду в Україні дає змогу здійснювати певні процесуальні дії для забезпечення розгляду справ в електронному режимі. Система реєструє заяви, скарги та інші процесуальні документи, які подають до суду (станом на листопад 2022 року).

Електронний суд дозволяє подавати в електронному вигляді 642 види позовів за допомогою шаблонів, запропонованих Системою; Система також дає змогу сплачувати судовий збір онлайн – онлайн-калькулятори визначають суму та реквізити для оплати [116].

Крім того, є й інші модулі, які надають інформацію про стадії судового розгляду та надсилання процесуальних документів учасникам судового процесу електронною поштою.

Автоматизований розподіл справ (тобто визначення складу суду, в тому числі присяжних) також здійснюється через ЄСІТС під час реєстрації позовних заяв з урахуванням спеціалізації та однакового навантаження на кожного суддю випадковим чином і хронологічно.

Система дозволяє здійснювати обмін документами в електронній формі між судами, між судом та учасниками судового процесу, а також фіксувати судовий процес та учасників судового засідання в режимі відеоконференції (у тому числі є можливість проведення відеоконференції між судом та іншими приміщеннями, наприклад, стороною учасника справи). Суд розглядає справу на підставі справи в паперовій або електронній формі. Документи та докази в паперовій формі переводять в електронну форму та додають до матеріалів електронної судової справи.

Вони зберігаються в додатку до справи в суді першої інстанції та в разі необхідності можуть бути розглянуті сторонами у справі або судом першої інстанції, або за клопотанням суду вищої інстанції.

Судові рішення, повістки та інші процесуальні документи також викладаються та надсилаються через Систему. Ця ж Система передбачає оприлюднення повісток на веб-порталі судової влади.

25 січня 2023 року у ДСА повідомили, що судові повістки, повідомлення та виклики тепер надходитимуть і на Viber. Відповідний порядок затверджено Державною судовою адміністрацією наказом від 23.01.2023 № 28 [86; 71]. Згідно з порядком повістки за заявою учасника судового процесу першочергово надсилатимуть на месенджер. Якщо мобільний телефон абонента не «прив'язаний» до месенджера, повістки, як і раніше, надходитимуть у формі SMS-повідомлень [86; 71].

28 грудня 2021 року розпочато надсилання повідомлень про дату та час проведення судових засідань, у яких стороною у справі є користувач мобільного застосунку «Дія». Підтримуючи ініціативи Президента України Володимира Зеленського із діджиталізації у найкоротші терміни, реалізовано пілотний проєкт, що полягає в надсиланні повідомлень у мобільному застосунку «Дія» про дату та час проведення судових засідань, у яких стороною у справі є користувач цього застосунку. Проєкт реалізовано у співпраці з Міністерством цифрової трансформації України [142].

Відповідно відбулися значні зміни в законодавстві України, що стосувалися появи загалом нових для судочинства інститутів: інституту цифрового підпису, створення ЄСІТС, застосування платформи для проведення судових засідань у режимі відеоконференцій тощо. Поки що це не дало значних зрушень і змін, зокрема щодо кількості справ та навантаженні на судову систему.

Судова система України функціонує з великим навантаженням – за даними Єдиного державного реєстру судових рішень України за період з 02.01.2022 р. по 30.12.2022 рік було винесено 427 663 рішення, з них: у

позовному провадженні – 341 776, в окремому провадженні – 48 107 та наказному – 1596 [36].

На наше переконання, саме відсутність комплексного підходу до сутності приватно-правових спорів та інтегрованої системи, яку варто застосовувати для їх послідовного ефективного врегулювання, стоїть на заваді.

Визначення обов'язкового досудового врегулювання спору в Конституції України не здійснило відповідного впливу на формування сталої практики звернення сторін до врегулювання до їхнього звернення до суду – навіть попри численні приклади зауважень судів у своїх рішеннях про негативні наслідки нехтування зазначеною процедурою та врахування цього факту під час розподілу судових витрат.

Навіть запровадження процедури врегулювання спору за участі судді не може саме собою спричинити такий ефект, як доповнення позасудовими обов'язковими для застосування процедурами врегулювання спору за умови їхньої інтеграції із судовою системою – взаємовідкритою та прозорою системою аналізу даних та обставин спору між сторонами.

Главою четвертою ЦПК України передбачена можливість судового врегулювання спору за участю судді [163]. Інститут був введений для зменшення навантаження на суди за прикладом Канади [187]. У цьому разі законодавство передбачає лише два обмеження, і таке врегулювання спору за участю судді можливе: а) за згодою обох сторін, б) до початку розгляду справи по суті. Отже, фактично йдеться про вже розпочату судову процедуру з розгляду справи, що тягне за собою відповідні витрати часу та коштів.

Суддя врегулює спір за результатом проведених закритих нарад, на яких роз'яснює практику з розгляду подібних спорів позивачу та відповідачу. Не обмежується й право сторін брати участь у таких нарадах в режимі відеоконференції, наприклад, за допомогою системи EASYCON.

Суддя також з'ясовує суть порушеного права, думки сторін, роз'яснює судову практику із зазначеного питання, пропонує сторонам надати пропозиції стосовно мирного врегулювання спору. Окрім того, кодексом обмежено строк такого досудового врегулювання: не більше 30 днів. Так, наприклад, особа звернулася до пологового будинку «Лелека» з позовною заявою стосовно стягнення коштів. Однак сторони подали до суду спільну заяву про затвердження мирової угоди, оскільки 14.10.2022 сторонами у справі погоджено та укладено мирову угоду з метою повного врегулювання спору [152]. Суд таку угоду затвердив.

У літературі зазначається, що «ЦПК менш детально регламентує процес і результати здійснення спроби примирення, коли замість примирювача діє безпосередньо суд. Крім того, майже однакові за змістом норми про те, що суддя зобов'язаний прагнути до примирення сторін, містяться у відповідних розділах, присвячених позовному провадженню в місцевому суді і в суді малої інстанції залежно від способу ініціювання процесу» [20, с. 98].

Згідно з даними ЄДРСР, загалом за 2022 рік було затверджено 1880 мирових угод [36]. Однак за затвердження судом вищевказаної угоди має сплачуватися судовий збір, а також у справах незначної складності та малозначних, трудових спорів, справ про надання судом дозволу на виїзд дитини за кордон – залучення адвоката не є обов'язковим. У всіх інших категоріях участь адвоката є обов'язковою, що спонукає сторони у справі сплачувати значні кошти, витратити час на пошуки такого представника.

Варто розмежовувати процедури врегулювання спору за участі судді і укладення мирової угоди, хоча вони й дуже близькі за своєю природою.

Мирова угода є за своєю природою договором, який укладається сторонами з метою припинення спору на умовах, погоджених сторонами. Вона не може розглядатися як договір у цивільно-правовому розумінні, оскільки порядок її укладання та затвердження регламентовано відповідними положенням ЦПК України.

Наслідком мирової угоди є постановлення ухвали про закриття провадження у справі, в якій затверджується текст мирової угоди. Дана мирова угода має відповідати в будь-якому випадку чітко предмету спору, чинному законодавству і не виходити за її межі. На відміну від досудового або позасудового врегулювання спору, де дискреція сторін є необмеженою заявленим вимогам і як наслідок може бути значно ширшою.

Врегулювання спору за участі судді є процедурою, в порядку якої сторони за згодою спільно з суддею докладають зусилля до досягнення мирного врегулювання спору як наслідку. Припинення цієї процедури можливе за різних підстав, зокрема, в разі укладення мирової угоди, сторони звертаються до суду із заявою про її затвердження. Якщо сторони врегулювали спір не укладаючи мирову угоду, за законом вони можуть або звернутися до суду із заявою про залишення позовної заяви без розгляду, або в разі відмови позивача від позову чи визнання позову відповідачем.

Відповідно ці дві процедури різні, але процедура укладення мирової угоди може доповнювати процедуру врегулювання спору за участі судді. Водночас, сторони мають право і на позасудове врегулювання спору, в цьому випадку виходячи з диспозитивної суті цивільного судочинства, вони мають вибір реалізувати своє право та просити залишити заяву без розгляду або визнати спір.

Статтею 16 ЦПК України встановлено обов'язок сторони вживати заходи досудового врегулювання спору. Одразу зазначимо також, що, на відміну від європейських аналогів, в Україні ще немає концепції забезпечення комплексного доступу до правосуддя у форматі онлайн, як це передбачено, зокрема, Європейським порталом електронного правосуддя e-justice. Цей портал створено як «електронне єдине вікно у сфері правосуддя» [233]. На платформі можна знайти онлайн-форми для звернень до суду, ключові примітки щодо законодавства, знайти сам суд тощо. Тут міститься майже все необхідне для тих, хто прагне звернутися до суду чи врегулювання спору. Водночас порталом не забезпечено інтеграцію між

позасудовим врегулюванням та судовими процедурами, що є значним його недоліком.

Цей портал був анонсований у 2007–2008 роках і відкритий у 2010 році, а протягом останніх років він був значно доповнений і розширений за допомогою E-Codex і ECLI. Розвиток електронного правосуддя в Україні поки що відстає від європейських аналогів.

Європейська платформа онлайн-урегулювання Online Dispute Resolution Platform створена для забезпечення ефективної комунікації сторін та третіх осіб з метою врегулювання спорів онлайн. Відповідно до резолюції Європейської комісії, метою було зробити покупки в інтернеті безпечнішими завдяки доступу до якісних інструментів урегулювання спорів [291].

Ця платформа стосується осіб, що перебувають в ЄС, Норвегії, Ісландії чи Ліхтенштейні. Завдяки платформі можна знайти найкраще рішення для проблеми споживача, обговорити рішення безпосередньо з продавцем щодо проблеми або домовитися про орган вирішення спорів, який розглядатиме вашу справу. Ця платформа ODR діє незалежно, вона не співпрацює з жодним із трейдерів, що унеможливорює використання людського чинника як вирішального [331].

Деякі науковці зазначають, що вирішення спорів онлайн є вдосконаленим різновидом альтернативного врегулювання спору, що може включати і медіацію, і переговори, і подачу заяв [19, с. 140]. Не варто погоджуватися з такою думкою з огляду на те, що метою системи є збір інформації та спрямування сторін до комунікації між собою або до третьої особи з метою врегулювання спору – медіатора або іншого фасилітатора; тоді як зусиль, спрямованих на врегулювання, не докладається.

Варто підтримати висловлену в літературі думку про те, що можна виділити два підходи до розуміння поняття ODR: вузький підхід, що охоплює лише онлайн ADR, та широкий, який охоплює весь спектр розгляду спорів онлайн: як онлайн ADR, так і онлайн суди. Авторка

обґрунтовує певну тенденцію у превалюванні таких підходів: європейська література та міжнародні документи Ради Європи та Європейського Союзу, присвячені зазначеній проблематиці, як правило, використовують вузьке розуміння поняття ODR, натомість у країнах англо-саксонської системи права ODR розуміють широко, що пояснює створення перших онлайн-судів саме в країнах загального права, і це потягло за собою необхідність розширення розуміння можливостей ODR. Відповідно поділяємо думку про те, що широкий підхід до тлумачення поняття ODR є більш доцільним, адже він відповідає загальному напрямку реформ у сфері цивільного судочинства та відбиває останні тенденції гібридизації процедур вирішення спорів, адже часто платформи онлайн-судів як один із етапів передбачають можливість застосування консенсуальних способів онлайн ADR, зокрема, переговорів, медіації, консиліації тощо [164, с. 67].

Як правильно зазначає Г. Стрікайте [326, с. 220], немає єдиного визначення врегулювання спорів онлайн, оскільки воно змінюється залежно від багатьох чинників: зараз у правовій доктрині термін «онлайн-урегулювання спорів» використовують для опису двох відмінних концепцій – перша, ширша, указує на те, що ODR вважається будь-яким способом урегулювання спорів, який переважно організують на базі інтернет-платформи. Наприклад, якби традиційний суд було перенесено на онлайн-платформу, це б сприймалося як ODR. Однак вчена зазначає, що історично склалося так, що ідея створення ODR передбачає набагато вужче визначення, де ODR є підінститутом альтернативного врегулювання спорів. Точніше, це традиційна альтернативна форма врегулювання спорів, як-от медіація або арбітраж, що переведена в інтернет і таким чином стала електронною медіацією, електронним арбітражем тощо.

Водночас інтеграція ODR із судовою системою забезпечить набагато ширші можливості для ефективного врегулювання спорів, особливо приватно-правового характеру. Зокрема, аргументами для цього слугують

можливості залучення та взаємодія сторін спору через портали ODR з третіми особами.

Варто зауважити, що на Європейському порталі електронного правосуддя e-justice представлені форми звернення до суду, регуляторні акти, за якими діє цей суд, справи поділені на категорії у формі інтерактиву. Зокрема, дрібні справи, які було запроваджено Регламентом Ради 861/2007 від 11 липня 2007 року, щодо Європейської процедури розгляду дрібних спорів, спрямованої на вдосконалення та спрощення вирішення цивільних і комерційних справ, у яких сума позову не перевищує 5000 євро. Форми звернення в межах такої процедури можна заповнити онлайн [320], так здійснюється і процедура видачі Європейського судового наказу, Європейського наказу про забезпечення коштів на рахунку боржника тощо.

На сайті розміщені бланки для подачі документів до суду для більш зручного користування позивачами.

Упродовж найближчих років планується істотне оновлення платформи e-justice, зокрема, можна буде отримати документи суду онлайн, оформивши відповідний бланк. Проте децентралізовану ІТ-систему як обов'язковий засіб зв'язку, який використовують для передавання та отримання запитів, форм та інших повідомлень, почнуть застосовувати лише з 1 травня 2025 року (див. статтю 35 Регламенту (ЄС) 2020/1783) [329].

Різноманітні платформи врегулювання спорів діють доволі ефективно та, безперечно, стануть майбуттям ефективного врегулювання спорів. Єдиним недоліком, який ми одразу зазначимо, є їхня відокремленість від систем судового розгляду цивільних справ, що є наслідком застарілої концепції відокремленості судового та позасудового врегулювання спорів, негативні наслідки реалізації якої ми відчуваємо нині.

Кілька наступних платформ, що пропонують врегулювання спорів онлайн, характеризуються зручним інтерфейсом, є дружніми до користувачів, а також є дієвими інструментами, які допомагають у врегулюванні різних категорій цивільних спорів.

Водночас факт взаємодії таких платформ з третіми особами та організаціями, які забезпечують урегулювання спорів (медіатори тощо) дозволяє зробити припущення щодо можливої взаємодії такої платформи та судових органів.

Зокрема, всесвітньо відома платіжна система PayPal пропонує Dispute resolution у своєму центрі, який надає учасникам транзакцій послуги в разі виникнення спорів, які дозволяють призупинити транзакцію, поки спір не буде вирішений. Якщо покупець і продавець не змогли прийти до згоди, спір може перерости у скаргу, яку Dispute Resolution Center розглядає та приймає рішення [216].

Системами альтернативного врегулювання спорів користуються, зокрема, в компаніях eBay та Amazon. Зокрема, на платформі eBay розроблена функція із врегулювання спору без безпосередньої участі людини [215]. 90% спорів вирішується за допомогою програмного забезпечення без втручання людей; 50% спорів вирішується за результатами переговорів між продавцем і покупцем; 99,999% спорів не оскаржуються в суді, що доводить ефективність використання саме альтернативного вирішення спору у такій категорії справ [180].

Незважаючи на те, що 0,1% користувачів звертаються таки до суду, така процедура альтернативного врегулювання спорів працює доволі ефективно, зокрема за рахунок довіри та можливості у будь-якому випадку звернутися до суду [180].

Ще одним прикладом онлайн-платформи з урегулювання спорів є Modria, яку використовують для оброблення запитів та розв'язання суперечностей між клієнтами, що пов'язані відносинами електронної комерції [286]. Ця платформа забезпечує також можливість застосування медіації та арбітражу [175]. Платформа має зручний інтерфейс із можливістю пошуку необхідної справи, вибору арбітра або медіатора, фільтрування справ за датою та іншими параметрами.

Rechtwijzer – платформа для врегулювання спорів, яка діє в Нідерландах. На відміну від інших платформ, на ній розміщено дієві поради, у який спосіб можна врегулювати свою проблему альтернативним шляхом без застосування додаткових інструментів або третіх осіб. Зокрема, у справі про розлучення, платформа пропонує відповіді на найпоширеніші запитання, як-от: як розповісти дітям про розлучення; батьківська влада після розлучення; де житимуть діти та план виховання; спілкування з дітьми під час розлучення; зміна угоди про батьківське забезпечення; розрахунок аліментів; як допомогти дитині під час розлучення батьків [263].

Civil Resolution Tribunal – канадський третейський суд, що допомагає вирішувати житлові спори між сусідами. Solution Explorer класифікує проблему та надає правильну онлайн-форму заявки. Тут також перш ніж подати претензію можна ознайомитися з контрольним списком питань, відповіді на які сприятимуть налагодженню відносин між сторонами [345].

Існує ODR, яка взаємодіє із загальною судовою системою – це альтернативне вирішення спору, впроваджене в загальну судову систему, шляхом Civil Resolution Tribunal в Канаді (CRT). CRT є незалежним квазісудовим органом, що діє відповідно до Закону про суди з вирішення цивільних справ [199].

Відповідно до частини 2 зазначеного Закону, перш ніж подати заяву до суду, можна скористатися онлайн-службами вирішення спорів. Якщо це вимагається правилами, особа, яка подає заяву на вирішення спору в суді, повинна спробувати врегулювати спір за допомогою онлайн-служб врегулювання спорів, які надає орган. Після отримання заяви суд повинен надіслати стороні-ініціатору повідомлення про ініціювання. Якщо під час первинного перегляду зрозуміло, що позов належить до юрисдикції суду, запит на врегулювання розглядається як обґрунтована претензія.

CRT відрізняється від традиційної моделі судового розгляду. Такий суд надає детальну юридичну інформацію та інструменти самопомоги для врегулювання спорів за домовленістю, а також пропонує онлайн-процес

врегулювання спору, доступ до якого можна отримати будь-коли. Заохочується спільний підхід до вирішення проблем, спрямований на врегулювання спору.

Під час такого врегулювання сторони заохочують говорити від свого імені, але з їхнього дозволу можлива участь представника. Усі рішення CRT, як заочні так і остаточні, доступні для громадськості.

Вартим уваги є новий проєкт судової реформи, який реалізується в Англії та Уельсі. Сполучене Королівство має величезний вплив на розвиток доктрини та законодавство у світі, і, враховуючи це, варто дослідити такі тенденції.

За даними Консультативної групи з онлайн-урегулювання спорів, створеної 25 квітня 2014 року [292], врегулювання спорів онлайн є сферою з величезним потенціалом для задоволення потреб системи та її користувачів у 21-му столітті, мета якого полягає в тому, щоб розширити доступ до правосуддя та врегулювати спори легше, швидше та дешевше, а також у створенні системи, яка відповідає цій меті. У Звіті йдеться про те, що ODR вже успішно використовується як у самому Королівстві, так і на міжнародному рівні, зокрема, допомагає впоратися з надмірними державними витратами та судовими витратами, надаючи можливість врегулювати спір людям, для яких фінансування судових витрат є непомірно високим. Якщо ODR узгоджується з ширшими змінами в суспільстві, зокрема з прогресом у технологіях і широкомасштабним використанням онлайн-сервісів для здійснення будь-яких видів бізнесу, у Звіті підкреслюється те, що суди мають надолужити діджиталізацію, яка відбувається в інших сферах бізнесу та уряду.

Щоб подолати ці проблеми, головна рекомендація авторів Звіту полягає у створенні нової судової служби на базі інтернету, відому як онлайн-суд Її Величності (HM Online Court або НМОС). У такому онлайн-суді вирішуватимуться справи в режимі онлайн, шляхом взаємодії зі сторонами в електронному вигляді. Також буде досягнуто більш ранне

врегулювання спорів – завдяки роботі осіб, яких ми називаємо «посередниками» – медіаторів та інших фасилітаторів. До основних переваг такого суду належить збільшення доступу до правосуддя (доступніша та зручніша послуга) та суттєва економія витрат на судову систему.

Цікавими є особливо підкреслені ідеї про те, що ODR – це не наукова фантастика, що підтверджують серії прикладів з усього світу, які чітко демонструють його потенціал.

Для кращого доступу до правосуддя життєво важливо мати не лише кращі способи врегулювання спорів, але й ефективні способи уникнення та стримування спорів, у яких ODR може допомогти.

Відповідно для цього пропонується створити окрему судову службу з розширеними функціями поетапного врегулювання спору. Зокрема, перший рівень має забезпечити онлайн-оцінку спору. Ця можливість допоможе користувачам категоризувати свою проблему (звернення), дізнатися про свої права та обов'язки, а також зрозуміти доступні варіанти та засоби правового захисту. Другий рівень має забезпечувати онлайн-фасилітацію з метою доведення спору до швидкого, справедливого завершення без залучення суддів, за допомогою онлайн-посередників. Спілкуючись через інтернет, ці люди переглядатимуть документи, заяви та допомагатимуть сторонам шляхом медіації та переговорів. За потреби вони отримають підтримку за допомогою засобів телефонної конференції. Крім того, будуть певні автоматизовані переговори, тобто системи, які допомагатимуть сторонам вирішити їхні суперечності без втручання людей-експертів.

Третій рівень онлайн-суду має забезпечити самих онлайн-суддів – штатних і позаштатних працівників судової системи, які вирішуватимуть відповідні справи або частини справ у режимі онлайн, переважно на основі документів, поданих їм в електронному вигляді у межах структурованого процесу, а також знову, у разі потреби, засобами зв'язку.

Створення такого суду, як підкреслено у Звіті, вимагатиме двох основних нововведень у системі правосуддя Англії та Уельсу. Перше

полягає в тому, що деякі судді мають бути навчені та уповноважені вирішувати деякі справи (або аспекти деяких справ) онлайн. Друге нововведення полягає в тому, що держава має офіційно фінансувати та надавати доступ до деяких онлайн-послуг з фасилітації та онлайн-оцінки.

По суті, це можна вважати прикладом інтегративної системи врегулювання спорів, що об'єднує позасудове врегулювання та судовий розгляд справи. Як зазначено в літературі, якщо сторони бажають перейти до онлайн-суддів, які ухвалюють рішення, врегулювання спору судді проводитимуть на онлайн-платформі, такі рішення будуть обов'язковими для виконання та матимуть такий самий статус, як і рішення, ухвалені суддями у традиційних судах сьогодні [326].

Варто зазначити послідовність і поетапність як переваги такого процесу, що надають сторонам можливість стратегічно передбачати наслідки своїх дій – як спрямованих на раннє врегулювання спору, так і відмову у пошуці компромісу, яка так само призведе до судового розгляду справи [292; 200].

Це неповний перелік онлайн-платформ, що існують у світі та забезпечують комунікацію сторін спору та третіх осіб, які спрямовують зусилля на його врегулювання. Водночас обставини, у яких вони запроваджені, країни та організації, які є світовими лідерами у наданні певного виду послуг або товарів, а також кількість споживачів, яка перевищує десятки мільйонів, свідчать про їхню ефективність.

Проте варто мати на увазі відсутність дієвих альтернативних механізмів, які можуть стати конкурентними зазначеним системам.

Доводиться констатувати, що в Україні взагалі відсутні онлайн-платформи для врегулювання подібних спорів. Окремі сервіси пропонують шляхи вирішення за допомогою послуг медіатора. Зокрема, Центр Безоплатної правової допомоги на офіційному веб-сайті зазначає, що можна отримати послугу з медіації, звернувшись до: Української академії медіації (<http://mediation.ua>), центрів з надання безоплатної правової допомоги

(<https://www.legalaid.gov.ua/tsentry>) або Національної асоціації медіаторів України (<http://namu.com.ua/ua>) [14]. Також Агенство медіації DecisionLab (<https://decisionlab.com.ua/uk>) пропонує свої послуги із залучення медіатора.

Але в цьому разі йдеться про невеликі ініціативи, які не мають масового характеру, і кількість спорів, що розглядаються, є відносно невеликою, але треба вітати початок запровадження таких ідей в українському вжитку.

Водночас, законодавчі зміни, які відбулися щодо захисту прав споживачів зачіпають механізми позасудового розв'язання спору (ст. 39 Закону України «Про захист прав споживачів») [104] та порядок звернення із скаргою до суб'єкта господарювання, з яким було укладено письмовий чи усний договір, у тому числі, якщо такий договір укладено поза торговельним чи офісним приміщенням, або укладено дистанційний договір (ст. 38 Закону України «про захист прав споживачів»). На нашу думку, запропоновані законодавцем пропозиції щодо створення альтернативних судовому порядку механізмів вирішення споживчих спорів з одного боку можна вважати доцільними та ефективними, а з іншого боку є проявом нав'язування імперативної точки зору спеціально створеного органу для позасудового розв'язання спорів. Так, відповідно до Перехідних положень до вказаного нормативного акту, даний Закон набирає чинності та застосовується після прийняття відповідного законодавчого акта, що визначатиме порядок створення, статус та умови функціонування органів позасудового розв'язання спорів між споживачем та суб'єктом господарювання. Тому, не маючи уяви про правосуб'єктність даних органів, їх склад, строки розгляду і т.д., на сьогоднішній час дуже складно уявити собі дотримання паритетних прав сторін споживчого спору, оскільки рішення, винесені органами позасудового розв'язання спорів відповідно до їх компетенції, є обов'язковими для виконання суб'єктами господарювання. В даному випадку, наявність будь-якого примусу є проявом імперативності для однієї із сторін з одного боку, і вирішення спору все-таки буде

відбуватися саме в юридичній площині із застосування певних адміністративних процедур.

Крім того, у разі незгоди однієї зі сторін з рішенням органу позасудового розв'язання спорів, така сторона звертається з відповідним позовом до суду, до якого додається винесене по справі рішення органу позасудового розв'язання спорів. Тобто, наявність права звернення до суду ускладнює процес вирішення спору і може призвести до тривалого розгляду споживчого спору, що протирічить принципу процесуальної економії. Саме запропоноване нами бачення альтернативного врегулювання спору є найбільш ефективним та дієвим з точки зору тих цілей і задач, які ставлять собі за мету сторони спору.

Висновки. Після пандемії коронавірусної інфекції світ змінився, необхідно шукати нові шляхи як для бізнесу та функціонування нових державних інститутів, так і для врегулювання спорів. Лише за рік Україна істотно розширила платформу «Дія», що викликало позитивну реакцію європейських партнерів; активізувалися процеси діджиталізації судочинства, а це завдання не є простим і швидкоореалізованим.

Діджиталізація є глобальною тенденцією, її застосовують для врегулювання окремих категорій спорів онлайн. Водночас варто чітко відокремлювати способи врегулювання спорів та шляхи, які забезпечують комунікацію між сторонами спору, зокрема, що і є на меті функціонування платформи ODR в ЄС; можна умовно відокремити способи врегулювання спору онлайн та платформи для забезпечення комунікації між сторонами. Істотне значення має факт належності платформи конкретній організації чи незалежній установі.

Різні ODR платформи виконують різні функції та завдання, що забезпечує більш комплексний підхід до ефективного врегулювання цивільних спорів. На нашу думку, розвиток платформ другого типу в Україні буде найбільш продуктивним рішенням для розбудови інтегрованої

системи врегулювання цивільних спорів, що в свою чергу приведе до оптимізації судової системи.

До проблем упровадження ODR в Україні варто віднести як низький рівень правової обізнаності серед громадян, зокрема в електронній комерції – громадяни України не знають, як захистити власні інтереси без застосування допомоги третіх осіб, так і відсутність правового регулювання функціонування будь-яких позасудових систем урегулювання спорів. Звідси випливають проблеми впровадження та функціонування ODR на території України, а також проблематичність застосування як доказу в разі звернення до суду.

Інтеграція онлайн-платформи із судовою системою забезпечить широкі можливості не тільки збору інформації щодо спору між сторонами, поведінки сторін під час різних спроб його врегулювання, але й щодо кількості та різноманітності спорів, що виникають за різних обставин суспільного життя, змін до чинного законодавства. Зокрема, за допомогою запровадження окремого модуля, що забезпечував би комунікацію сторін спору, а також збір документів, відповідних заяв та заперечень. Моніторинг та аналіз даних такої системи забезпечить більш об'єктивні та обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення системи врегулювання спорів.

ODR можна вважати сучасною відповіддю на запит суспільства щодо комплексного інтегрованого механізму ефективного врегулювання спорів як позасудову можливість забезпечити раціональну комунікацію сторін спорів. Питання щодо можливого застосування ODR у конкретних категоріях спорів досліджено у третьому розділі роботи.

Водночас сама платформа врегулювання спорів онлайн може забезпечити тільки ефективну комунікацію між сторонами та/або третьою особою, яка сприяє врегулюванню, тоді як штучний інтелект та алгоритми машинного навчання дозволяють надати сторонам значно більшу допомогу на шляху врегулювання спору, про що йдеться у третьому підрозділі роботи.

2.2. Особливості застосування штучного інтелекту та алгоритмів машинного навчання для забезпечення комунікації між сторонами спору, а також для врегулювання спору

Сьогодні штучний інтелект застосовують майже у будь-якій сфері суспільного життя, включно з економікою, судочинством, будівництвом та медициною; навіть якщо цього ще не відбувається, то доволі інтенсивно розглядають можливості такого впровадження. Сучасні технології розвиваються настільки швидко, що увага науковців прикута вже не до Четвертої промислової революції, але й до потенційних нових проблем П'ятої промислової революції [327; 332]. Як правильно зазначають науковці, кожна промислова революція принесла великі соціальні зміни та створила багато можливостей, а ця вважається найбільшою за масштабами, темпами поширення та потенціалом для подальшого розвитку, і життєво важливо регулювати використання технології та передбачити правові ризики, які можуть супроводжувати цю революцію, не перешкоджаючи сталому технологічному розвитку.

Поняття штучного інтелекту з'явилося у 1950-х роках як «логістичний теоретик» (Logic Theorist). Побачивши друкарську машину, яка друкувала карти, використовуючи звичайні літери, цифри та знаки пунктуації як символи, розробник зрозумів, що дії програмованого пристрою, хоч і прості, але можуть досягти складнішого рівня, який би більше нагадував поведінку людей [276].

У 2016 році Європейська комісія зазначила, що цифрові державні послуги зменшують адміністративне навантаження на підприємства та громадян, роблячи взаємодію швидшою, зручнішою та дешевшою [226], тому у 2018 році вона у своїй цифровій стратегії поставила за мету перейти до адміністрування цифрової трансформації [229].

У 2018 році Комісія підкреслила, що, з одного боку, потрібно прагнути до підвищення технологічної та промислової спроможності ЄС, а

з іншого боку, забезпечити відповідну етичну та правову основу, засновану на цінностях ЄС [182]. У 2020 році Європейський парламент ухвалив резолюцію щодо рамок етичних аспектів штучного інтелекту, робототехніки та суміжних технологій, яка рекомендує Європейській комісії запропонувати законодавчі дії для використання можливостей і переваг штучного інтелекту, а також для забезпечення захисту етичних принципів [240].

За рік, у 2021 році, Європейська комісія представила пропозицію щодо Закону про штучний інтелект, де було зазначено, що ЄС прагне до збалансованого підходу та збереження технологічного лідерства та забезпечення європейців користю від нових технологій, які розроблені та функціонують відповідно до цінностей, основних прав і принципів Союзу [272].

Незважаючи на широку сферу використання штучного інтелекту, Європейський Союз представив три групи ризику застосування штучного інтелекту. По-перше, заборонені додатки та системи, які створюють неприйнятний ризик, наприклад, державний соціальний рейтинг, який використовують у Китаї. По-друге, заявки з високим рівнем ризику, як-от інструмент сканування резюме, який ранжує претендентів на роботу, підлягають певним вимогам законодавства. Нарешті, додатки, які явно не заборонені або не внесені до списку високих ризиків і здебільшого не регулюються [272].

Програми штучного інтелекту впливають на те, яку інформацію ми бачимо в інтернеті, передбачаючи, який вміст нас цікавить, збираючи й аналізуючи дані осіб, щоб забезпечити виконання законів або персоналізувати рекламу, а також для діагностики та лікування раку. Іншими словами, ШІ істотно впливає на суспільне життя й потребує ретельнішого дослідження можливостей ширшого застосування для потреб ефективного врегулювання цивільних спорів.

Подібно до Загального регламенту ЄС із захисту даних (GDPR) 2018 року, Закон ЄС про штучний інтелект має стати глобальним стандартом, який визначає, наскільки штучний інтелект має позитивний, а не негативний вплив на ваше життя. Регулювання штучного інтелекту в ЄС вже викликає міжнародний резонанс. Зокрема, наприкінці вересня 2021 року Конгрес Бразилії ухвалив законопроект, який створює правову базу для штучного інтелекту [282].

Рекомендації Європейського Союзу мають бути внесеними до етичних стандартів, прийнятими в національному законодавстві, міжнародних угодах та вбудованими у проектування систем [343]. У Рекомендаціях зазначені такі правила, що мають значення для нашого дослідження та пропозицій щодо створення онлайн-платформи з урегулювання спорів за допомогою штучного інтелекту:

1. Право на прозорість. Усі люди мають право знати основи роботи та рішення штучного інтелекту.

2. Право на визнання людини. Поряд із штучним інтелектом людина займає важливіше місце.

3. Зобов'язання щодо ідентифікації. Потрібно створити справжнього оператора системи ШІ, відомого громадськості.

4. Зобов'язання підзвітності. Інститути мають відповідати за рішення, ухвалені системою ШІ.

5. Зобов'язання чесності. Інститути повинні переконатися, що системи ШІ не відображають упередженості або не мають на меті ухвалення неприпустимих дискримінаційних рішень.

6. Зобов'язання щодо точності, надійності, дійсності та можливості відтворення.

7. Зобов'язання щодо якості даних. Установи повинні гарантувати походження даних, якість та актуальність для введення даних в алгоритми [343].

8. Зобов'язання громадської безпеки. Установи повинні оцінити ризики для громадської безпеки, що виникають у результаті розгортання систем штучного інтелекту, які керують або контролюють фізичні пристрої.

9. Зобов'язання щодо кібербезпеки. Інституції повинні захистити системи ШІ від загрози кібербезпеці.

10. Заборона таємного профілювання. Жодна установа не повинна створювати або підтримувати таємний профіль особи.

12. Зобов'язання щодо розірвання. Установа, яка створила систему ШІ, має припинити роботу системи, якщо вона втратить контроль над системою [343].

Однак варто зазначити, що Рекомендації Європейського Союзу не є єдиними. Необхідно визначити OECD AI Principles [287], що сприяють використанню інноваційного та надійного ШІ, який поважає права людини та демократичні цінності. Ухвалені у травні 2019 року, вони встановлюють стандарти штучного інтелекту, які є досить практичними та гнучкими, щоб витримати випробування часом.

Зауважимо, що Україна, яка є членом Спеціального комітету зі штучного інтелекту при Раді Європи, у жовтні 2019 року приєдналася до принципів Організації економічного співробітництва і розвитку з питань штучного інтелекту [111].

Вони містять такі принципи:

1. Принцип інклюзивного зростання, сталого розвитку та добробуту.
2. Людина є цінністю.
3. Прозорість та зрозумілість штучного інтелекту.
4. Міцність, надійність, безпека.
5. Підзвітність.

Зазначені принципи об'єднують ідеї про те, що розроблення та використання штучного інтелекту мають бути спрямовані на процвітання та благополуччя людей і планети. ШІ може допомогти досягнути Цілей

сталого розвитку у різних сферах, як-от освіта, охорона здоров'я, транспорт, сільське господарство, навколишнє середовище та стійкі міста. Важливо вирішувати проблеми нерівності та запобігати збільшенню розривів між країнами з різним рівнем розвитку.

Також ШІ потрібно розробляти з урахуванням людських цінностей, зокрема захисту прав людини, рівності, справедливості та конфіденційності даних. Важливо, щоб системи ШІ були спроектовані з урахуванням гарантій та можливостей для людського втручання та контролю відповідно до контексту. Це може допомогти переконатися, що системи ШІ дотримуються прав людини та орієнтовані на цінності людини. Забезпечення відповідності демократичним цінностям може допомогти збільшити довіру до ШІ та захистити права людини від дискримінації та нерівних результатів.

Принцип прозорості та зрозумілості штучного інтелекту означає, що має бути надана достатня інформація про те, коли використовується ШІ (наприклад, під час передбачення, рекомендацій чи ухвалення рішень) або коли користувач взаємодіє з агентом, який базується на ШІ, наприклад, чат-бот. Інформація має бути надана залежно від важливості взаємодії. Зростаюча популярність використання ШІ може вплинути на бажання, ефективність та можливість розкриття інформації в деяких випадках.

Крім того, прозорість означає, що люди повинні мати можливість зрозуміти, як система ШІ розробляється, навчається, працює та розгортається у відповідній сфері застосування, щоб вони могли ухвалювати більш обґрунтовані рішення. Прозорість також означає, що інформація, яка надається користувачам, повинна бути змістовною та чіткою щодо того, яка інформація надається та чому.

Однак важливо зазначити, що прозорість необов'язково означає розкриття вихідного коду або пропрієтарних наборів даних, які можуть бути занадто складні технічно або є об'єктом інтелектуальної власності.

Міцність, надійність та безпека є важливими чинниками в контексті штучного інтелекту. Стійкість означає здатність протистояти небезпечним

умовам та ризикам, включаючи цифрову безпеку. Системи штучного інтелекту не повинні створювати безпідставних ризиків для безпеки в будь-яких умовах, навіть у разі неправильного використання. Уряди та учасники штучного інтелекту повинні співпрацювати, щоб визначити, як застосовуються закони та нормативні акти до систем ШІ. Також учасники штучного інтелекту можуть використовувати підхід до управління ризиками, щоб виявляти та захищатися від неправильного використання, а також від ризиків, пов'язаних з використанням ШІ для інших цілей. Надійність, безпека та цифрова безпека взаємопов'язані, оскільки ризики цифрової безпеки можуть впливати на безпеку підключених пристроїв, таких як автомобілі та побутова техніка, якщо ними не управляти належним чином.

Підзвітність в контексті систем штучного інтелекту означає, що організації та окремі особи повинні забезпечити правильне функціонування систем протягом усього їхнього життєвого циклу. Це означає, що вони повинні дотримуватися своїх ролей та нормативної бази, щоб продемонструвати свою здатність до ухвалення рішень і дій, що відповідають вимогам. Наприклад, це може включати надання документації щодо ключових рішень, що стосуються системи штучного інтелекту протягом її життєвого циклу або проведення аудиту, якщо це необхідно.

Нормативне регулювання штучного інтелекту з кожним роком лише зростає. Наступним міжнародним актом, що регулює діяльність штучного інтелекту є *Ethics of Artificial Intelligence* (UNESCO). Генеральна конференція Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), у Парижі з 9 по 24 листопада 2021 року, на своїй 41-й сесії, визнаючи глибокий і динамічний, позитивний і негативний вплив штучного інтелекту (ШІ) на суспільство, навколишнє середовище, екосистеми, людські життя та інші сфери суспільного життя ухвалила Рекомендації [304].

Цілями Рекомендацій є такі: забезпечити універсальну структуру цінностей, принципів і дій, якою керуватиме держава у формулюванні свого законодавства, політики чи інших інструментів щодо штучного інтелекту відповідно до міжнародного права; керувати діями окремих осіб, груп, спільнот, установ і компаній приватного сектора для забезпечення впровадження етики на всіх етапах життєвого циклу системи штучного інтелекту для захисту, сприяння та поваги до прав людини та основних свобод, людської гідності та рівності, включно з гендерною рівністю; захищати інтереси нинішніх і майбутніх поколінь; зберігати довкілля, біорізноманіття та екосистеми; поважати культурне розмаїття на всіх етапах життєвого циклу системи ШІ; сприяти багатосторонньому, багатодисциплінарному та плюралістичному діалогу та досягненню консенсусу щодо етичних питань, пов'язаних із системами ШІ; сприяти справедливому доступу до розробок і знань у сфері штучного інтелекту та спільному використанню вигод, приділяючи особливу увагу потребам і внеску країн із низьким і середнім рівнем доходів [304].

Ці Рекомендації стосуються таких категорій, як повага, захист і заохочення прав людини, основних свобод і людської гідності, навколишнього природного середовища, забезпечення різноманітності та інклюзивності, життя в мирних, справедливих і взаємопов'язаних суспільствах [304].

У Рекомендаціях значну увагу приділено приватності та захисту персональних даних. Визначено, що дані для систем штучного інтелекту мають збиратися, використовуватися, обмінюватися, архівуватися та видалятися у спосіб, що узгоджується з міжнародним правом і відповідно до цінностей і принципів, викладених у цій Рекомендації, з дотриманням відповідних національних, регіональних і міжнародних правових рамок [304].

Також визначено відповідальність і звітність. Зазначено, що технічні та інституційні проєкти повинні забезпечувати можливість аудиту та

відстеження систем штучного інтелекту, зокрема для вирішення будь-яких конфліктів із нормами та стандартами прав людини та в разі загроз для благополуччя навколишнього середовища та екосистем [304].

У Сполучених Штатах Америки у 2022 році було затверджено Білль про права на штучний інтелект. Він призначений для підтримки розроблення політики та практики, які захищають громадянські права та сприяють демократичним цінностям.

Документ має свою визначену структуру, що включає загальні положення, правила захисту персональних даних, визначення термінів, алгоритми взаємодії. Зазначено, що Білль про права на штучний інтелект не є нормативно-правовим актом, а носить рекомендаційний характер [189].

22 грудня 2022 року Євроюст, Європол та Європейська судова мережа опублікували свій четвертий звіт SIRIUS. Проєкт SIRIUS спрямований на сприяння швидшому та ефективнішому транскордонному доступу правоохоронних і судових органів ЄС до електронних доказів, які зберігаються постачальниками онлайн-послуг у контексті кримінальних розслідувань. У щорічному звіті SIRIUS EU Digital Evidence Situation Report лідери проєкту надають аналіз доступу правоохоронних і судових органів у державах-членах ЄС до електронних доказів, які зберігаються в OSP, а також погляди OSP на процес залучення з компетентними органами ЄС у контексті кримінальних розслідувань. Четверте видання звіту містить результати масштабного дослідження SIRIUS у 2021 році [169; 319].

У звіті міститься ряд рекомендацій, які мають значення і для нашого дослідження. Зокрема, правоохоронним органам ЄС рекомендовано створити або розширити потенціал підрозділів, які діють як єдині контактні точки (SPoC) для транскордонних запитів на розкриття даних у рамках добровільної співпраці. Крім того, вони повинні включити навчання з транскордонного доступу до електронних доказів у звичайні навчальні програми для слідчих та осіб, які швидко реагують. Вони також повинні забезпечити безпеку систем електронної пошти, обов'язкове використання

надійних паролів і двофакторну аутентифікацію для всіх співробітників правоохоронних органів.

Судовим органам ЄС наполегливо пропонується зміцнити свій потенціал щодо різних модальностей і конкретних процедур запиту та отримання електронних даних. Крім того, вони повинні докладати зусиль для зміцнення взаємної довіри, а також обміну досвідом і найкращими практиками серед суддів-практиків ЄС щодо транскордонного доступу до електронних доказів.

Постачальників онлайн-послуг закликають вживати заходів щодо виявлення та запобігання фальшивих запитів на розкриття даних від неуповноважених осіб. Вони мають брати участь у міжнародних заходах, організованих SIRIUS, і ділитися оновленнями політики з командою SIRIUS [319].

25 листопада 2022 року Рада ЄС схвалила компромісну версію запропонованого Закону про штучний інтелект, про який вже йшлося вище. Досі існують розбіжності у визначенні систем ШІ. Рада вважає, що визначення не має містити певні види програмного забезпечення, що існує. Є також труднощі у визначенні автономії [298].

Наступний крок – це голосування в Європейському парламенті, що заплановане на кінець березня 2023 року. Очікується, що остаточний Закон ЄС про штучний інтелект буде ухвалено ближче до кінця 2023 року [330]. Зокрема, 11 травня 2023 року члени комітетів Європейського парламенту з внутрішнього ринку і громадянських свобод узгодили остаточний текст запропонованого ЄС Закону про штучний інтелект. Після того, як депутати Європарламенту формалізують свою позицію на пленарному голосуванні, яка очікується влітку 2023 року, Закон про штучний інтелект увійде в останню стадію законодавчого процесу: «тріалог» переговорів з Європейською Комісією, Парламентом і Радою, яка ухвалила власні поправки наприкінці 2022 року [220].

Мабуть, чи не найбільш обговорюваний приклад програми штучного інтелекту, який було запущено у світі, – це американська система GTP Chat, яка нещодавно запрацювала і в Україні. Цей чат діє у форматі діалогу між користувачем та штучним інтелектом, що здатний надавати відповіді на питання, визнавати свої помилки, відхиляти запити. Наприклад, інформації стосовно воєнних конфліктів на сьогодні штучний інтелект не надає [254]. За інформацією Reuters, чатом скористалися понад 100 млн. осіб [252].

У світі існують доволі обґрунтовані пропозиції та приклади можливості застосування таких технологій у роботі судів, навіть для ухвалення судових рішень. Зокрема, один із суддів зізнався, що використовував інструмент штучного інтелекту для постановки юридичних питань щодо справи та вніс відповіді на нього у своє рішення [48].

Однак в Україні судді ставляться до цього питання не надто прогресивно, пояснюючи це передбаченим у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод право на неупереджений судовий розгляд [50]. Судді вважають, що застосування штучного інтелекту, можливо, було б доцільним у процесі підбору необхідної нормативно-правової бази, для підготовки розширених шаблонів процесуальних документів, для анонімізації судових актів (рішень) перед публікуванням в ЄДРСР, підготовки повісток, виконавчих листів, але не як заміну суддям [3]. По суті, суддя у прикладі вище запропонував замінити секретаря суду, діловода суду – на штучний інтелект.

З такою гіпотезою пов'язана низка побоювань, які викликають занепокоєння людей у всьому світі. Не всі вітають використання штучного інтелекту через небезпеку виникнення безробіття.

Водночас варто зауважити, що машинне навчання є наслідком навчання штучного інтелекту. Інакше кажучи, це створення певних запрограмованих дій для функціонування програми, яка не може функціонувати без людини, що буде виконувати нові функції.

Створення машинного навчання бере початок у 1950-х роках, і вже в 1957 році з'явився алгоритм, що загалом є схожим на той, що використовується й нині. Т. М. Мітчелл зазначив, що «комп'ютерна програма навчається на основі досвіду E стосовно деякого класу задач T і заходів якості P , якщо якість вирішення завдань з T , виміряна на основі P , поліпшується з набуттям досвіду E [280].

Зазвичай машинне навчання – це математичні формули, алгоритми, які задають люди для виконання штучним інтелектом певних задач, комплексних або окремих. Найпоширенішими з використовуваних сьогодні є Netflix та Amazon. Завдяки аналізу пошуків користувачів ці платформи можуть видавати відповідний схожий контент для користувача.

В Україні машинне навчання використав банк Пумб для аналізу найбільш успішної кредитної програми [96].

Водночас у світі є приклади застосування таких алгоритмів у судах. У Stanford Computational Policy Lab (США) було розроблено алгоритм судді, що може повністю замінити суддю в цивільних та кримінальних справах. Ця програма проаналізувала результати розгляду заяв стосовно запобіжного заходу та функціонально розглянула схожі справи [213; 323; 243].

У Китаї працює онлайн-суд WeChat ще з 2017 року, він функціонує за допомогою відеочату. Суд наділений повноваженнями розглядати спори у сфері авторського права, господарські спори в інтернеті та порушення у сфері електронної комерції [221; 247].

В Україні Кабінет Міністрів України затвердив план заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021–2024 роки, що передбачає запровадження правового регулювання з питань формування державної політики в галузі штучного інтелекту, забезпечення наукової співпраці з міжнародними дослідницькими центрами, запровадження державної підтримки використання технологій штучного інтелекту в пріоритетних галузях економіки, впровадження технологій штучного інтелекту в національну систему кібербезпеки для проведення

аналізу та класифікації загроз і вибору стратегії їх стримування та запобігання їх виникненню, визначення пріоритетних напрямів та основних завдань розвитку технологій штучного інтелекту в документах оборонного планування, забезпечення використання технологій штучного інтелекту у сфері охорони здоров'я, забезпечення використання технологій штучного інтелекту для проведення аналізу ефективності системи публічного управління тощо [80].

На думку науковців, упровадження штучного інтелекту може посприяти у вирішенні таких питань: аналізування доказів (судді зекономили б час для вирішення спору по суті вже за наявними матеріалами), як віртуальний помічник, обробка даних [21].

На наше переконання, варто застосовувати можливості штучного інтелекту тільки в тому разі, якщо це не впливає на сфери діяльності судді, які потребують суб'єктивної оцінки обставин справи.

Однією з перших робіт, яка намагалася передбачити судові рішення за текстом рішення, є N. Aletras та ін. (2016) [296]. Автори використовували популярний алгоритм машинного навчання, Support Vector Machine (SVM) для прогнозування рішень ЄСПЛ. Їхня модель мала на меті передбачити рішення суду шляхом вилучення доступної текстової інформації з відповідних розділів рішень ЄСПЛ та досягла середньої точності 79% для трьох окремих статей. Попри те, що автори виключили сам вердикт (або повний розділ, що містить вердикт), вони все одно використовували решту тексту рішень, які часто все ще містили конкретні посилання на остаточний вердикт (наприклад, «отже, є порушення статті 3»). Хоча їхня робота позиціонувалася як передбачення результатів судових справ, завдання, яке вони виконували, обмежувалося визначенням результатів [285].

Загалом варто зазначити, що Європейська комісія з питань ефективності правосуддя 04 грудня 2018 року ухвалила Європейську етичну хартію про використання штучного інтелекту в судових системах [197], у якій закріплено загальні засади використання штучного

інтелекту під час здійснення правосуддя: це принцип дотримання основоположних прав, принцип недискримінації, принцип якості безпеки, принцип прозорості, неупередженості та достовірності, згідно з якими методи оброблення даних мають бути доступними і зрозумілими, принцип «під контролем користувача» [169, с. 308]. Принципи, за якими має працювати штучний інтелект, детальніше описані у наступному підрозділі роботи. Водночас маємо змогу констатувати доцільність застосування їх до інтегрованої системи з врегулювання спорів.

Європейські стандарти належного адміністрування сформульовані в документі SIGMA «Принципи державного управління», який містить систему принципів і критеріїв оцінки державного управління [169, 66]. Державна адміністрація, яка добре функціонує, потребує професійної державної служби, ефективних процедур розроблення політики та законодавства, чітко визначених механізмів підзвітності між установами та громадянами, а також між установами, здатності адміністрації ефективно надавати послуги громадянам і підприємствам, а також надійна система управління державними фінансами [297].

У 2014 році Європейська комісія визначила масштаби реформи державного управління як такі, що охоплюють шість основних сфер: стратегічні рамки реформи державного управління, розроблення та координація політики, державна служба та управління людськими ресурсами, звітність, служба доставлення управління державними фінансами. Принципи державного управління були розроблені SIGMA у тісній співпраці з Європейською Комісією з метою визначення детальних вимог до державного управління, що добре функціонує в кожній із цих основних сфер. Незважаючи на те, що загальні критерії належного управління є універсальними, SIGMA розробила більш індивідуальні Принципи для країн-кандидатів і потенційних кандидатів на вступ до ЄС, а також більш загальні Принципи, які підходять для широкого кола країн,

зокрема для тих, що працюють з ЄС у рамках Європейської політики сусідства (ЄПС) [297].

Висновки. Використання штучного інтелекту – це питання часу, а не ймовірності, і з огляду на це доцільно передбачити конкретні умови його застосування під час здійснення правосуддя. На наше переконання, у разі функціонування інтегративної комплексної системи врегулювання спорів поетапний підхід до врегулювання спору – від комунікації між сторонами до етапу участі судді – забезпечить саме можливість мінімізації кількості спорів, що потребуватимуть останньої. Урегульовані на ранніх стадіях спори зменшать загальну кількість справ, що надходять до суду; суддя, який буде розглядати справу після досудового врегулювання, матиме доступ до даних досудового врегулювання, що сприятиме швидшому та полегшеному етапу підготовки справи до розгляду та вирішення.

Ми вважаємо за доцільне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в роботу судів не тільки з метою налагодження внутрішнього управління та організації роботи суду, але й для збору та аналізу судових справ, адже це прискорить вирішення справ по суті, знищення корупційного чинника, підвищення довіри до судової влади тощо.

Однак для створення такого механізму необхідно впровадити законодавчі зміни до національного законодавства, зокрема чіткий порядок використання та захисту персональних даних сторін у справі.

2.3. Основні принципи побудови інтегрованої системи ефективного врегулювання спорів

Обґрунтування необхідності та доцільності створення та функціонування інтегрованої системи ефективного врегулювання спорів потребує детальнішого визначення основних засад або принципів її побудови, яким присвячено цей підрозділ роботи.

Механізми штучного інтелекту забезпечують виконання різного роду завдань під час врегулювання спорів, як-от правова допомога, збір даних, пошук найоптимальніших рішень щодо різних обставин врегулювання спору, отже, діють як заміна традиційним методам вирішення справи судом [177]. Але в такому разі, говорячи про судову систему України, ми можемо вказувати саме на можливість розбудови комплексної інтегрованої системи ефективного врегулювання цивільних спорів, яка взаємодіятиме із судовою системою та надаватиме можливості обміну інформацією та даними.

Штучний інтелект у процесі врегулювання спорів, та й взагалі у праві, як зазначають науковці, застосовується за допомогою так званого ланцюга процесів, до яких належать оброблення інформації, міркування та ухвалення рішень [177]. Подібним чином штучний інтелект працює за допомогою пошуку інформації, оброблення знань і міркування, оброблення природної мови, машинного навчання та аналізу даних.

Слід зазначити, що деякі науковці ставляться доволі скептично до можливостей поширення автоматизованих процесів ODR в Україні на сьогодні й називають їх гіпотетичними. Аргументами є тенденції до використання лише напіваавтоматичних процесів, коли абстрактні питання та спори вирішуються за допомогою ODR, а залишаються складні справи для розгляду судами [177]. Інакше кажучи, AI-ODR (онлайн-врегулювання спорів за допомогою штучного інтелекту) зазвичай використовують не для врегулювання спорів, а для вирішення проблем розподілу цивільних справ [177], що свідчить, на думку авторів, про те, що системи AI-ODR нині недостатньо складні, щоб цілісно розглядати процеси врегулювання спорів, і що ті, хто їх використовує, усвідомлюють цей факт [177].

Інші науковці вважають, що як і розвиток багатьох нових технологій, застосування штучного інтелекту для врегулювання спорів є нібито процесом лібералізації; який демонструє зростання легших, дешевших, доступніших та ефективніших процесів розв'язання цих проблем.

Аргументи щодо цього процесу впровадження поділяють на такі дві групи: по-перше, видалення традиційних третіх сторін матиме певні позитивні наслідки; по-друге, природа штучного інтелекту як технології означатиме, що він створить дворівневу систему врегулювання спорів [187].

Як працює штучний інтелект у системі врегулювання спорів?

У найпростішому вигляді система врегулювання спору на основі застосування штучного інтелекту не дуже відрізняється від традиційних способів альтернативного врегулювання спорів або й судового процесу з розгляду справи.

На першому етапі сторони завантажують необхідну інформацію у програму, яка використовує свої знання, досвід і навички за допомогою алгоритмів машинного навчання для пошуку та допомоги сторонам у пошуку компромісу та врегулювання їхнього спору. Водночас програма дозволяє також збирати інформацію щодо врегульованих спорів, аргументів сторін, умов компромісів тощо. Збір даних щодо врегулювання спорів може обмежуватися тільки етичними нормами та бажанням розпорядника програми.

Якщо детальніше описати цей процес, ми зможемо проаналізувати поетапно всі дії програми та учасників урегулювання. Отже, платформи штучного інтелекту, які використовують обробку природної мови (NLP) [187], а також алгоритми машинного навчання для автоматизації процесу врегулювання спорів, діють так.

На першому етапі, сторони, які беруть участь у спорі, надають необхідну інформацію, включно зі своїми аргументами, доказами та посиланнями на відповідні закони чи нормативні акти²³ [187]. Ця інформація може бути завантажена на платформу в різних форматах: текст, аудіо або відео. Платформа також може усунути проблеми, пов'язані з будь-якими мовними бар'єрами. Платформа штучного інтелекту використовує

²³ За прикладами Berland A. Artificial Intelligence (AI) and Mediation, а також відповідних платформ, проаналізованих у підрозділі 2.1 роботи.

алгоритми оброблення природної мови (NLP) та машинного навчання для аналізу інформації, наданої сторонами, і визначення сильних і слабких сторін ключових проблем у їхніх аргументах. ШІ також може порівняти справу з аналогічними минулими справами та визначити відповідні закони, нормативні акти та прецеденти.

Для нашого дослідження важливо зазначити те, що переважна більшість платформ запитує у сторін спору інформацію щодо предмета спору, характеристики відносин, що між ними склалися, а також докази їхньої наявності – квитанції, рахунки, фотографії тощо. Зазначене дозволяє виділити обґрунтовані та необґрунтовані звернення, а також проаналізувати наявність або відсутність мотивації сторони щодо врегулювання спору, її поведінку, чи спрямовує вона свої дії добросовісно на врегулювання спору. Це також дозволить виділити справи, які потребують участі людини на цьому етапі врегулювання спору, а також ті, що не потребують такої участі, оскільки всі відповідні документи свідчать про наявність спору та зобов'язання, яке друга сторона не оспорує.

Зазначене також дає можливості для збору та подальшого аналізу інформації щодо спору, його сторін та їхньої поведінки, а також його природи.

На другому етапі, на основі свого аналізу, платформа штучного інтелекту генерує пропозицію щодо врегулювання, яка є справедливою, ґрунтується на внесених сторонами даних і відповідає відповідним законам і нормам [187]. Пропозиція може мати форму короткого викладу ключових висновків, оцінки позицій сторін або запропонованого врегулювання. Також можна попросити штучний інтелект сформулювати список потенційних рішень або варіантів вирішення конфлікту. Це може бути особливо корисним, якщо сторони, залучені до конфлікту, намагаються самостійно висунути ідеї.

Власне кажучи, формування такої пропозиції або потенційних рішень свідчить про те, що програма може узагальнити досвід попередніх ситуацій

та позитивний досвід урегулювання спорів, які схожі за своєю природою та обставинами.

Водночас варто обережно ставитися до позитивного досвіду, оскільки оцінка врегулювання є доволі складною з погляду суб'єктивної характеристики. Зокрема, у дослідженні з використанням двійкового класифікатора алгоритмів машинного навчання (binary machine learning classifier algorithms) для прогнозування результатів розгляду справ щодо фінансового шахрайства з урахуванням набору ознак, що представляють жертв, правопорушників і правоохоронні органи [277], у межах якого було проаналізовано дані трибуналу інвестиційної промисловості Канади та випадки, які пройшли через систему забезпечення дотримання етики IPOC і були вирішені або обговорені комісією слухань. Результати класифікаторів машинного навчання підтверджують, що рішення в цих справах не є пропорційними завданій шкоді, а наявність обтяжувальних чинників не призводить до суворіших вироків. Такі висновки зумовлюють необхідність більш детального дослідження умов оцінки процедури врегулювання спору.

На наступному етапі платформу штучного інтелекту можна використовувати для сприяння спілкуванню між сторонами конфлікту, забезпечивши нейтральну третю сторону для вислуховування обох сторін і створення відповідей, які заохочують продуктивний діалог²⁴ [187].

Доволі логічним є перехід до участі людини у процесі врегулювання спору, але, на наше переконання, варто передбачити певні передумови, які однозначно свідчатимуть про необхідність залучення спеціаліста-фахівця на якомога ранній стадії. Йдеться про такі категорії у справах, які стосуються складних моральних питань або мають значний вплив на життя людей, можуть містити важливі етичні розгляди та рішення, які виявляться складними для систем ШІ. Крім того, у деяких випадках залучення людей може допомогти забезпечити точніші та об'єктивніші рішення, наприклад,

²⁴ За прикладами Berland A. Artificial Intelligence (AI) and Mediation, а також відповідних платформ, проаналізованих у підрозділі 2.1 роботи.

якщо потрібна експертиза або консультація фахівців зі спеціальних галузей. Більш детально про категоризацію цивільних справ ідеться в розділі 3 дослідження.

Отже, людина як посередник, який володіє перевагами емоційного інтелекту та здатністю зрозуміти нюанси справи та продумати рішення, які можуть містити будь-які суб'єктивні міркування, що мотивують одну або обидві сторони, може потім скоригувати запропоновані штучним інтелектом рішення.

На наше переконання, істотним недоліком запропонованих моделей платформ є відсутність інтеграції із судовою системою, оскільки не всі спори рівномірно й послідовно потребують застосування альтернативного врегулювання, отже, у деяких випадках сторонам, а саме заявнику, може бути рекомендовано звернутися до суду із заявою. Додатковим аргументом, який використовують скептики альтернативного врегулювання спорів, є практична відсутність примусового виконання ухвалених рішень, що саме собою є спірним твердженням, оскільки від сторін, які погодилися на таке врегулювання, очікується компромісне рішення, що задовольняє обох сторін, а не третю сторону. Водночас інтеграція таких систем може стати більш логічною з точки зору витрат часу та коштів на підготовку заяви та передачі документів до суду, що також є однією з переваг інтегративності системи.

Після того як сторони погодять рішення, результат і відповідна інформація зі справи також можуть бути використані платформою ШІ для постійного вдосконалення своїх алгоритмів і процесу ухвалення рішень [192].

Проаналізуємо зазначені етапи на прикладі ODR платформи, що діє в ЄС, відповідно до Регламенту (EU) № 524/2013 Європейського Парламенту та Ради «Про онлайн вирішення споживчих спорів і внесення змін і доповнень до Регламенту (EC) № 2006/2004 та Директиви

2009/22/ЕС» [290]. Цікавим є те, що джерелом фінансування, підтримки є Європейська комісія.

Європейська ODR платформа заснована на базі компаній, що вже існують і надають послуги з альтернативного врегулювання спорів, отже, всі компанії ABC, які відповідають критеріям, установленим національним законодавством з урахуванням вимог Директиви та які є внесеними до національного реєстру в установленому законодавством порядку, повинні бути зареєстровані на ODR платформі.

Якщо користувач цієї платформи перебуває в ЄС, Норвегії, Ісландії чи Ліхтенштейні, можна використовувати ODR, щоб знайти найкраще рішення для споживчої проблеми, обговорити рішення безпосередньо з продавцем щодо проблеми або домовитися про орган вирішення спорів, який розглядатиме справу. Платформа ODR не підключена до жодного трейдера.

Надзвичайно важливе мовне питання легко вирішується за допомогою технологій штучного інтелекту. Зокрема, ODR платформу можна використовувати всіма мовами ЄС, ісландською та норвезькою.

Система створення скарги на платформі ODR така. У разі наявності конфліктної ситуації покупець може прямо звернутися до продавця у діалоговому вікні. Платформа ODR повідомить трейдера про запит. Якщо трейдер бажає поговорити, можливо, обмінюватися повідомленнями безпосередньо через інформаційну панель, можна надсилати вкладені файли, наприклад, фотографії продукту, і призначати онлайн-зустріч [291].

Максимум за 90 днів необхідно досягнути згоди. Покупець та трейдер можуть будь-коли відмовитися від прямих переговорів [291].

Трейдер може також запропонувати список органів вирішення спорів, які слід використовувати замість того, щоб шукати рішення безпосередньо. У такому разі покупець має 30 днів для узгодження органу вирішення спору, або справу буде закрито на платформі.

Якщо трейдер категорично відхиляє ваш запит, будь-яка із сторін виходить із процесу або минуло 90 днів безрезультатно, є такі варіанти:

- спробувати знайти рішення за допомогою органу з вирішення спорів. Покупець має додаткові 30 днів, щоб узгодити з трейдером схвалений орган вирішення суперечок, який розглядатиме вашу справу;

- розпочати справу, щоб знайти рішення безпосередньо з торговцем.

Перевагою використання платформи ODR є безкоштовність. Однак у деяких випадках застосування альтернативного врегулювання спору (послуги медіатора тощо) може стягуватися плата [293].

Продавці не зобов'язані використовувати альтернативні способи врегулювання спору, але є обов'язок трейдера – надати інформацію споживачу, розмістити посилання на платформу ODR на їхньому вебсайті, адресу електронної пошти на їхньому вебсайті, щоб споживачі мали першу точку контакту для скарг [293]. Тобто загалом спір має бути розглянутим максимум за 120 днів.

Отже, можна оцінити процес врегулювання спору за допомогою ODR платформи як спрощений та доступний для обох сторін спору.

Іншим доречним прикладом є Financial dispute resolution network (FIN-NET) – це мережа національних організацій, відповідальних за вирішення скарг споживачів у сфері фінансових послуг у позасудовому порядку. Мережа охоплює країни Європейської економічної зони, тобто Європейський Союз, Ісландію, Ліхтенштейн, Норвегію.

Метою створення цього порталу у 2001 році було сприяння співпраці між національними омбудсменами у сфері фінансових послуг та надання споживачам легкого доступу до процедур альтернативного вирішення спорів (ADR) у міжнародних спорах щодо надання фінансових послуг. Зараз FIN-NET налічує 60 членів у 27 країнах. Портал пропонує список країн-членів для ознайомлення [237].

Постачальники фінансових послуг – це підприємства, які розпоряджаються грошима від імені клієнтів. До них належать банки,

кредитні спілки та інші компанії споживчого фінансування; компанії, що видають кредитні картки; емітенти електронних грошей та інші платіжні установи, страхові компанії, інвестиційні компанії (наприклад, біржові брокери, менеджери активів, портфельні менеджери або інвестиційні радники) [281].

Щоб подати скаргу у FIN-NET, слід здійснити такі кроки: підготувати повідомлення провайдеру фінансової послуги, у якій необхідно чітко пояснити постачальнику фінансових послуг, що саме не влаштовує у послугі, а також заповнити форми FIN-NET.

Якщо відповідь постачальника фінансових послуг не влаштувала споживача або відповідь не надано, необхідно завантажити заповнену форму FIN-NET для транскордонних скарг.

Зазначена заява надсилається на платформу. Учасник FIN-NET надає інформацію, чи зможе він вирішити проблему, або направить до іншої організації, яка може допомогти. Сторони можуть також попросити надати додаткову інформацію, щоб правильно оцінити справу.

Більшість учасників FIN-NET можуть допомогти безкоштовно або за низьку ціну. Зазвичай результат досягається протягом 90 днів.

Постачальники фінансових послуг зазвичай не зобов'язані виконувати рішення членів FIN-NET, але більшість, як правило, робить це добровільно. Однак звернення до цієї платформи не позбавляє права на звернення до суду [281]. Але жодної інтеграції не передбачено.

Ще одна платформа – European Consumer Centres Network (ECC Net) – це мережа незалежних офісів, які спільно фінансуються Європейською Комісією. Якщо особа проживає в ЄС, Ісландії чи Норвегії і може обґрунтовано вважатися споживачем, за допомогою цієї платформи надається допомога у врегулюванні спору з продавцем, що знаходиться в іншій країні ЄС (або Ісландії чи Норвегії) чи консультація стосовно органу звернення, якщо неможливо вирішити питання на платформі.

Крім допомоги споживачам, платформа ECC Net є експертом і надійним партнером для зацікавлених сторін і політиків, які прагнуть просувати права споживачів. Вона відіграє важливу роль у сповіщенні правоохоронних органів про торговців, які порушують законодавство про захист прав споживачів. Однією з цінностей мережі є швидке реагування на нові проблеми, як допомога споживачам під час пандемії Covid 19 [232].

У 2021 році ECC Net допомогла понад 126 000 споживачів. Вони отримали спеціалізовану інформацію та поради щодо їхніх споживчих проблем. У більш ніж 20 000 випадках ECC Net також зв'язувалися з трейдерами, щоб допомогти врегулювати спір. У 64% цих випадків спір вирішувався мирним шляхом [232].

Як зазначалося в розділі 2.1, в Україні подібної платформи з вирішення споживчих спорів немає, однак споживач у разі порушення свого права та недосягнення консенсусу з продавцем може звернутися до Асоціації захисту прав споживачів та Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

На сайті Держпродспоживслужби (<https://dpss.gov.ua>) висвітлено основні питання, з якими може споживач зіткнутися, наприклад, стосовно купівлі лікарських засобів, паління у громадських місцях, повернення безготівкових коштів тощо. Однак зазначена служба розглядає звернення громадян відповідно до Закону України «Про звернення громадян» протягом 30 днів.

Також в Україні функціонує ГО «Асоціація захисту прав споживачів». Під час переходу на вебсайт компанії відкривається діалогове вікно, у якому можна описати проблему. Асоціація захищає споживачів платно. Зокрема, вартість консультування від 15 до 60 хв становить 100 грн, а в разі подання позовної заяви до суду сплата складає 450 грн. [172].

У 2022 році, згідно із Звітом Державної судової адміністрації України, усіх нерозглянутих справ було 154 225, з них зупинено провадження –

13 957. Загальний розмір присуджених стягнень за 2022 рік становив 4 764 597 622 [141].

Як зазначено в розділах 2.1–2.2 цієї роботи, справи про захист прав споживачів розглядаються, наприклад, за допомогою такої онлайн-платформи, як ODR. В Україні споживчі спори в тому числі розглядалися в судах, і станом на 2022 рік надійшло загалом 6537 заяв, з них 2717 надійшло у звітному періоді. З них задоволено позовів – 1830 (від загальної кількості), кількість нерозглянутих справ – 2682, розмір присуджених стягнень складає 64 151 086 [141].

Висновки до 2 розділу

Забезпечення досягнення бажаного результату шляхом компромісу й мінімізацію негативних наслідків спору можна визнати метою ефективного врегулювання цивільних спорів, на яку спрямовано зусилля як сторін, так і третіх осіб. Важливою є можливість збереження нормальних відносин сторін, а не руйнування їх внаслідок спору, а також подальша динаміка (розвиток) відносин, що їх пов'язують, за умови добросовісної поведінки сторін. Спір варто розглядати в обох аспектах: як негативний прояв людської природи, який відіграє деструктивну роль, так і з позитивного боку, коли спір стимулює сторони до зміни відносин за спільної згоди шляхом обміну позиціями та пошуку спільного рішення щодо подальшого спілкування та взаємних вигідних відносин в умовах конструктивного діалогу.

Застосування інформаційно-комунікаційних технологій до врегулювання спорів та діджиталізація зазначених процедур є глобальною тенденцією, що зумовлює виникнення різних підходів та функціонування онлайн-платформ, діяльність яких спрямована на забезпечення комунікації сторін з метою врегулювання спору. Різні онлайн-платформи виконують різні функції та завдання, що забезпечує більш комплексний підхід до

ефективного врегулювання цивільних спорів; водночас варто чітко відокремлювати способи врегулювання спорів та шляхи, які забезпечують комунікацію між сторонами спору. Розвиток платформ другого типу в Україні буде найбільш продуктивним рішенням для розбудови інтегрованої системи врегулювання цивільних спорів, з метою встановлення стабільного та підтверженого зв'язку між сторонами, обміну пропозиціями щодо врегулювання спору, а також, за необхідності, залучення третіх осіб до врегулювання спору й можливого судового розгляду справи. Водночас поетапна процедура врегулювання спору приведе до мінімізації негативних наслідків спору та оптимізації судової системи й системи досудового врегулювання спорів в Україні.

Дослідження різних онлайн-платформ демонструє домінування групи тих із них, які функціонують окремо від судової система; водночас деякі з них інтегровані із судовою системою, що дає підстави для детальнішого дослідження їхнього досвіду. Інтегрована онлайн-платформа досудового врегулювання спору з національною судовою системою забезпечить можливості збору даних щодо спору між сторонами, поведінки сторін під час його поетапного врегулювання, результативності, а також кількості та різноманітності спорів, що збільшуються або зменшуються в умовах об'єктивних змін. Зазначені дані можуть лягти в основу об'єктивних та обґрунтованих пропозиції з удосконалення системи врегулювання спорів у країні.

Онлайн-платформи можна вважати сучасною тенденцією у відповідь на запит суспільства щодо механізму ефективного врегулювання спорів як позасудову можливість забезпечити раціональну комунікацію сторін спорів. Водночас сама онлайн-платформа врегулювання спорів може забезпечити тільки ефективну комунікацію між сторонами та/або третьою особою, яка сприяє врегулюванню, тоді як штучний інтелект та алгоритми машинного навчання дозволяють надати сторонам значно більшу допомогу на шляху врегулювання спору, про що йдеться в третьому підрозділі роботи.

Отже, ефективне врегулювання цивільних спорів варто забезпечувати за допомогою інтегрованої інформаційно-комунікаційної системи, яка включає досудове врегулювання та судовий процес (у разі необхідності). Така система побудована на принципах взаємодії сторін та інших органів та осіб і дозволяє не тільки ефективно врегулювати спори на ранній стадії розвитку конфлікту між сторонами, але й забезпечує збір інформації про категорії та особливості спорів, що виникають, динаміку їхнього розвитку та найбільш ефективні способи їх врегулювання або мінімізації наслідків.

Використання штучного інтелекту є доцільним під час здійснення правосуддя, водночас тільки за умови прозорого та детального правового врегулювання відносин. Для цього необхідно впровадити законодавчі зміни до національного законодавства, зокрема чіткий порядок використання та захисту персональних даних сторін у справі.

У разі функціонування інтегративної комплексної системи врегулювання спорів поетапний підхід до врегулювання спору – від комунікації між сторонами до етапу участі судді – забезпечить саме можливість мінімізації кількості спорів, що потребуватимуть останнього.

Урегульовані на ранніх стадіях спори зменшать загальну кількість справ, що надходять до суду; суддя, який буде розглядати справу після досудового врегулювання, матиме доступ до даних досудового врегулювання, що сприятиме швидшому та полегшеному етапу підготовки справи до розгляду та вирішення.

Розділ 3. КАТЕГОРІАЛЬНІСТЬ ЦИВІЛЬНИХ СПОРІВ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ЕФЕКТИВНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ ІНТЕГРОВАНОЇ СИСТЕМИ ЕФЕКТИВНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРІВ

3.1. Перспективи застосування штучного інтелекту для ефективного врегулювання різних категорій цивільних спорів²⁵

Ефективна система захисту прав людини є невід'ємним елементом сучасного суспільства та обов'язком будь-якої демократичної держави верховенства права перед міжнародним співтовариством. Формування сучасного світу в умовах глобалізації та регіоналізації під егідою Загальної декларації прав людини та Європейської конвенції з прав людини зумовлюють необхідність дотримання стандартів такого захисту, забезпечення наявності конкретних механізмів реалізації та їх належного відновлення у разі порушення прав [342; 50]. Визначення Цілей сталого розвитку заклало основи конкретних напрямів реформування та вдосконалення наявних механізмів захисту прав [335]. Кожен повинен відчувати себе захищеним, а його права, в разі порушення, будуть належним чином відновлені за допомогою існуючих механізмів. Ці механізми в сучасному світі мають бути ефективними та підзвітними для побудови мирного та інклюзивного суспільства.

В умовах останніх криз ще яскравіше проявляється важливість ефективного функціонування механізмів захисту прав та забезпечення рівного доступу до правосуддя для всіх, їх спроможності вирішувати свої основні завдання. Пандемія коронавірусу принесла глобальні обмеження

²⁵ У межах реалізації проекту «Інноваційні технології обробки судових рішень за допомогою алгоритмів машинного навчання», що фінансуються за рахунок зовнішнього інструменту допомоги Європейського Союзу для виконання зобов'язань України у Рамковій програмі Європейського Союзу з наукових досліджень та інновацій «Горизонт 2020».

фізичних контактів та цифровізацію навіть найбільш традиційних органів та установ. Війна в Україні призвела до масштабних втрат і збитків, а це найімовірніше призведе до ще більш негативних наслідків з огляду на складність реформування системи захисту приватних прав у пострадянському суспільстві.

Усе це докорінно впливає на поглиблення основних проблем сучасної української системи захисту прав, до яких можна віднести такі її особливості, як відсутність комплексного підходу до врегулювання цивільних спорів, що зумовлює проблеми подальшої розбудови та належного функціонування системи захисту таких прав.

Уже давно відоме поняття «civil justice» українське законодавство практично не знає. Варто зазначити, що українські вчені оперують поняттями «цивільне судочинство» та «цивільний процес» у національній доктрині права [49; 22; 97; 147; 154; 165; 166]; хоча одне не відрізняється по суті від іншого змістовним чином. Останнім часом набули поширення тенденції до вивчення поняття «правосуддя в цивільних справах» [119; 54], що близьке до розуміння цивільного судочинства. Іноді поняття «цивілістичний процес» використовують в українській літературі [63; 9].

На нашу думку, саме поняття правосуддя в цивільних справах, або civil justice, є більш комплексним, воно віддзеркалює сучасні підходи та ідеї сталого правосуддя в цивільних справах, дозволяє зібрати в їхньому різноманітті всі невід'ємні елементи доступу до правосуддя та права на справедливий суд і забезпечити їхнє взаємоузгоджене функціонування.

Застарілі пострадянські уявлення про цивільне судочинство як основну форму врегулювання спорів та захисту прав перетинаються із сучасними тенденціями спроб впровадження альтернативного врегулювання спорів, але недостатньо успішно [273].

Медіація, запроваджена восени 2020 року законом, не є обов'язковою навіть для окремих категорій справ, які найбільше підходять для її застосування. Хоча вимоги до сторін щодо досудового врегулювання спорів

є формальними на практиці – сторони не застосовують цей обов'язок і вважають його непотрібною формальною процедурою на шляху до здійснення правосуддя [74; 258; 259]²⁶.

Наприклад, участь дітей у цивільному процесі майже не врегульована, немає навіть вимог та особливостей участі дітей у судових засіданнях, показаннях тощо; це зумовлює особливу роль медіаторів у врегулюванні спорів за участю дітей, а також особливості врегулювання спорів за участі дітей.

Іманентною особливістю правосуддя в очах більшої частини суспільства є елемент можливого виконання судового рішення, який не може замінити пріоритети компромісу та власного взаємовигідного врегулювання спору. Процедуру вирішення спору за участю судді, яка була введена в українське процесуальне законодавство завдяки реформам 2017 року за прикладом канадського досвіду, використовують в окремих випадках, і вона, безумовно, не є поширеною практикою в українських судах.

Варто окремо зазначити проблеми функціонування судової системи та добору суддів в Україні, що унеможлиблює реалізацію тих нововведень, які були б корисними в разі розумного та зваженого підходу на практиці. На порталі «Судова влада» відсутні прозорі та доступні способи пошуку фахівців з інформації, законодавства та права, зокрема, цей портал не взаємодіє з порталами адвокатів та медіаторів України, відсутні деталі щодо виконання судових рішень тощо [256].

²⁶ На шляху реалізації принципу найкращих інтересів дитини під час медіації: український досвід / Ізарова Я., Кричина А., Муха Й., Цибулько А. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2022. № 1. С. 40-50. DOI: 10.17721/1728-2195/2022/1.120-8; Izarova I., Krychyna A. Towards implementing the principle of the best interests of the child in judicial and extrajudicial matters: Ukrainian experience. *Realizacja zasady dobra dziecka w mediacji w sprawach dotyczących wykonywania władzy rodzicielskiej i kontaktów* / red. J. Mucha. : Wolters Kluwer, 2021. S. 121–133.

Наприклад, у так званих медичних спорах за умови нагальної потреби в забезпеченні конфіденційності врегулювання спору надзвичайно ефективними є медіація та інші способи альтернативного врегулювання спору, див. Izarova I., Věbratě V. *Towards Effective Resolution of Medical Disputes in Ukraine and Lithuania: Comparison of Analyses, Challenges and Prospects (Ukrainian Legislation in the Field of Health Care in the Context of European and International Law*. Berlin, 2022. P. 153–170).

Виконання судових рішень відокремлене від самої суті судового розгляду і часто сторони приватно-правового спору стикаються з проблемою невиконання рішення суду після виснажливого судового розгляду. Деякі з цих рішень за своєю природою не можуть бути примусово виконані, що стає своєрідним викликом для учасників судового процесу, зусилля яких були спрямовані більше на досягнення такого примусового виконання, ніж на захист прав (йдеться про поширену практику визначення місця проживання дитини тощо, тобто випадки, коли виконання рішення примусово практично неможливе) [121; 126; 257].

Не до кінця реалізована ідея обов'язкового представництва адвокатом осіб у судах ще більше спотворила ідею диференціації судочинства та запровадження в українському процесуальному законодавстві ідеї спрощеного розгляду позовів на невеликі суми – дрібні справи. Категоризація цивільних справ на справи незначної складності настільки складна й неоднозначна як у праві, так і в судовій практиці, що без професійної юридичної допомоги середньостатистичний громадянин не в змозі звернутися до суду в установленому законом порядку, який найбільш ефективний для розгляду його справи [65; 160; 239; 306].

Спірною є сама диференціація справ приватно-правового характеру в контексті широкого впровадження *case management* у різних європейських країнах; при цьому ускладнення критеріїв визначення таких категорій справ взагалі спотворює цю думку [44; 306].

На нашу думку, у контексті забезпечення реалізації Цілей сталого розвитку відсутність ефективних позасудових механізмів запобігання виникненню та ескалації приватних спорів є однією з проблем, на яку слід звернути особливу увагу. Поширення культури переговорів, звернення до адвокатів за професійною правничою допомогою, а також за обов'язковим представництвом у судах у поєднанні з обов'язковим запровадженням досудових процедур врегулювання спорів за участю конкретних контрагентів – банківських установ, об'єднань роботодавців тощо буде

сприяти розбудові ефективної системи правосуддя. Ці ідеї відповідають тим, що відображені в Типових правилах європейського цивільного процесу ELI / UNIDROIT [224; 249; 268; 328], які нині визнані збірником найкращих правил цивільного процесу в усьому світі.

Ще однією проблемою є масове переміщення українців, майже 12 мільйонів з яких покинули місце проживання. В ООН заявили, що 7,5 мільйонів людей покинули Україну за період війни: 4,1 мільйона біженців з України зареєструвалися для тимчасового захисту або подібних національних схем захисту в Європі²⁷ [340]. Щодо держав, де перебувають українці, які рятуються від війни, то це Польща, яка прихистила 2,95 млн українців, Німеччина (867 тис.), Італія (105 тис.), Австрія (73 тис.) та інші. Заслуговує на увагу і співвідношення населення конкретної країни та кількості українців, які отримали притулок (зокрема, Литва прихистила українців в розмірі 2% від загальної чисельності її населення, тоді як Австрія – менше 1% (0,98%), а Франція – 0,10%) [341].

Це означає, що досить велика група населення, яка тимчасово перебуває на території конкретної держави, повинна отримати рівний доступ до правосуддя незалежно від свого статусу (тимчасово переміщена особа), а також фактичних обставин їх перебування. Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав опублікувало національне законодавство, що імплементує Директиву (лише 9 держав надало інформацію і немає деталей, пов'язаних з безоплатною правовою допомогою або доступом до судів).

Євроінтеграційні прагнення України зумовлюють необхідність розвитку прозорих відносин на умовах взаємної довіри до судових систем держав-членів. Водночас про низьку ефективність українського механізму

²⁷ Найактуальніші дані можна знайти на порталі оперативних даних (Operational Data Portal. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>).

свідчать як показники міжнародних організацій, так і вкрай низький рівень довіри в українському суспільстві²⁸ [322; 339; 338].

Як підтверджує ЄСПЛ, згідно зі статистикою Україна посіла третє місце за кількістю скарг, поданих до ЄСПЛ. Серед рішень, ухвалених ЄСПЛ у 2020 році, майже чверть (23%) – це рішення щодо ст. 6 ЄКПЛ, особливо щодо справедливості або тривалості судових проваджень або виконання судових рішень.

Соціологічні дослідження вимірювання довіри до судової влади та незалежності суддів в ЄС, проведені в рамках Євробарометра та Табло правосуддя ЄС, спрямовані на з'ясування громадської думки про стан правосуддя, залишаються невідомими широкому загалу в Україні, однак мають бути враховані з точки зору впровадження ефективної системи заходів моніторингу [238].

Усе викладене вище зумовлює необхідність комплексного підходу до реформування системи правосуддя в цивільних справах в Україні, і для цього стане в нагоді застосування штучного інтелекту та алгоритмів машинного навчання для виявлення стійких закономірностей функціонування та розвитку системи правосуддя, побудови комплексної інтегративної системи врегулювання цивільних спорів.

Важливо чітко з'ясувати реальні суспільні очікування від сучасної системи правосуддя в Україні та запит громадян і бізнесу на ефективність правосуддя у повоєнній державі та цілеспрямовано визначати напрями вдосконалення для обґрунтування реформ. Варто застосовувати комплексний підхід до формування цілісного уявлення громадян і бізнесу про систему правосуддя, а також особливості сучасної системи правосуддя

²⁸ Стандартне дослідження Євробарометра 2022 року демонструє незмінну рішучу підтримку реакції ЄС на російську агресію проти України, у будь-якому разі відносини мають ґрунтуватися на постійній взаємній довірі (Standard Eurobarometer 97 – Summer 2022. URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2693>). У рейтингу Світового банку Doing бізнес 2020 Україна посіла 64 місце. Програма Індекс верховенства права Всесвітнього проекту правосуддя, у 2020–2021 Україна посіла 72 місце та 74 місця відповідно (World Justice Project. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/country/2021/Ukraine>). Freedom House поставив Україну на 39/100 та оголосив про перехідний або гібридний режим (URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/nations-transit/2022>).

у сфері сталого розвитку, з огляду на вимоги пропорційності та оптимальності моделей запобігання та врегулювання цивільних спорів.

Конкретні складові побудови довіри до судової влади та розроблений на цій основі алгоритм оцінки якості судової влади в країні, а також збір даних про її функціонування послугують зміцненню довіри до системи правосуддя в суспільстві за прикладом аналогів ЄС та РС [227]. Такі показники ефективності правосуддя за допомогою алгоритмів постійного моніторингу та збору даних за розробленими показниками дозволять своєчасно та гнучко реагувати на зміни, яких не уникнути.

Цьому також сприяють особливості застосування наукової методології до досліджень у сфері цивільного процесуального права.

У деяких дослідженнях здійснено системний аналіз чинного цивільного процесуального законодавства України, а також законодавства про судоустрій, виконавче провадження, нормативно-правові акти, а також законопроекти, які сформулюють комплексне уявлення про регулювання відносин щодо захисту прав приватних осіб в Україні, застосування судової чи позасудової форм захисту прав, що стає основою для розроблення відповідних рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства [25; 166].

Порівняльно-правовий метод допомагає уточнити досвід провідних юрисдикцій у вивченні відповідного законодавства інших країн. Він дає відповіді на такі питання, як напрями реформування національного та європейського процесуального законодавства в частині збалансованості судового та позасудового врегулювання спорів, чи відповідають чинні нормативно-правові акти України таким тенденціям, а також визначення необхідних напрямів для подальшого реформування.

Недоліком таких робіт є тільки відсутність об'єктивних та масштабних досліджень судової практики, а саме даних Єдиного державного реєстру судових рішень, у якому впродовж останніх років накопичилося понад мільйон судових рішень у вільному доступі.

Безумовно, переважна більшість процесуально-правових досліджень містить посилання на використані дані Реєстру, водночас варто враховувати, що поодинокі з них містять аналіз 100–200 судових рішень, тоді як одна категорія справ за рік зазвичай налічує понад 1000 справ, а іноді сягає десятків тисяч. Відбір рішень здійснюється за допомогою вибору ключових слів та кількох опцій вибору типу рішення та регіону суду, що не сприяє об'єктивності висновків, а лише звужує вибірку справ для аналізу.

Водночас варто зазначити, що одиниці наукових досліджень присвячені питанням отримання та використання великих масивів даних, що наразі доступні для дослідження, а також їх ефективної обробки, зокрема за допомогою штучного інтелекту.

Проте впродовж 2015–2022 років у роботах з'явилося чимало досліджень міждисциплінарного характеру, у яких науковці відстоюють ідею щодо можливостей прогностичної функції алгоритмів машинного навчання та інших інструментів штучного інтелекту.

На нашу думку, для проведення сучасних наукових досліджень у сфері правосуддя необхідним є застосування штучного інтелекту, зокрема з використанням алгоритмів машинного навчання, як-от спеціальні апаратно-програмні комплекси попередньої обробки текстів судових рішень. Це дасть можливість підготовки об'єктивних рекомендацій з удосконалення та оптимізації функціонування судової системи України, здійснення розгляду та вирішення цивільних справ, зменшення судових витрат, розроблення системи оцінки ризиків досягнення бажаного результату судового розгляду цивільних справ, збільшення відсотку розміру грошових коштів, що присуджуються, забезпечення ефективного використання державних коштів на утримання судової влади в державі.

Оброблювати тексти судових рішень у тому вигляді, як вони зберігаються в ЄДРСР, неможливо. Водночас за допомогою маркування текстів великих масивів судових рішень для збору емпіричних даних з метою подальшого застосування у глибоких алгоритмах природної обробки

мови (Natural Language Processing) дасть можливість виявлення закономірностей та прогнозування змін у кількості судових справ, учасників, судових витрат, а також оптимізації судочинства в цивільних справах з високим ступенем вірогідності, враховуючи можливості аналізу сотень тисяч судових рішень.

Зокрема, можна визначити ефективність функціонування системи правосуддя за допомогою певних показників, як-от тривалість захисту прав особи, яка звернулася до суду, – не за допомогою часового проміжку з дня подання заяви до суду та до постановлення остаточного судового рішення, а від моменту звернення за захистом прав до фактичного виконання судового рішення у справі. Виявленням таких закономірностей, як поведінка сторін у справі (серед іншого – на підставі аналізу ухвал суду про застосування заходів процесуального примусу), а також даних про судові витрати та їх розподіл між сторонами, можна з'ясувати пропорційність та ефективність судового розгляду справи. Елемент примусового виконання судового рішення, який фіналізує судовий розгляд справи, не є прозорим для дослідження з огляду відсутності єдиних даних та відкритості роботи виконавчої служби. Водночас у деяких категоріях справ можна презюмувати можливості такого виконання, коли суд допускає негайне виконання судових рішень.

Аналіз великих масивів даних об'єктивніше засвідчить взаємозв'язки та пріоритети компромісу та взаємовигідного врегулювання спору між сторонами перед судовим розглядом. Зокрема, співвідношення цілеспрямованих та успішно проведених процедур урегулювання спору за участю судді, які поки що не є поширеною практикою в українських судах, мають такими стати в окремих категоріях справ.

Виконання судових рішень як окреме болюче питання ефективного судового захисту прав, а також як елемент врегулювання цивільно-правових спорів мають також стати показником ефективності функціонування системи правосуддя. Зокрема, з огляду на важливість вибору належного

способу захисту прав для його ефективного врегулювання та належного розгляду цивільної справи судом, а також взаємовпливу ефективності захисту прав й вибору способу такого захисту [93; 94].

Взаємозв'язок представництва інтересів осіб у цивільному та господарському судочинстві та результативності судового розгляду та ефективності захисту прав також може стати важливим показником, що дозволить обґрунтувати ідею обов'язкового представництва адвокатом осіб у судах у конкретних категоріях справ або за критеріями складності справи.

Категоризація цивільних справ за допомогою аналізу взаємозв'язків зазначених та інших показників та результативності розгляду справи може сприяти значному вдосконаленню процедур їхнього розгляду, що дозволить зекономити державні кошти та витрати часу й коштів на судовий розгляд справ (дивіться підрозділ 3.2 цієї роботи).

Безперечно, одним із найважливіших показників ефективності функціонування системи правосуддя мають стати дані щодо судових витрат та їхній розподіл у взаємозв'язку з результатом судового розгляду справи.

Отже, визначення головних чинників, що впливають на ефективність розгляду цивільних справ судом, а також причин ризику надмірної тривалості судових проваджень, невиконання судових рішень, високих судових витрат забезпечить формування інтегрованої системи ефективного врегулювання спорів.

Висновки. Сучасна модель правосуддя України характеризується особливим спрямуванням на примусове виконання, а не на розвиток сильних та мирних інституцій, запровадження комплексної системи врегулювання цивільних спорів, що не відповідає вимогам сталого розвитку та адаптації законодавства України до права ЄС. Концепція сталого правосуддя має забезпечувати ефективне запобігання та врегулювання приватно-правових спорів в Україні, з особливим акцентом на спорах та групі осіб, які постраждали від війни, підвищенні довіри до судової влади та заощадження витрат.

Недостатність об'єктивної інформації зумовлює необхідність застосування алгоритмів машинного навчання та інших можливостей штучного інтелекту для оброблення великих масивів даних, які надаватимуть більш об'єктивну інформацію для аналізу та ухвалення рішень щодо вдосконалення системи судочинства, що існує, та позасудового врегулювання спорів.

Надалі вважаємо за перспективне розроблення каталогу інформації в аналізованих справах, враховуючи показники ефективності здійснення судочинства в цивільних справах, а також виявлення головних та значущих чинників, що впливають на ефективність судочинства, та виведення кількісних показників ефективності.

3.2. Категоризація цивільних спорів в умовах автоматизованого аналізу даних з метою ефективного врегулювання спору

Категоризація цивільних справ, що розглядаються судами, є вкрай важливим та актуальним питанням²⁹ [179; 235; 265], оскільки від визначення категорії справи залежать особливості її розгляду; так само як конкретні чинники й обставини справи зумовлюють особливості врегулювання спору між сторонами. За допомогою аналізу взаємозв'язків різних чинників і показників можна визначити результативність розгляду справи, а категоризація цивільних спорів може сприяти значному вдосконаленню процедур їх розгляду, досудових та інтегрованих із судовими, що дозволить зекономити державні кошти та витрати часу й коштів на судовий розгляд справ.

Величезна кількість справ, які щорічно розглядають суди в Україні, значно ускладнює їх дослідження. Узагальнення та аналіз традиційно

²⁹ Варто зазначити, що дослідники рідко звертаються до цього питання, тільки поодинокі результати можна знайти у працях.

здійснюють за категоріями справ³⁰ [2]; водночас у деяких категоріях справ їх налічується десятки або сотні тисяч, що значно ускладнює аналіз та не сприяє об'єктивності. Це також відповідно впливає на складність обрання стратегії для врегулювання спору (див. детальніше розділ 2 роботи).

За даними судової статистики Державної судової адміністрації України за 2020–2021 роки, до широкомасштабної війни судами першої інстанції було розглянуто понад 4 млн справ, з яких частка цивільних справ становила у 2020 році 961 713 справ та у 2021 році становила 118 4016 справ [140].

За 2022 рік судами апеляційної та касаційної інстанції було розглянуто понад 2 791 764 млн судових справ, з них лєвова частка – у порядку цивільної юрисдикції (це 1 172 158 цивільних справ) [141; 34]. У 2013 році було розглянуто 1 037 211 цивільних справ, у 2014 році – 859 691 цивільну справу, у 2015 році – 868 771 цивільну справу, у 2016 році – 834 179 цивільних справ, у 2017 – 826 818 цивільних справ, у 2018 році – 908 237 цивільних справ, у 2019 році – 888 112 цивільних справ, у 2020 році – 961 713 цивільних справ, у 2021 році – 1 184 016 цивільних справ та у 2022 році – 608 428 цивільних справ [132–141].

Впродовж останніх 10 років цивільне судочинство залишається одним із найбільш затребуваних способів захисту прав осіб, чиї права були порушеними, і спостерігається динаміка до збільшення їхньої кількості.

³⁰ Постанови про узагальнення цивільних справ ще з Верховного Суду України, ВССу; Узагальнення практики розгляду судами деяких питань, пов'язаних із відновленням втраченого судового провадження, у тому числі на тимчасово окупованій території і в зоні АТО 10.01.2017; Узагальнення судової практики щодо тимчасового обмеження у праві виїзду за межі України (ст. 377-1 ЦПК) Верховний Суд України Узагальнення судової практики 11.10.2016; Судова практика з розгляду цивільних справ про захист прав споживачів (2009– 2012 рр.) 01.02.2013; Судова практика щодо вирішення питання про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України 01.02.2013; Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування 11.11.2011; Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають з кредитних правовідносин 11.11.2011; Практика розгляду судами справ, пов'язаних із позбавленням батьківських прав, поновленням батьківських прав, усиновленням, установленням опіки та піклування над дітьми 11.12.2008; Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними 24.11.2008 та інші або за найбільш актуальними категоріями справ, що теж не носить узагальнюючого характеру. Див. Аналіз судової практики на порталі Судова влада України (URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/analiz/>).

З усіх цивільних справ, що розглядаються, більшість припадає на позовне провадження, що включає такі категорії: спори, що виникають із правочинів (наприклад, у 2022 році в категорії надання послуг було подано 31 664 позовні заяви; стосовно договорів позики, кредиту, банківського вкладу – 64 105); спадкові справи – 25 469; спори, які виникають із сімейних правовідносин, а саме розірвання шлюбу – 151 285; справи щодо відшкодування шкоди – 16139 [141].

Узагальнені дані щодо кількості справ сягають від сотень тисяч справ до двох-трьох справ на рік (наприклад, у такій категорії, як захист авторських прав).

Зазначене створює об'єктивні проблеми для узагальнення та об'єктивного аналізу таких справ, особливо якщо воно здійснюється без застосування відповідних технологій, адже в одній категорії справ можна відібрати для аналізу всі рішення, і це становить від двох до тисячі рішень, тоді як в інших категоріях справ кількість понад 10 000 справ не дає об'єктивності дослідження за допомогою людини. Відповідно узагальнення здійснюється тільки за умов зменшення кількості справ за рахунок застосування додаткових критеріїв, як-от оскарження рішення в апеляційному порядку тощо. Зазначене не сприяє об'єктивності даних, які отримані в результаті.

Водночас варто зауважити, що саме численні категорії справ становлять значний інтерес для дослідників, адже в таких справах задіяна величезна кількість осіб – громадян України, права яких, імовірно, порушені, а також зазначене свідчить про недосконале регулювання відносин, у яких вони задіяні [171; 211; 248; 302; 309].

Тож категоризація цих справ дає змогу визначити, чи мають вони спільні риси та відмінності, а також дослідити питання, чи доцільно застосовувати до них або до окремих підкатегорій інтегровану систему врегулювання спорів.

Наявна класифікація цивільних справ, аналіз якої проведено нижче, не зовсім відповідає меті забезпечення ефективного врегулювання спорів, тому в результаті запропоновано основні критерії категоризації справ, для вирішення яких доцільно застосовувати інтегровану систему врегулювання спорів.

Це не означає, що доцільно обмежувати її застосування за певними параметрами, водночас певні обставини свідчать про вищу ймовірність успішного застосування певних процедур врегулювання спорів та однозначно зумовлюють необхідність їх застосування для досягнення бажаного результату за мінімальних витрат.

Для прикладу ми візьмемо кілька обставин справ, які з огляду на проведене нами дослідження (розділи 1 та 2) є важливими для обрання ефективних способів урегулювання спорів, а також обмежимо певними фільтрами.

Категоризація справ необхідна для успішного застосування інтегрованої системи врегулювання спорів з огляду на те, що механізм штучного інтелекту працює з конкретними показниками, які наявні у справі та характеризують її. Це можуть бути будь-які обставини, і принагідно зауважимо, що зазвичай науковці оперують найбільш резонансними з них під час проведення досліджень (убивства, рецидиви тощо). Водночас зазначені підходи однозначно будуть корисними і для побудови інтегрованої системи врегулювання цивільних спорів, адже йдеться про конкретні юридичні факти та обставини справи.

При визначенні нами детермінант, зокрема, великої кількості справ, що розглядаються судами, а також інтегрованої онлайн-платформи врегулювання спорів варто застосовувати автоматичний аналіз юридичних документів – як документів сторін, що подаються, так і наявних в ЄДРСР документів, які дозволяють провести узагальнення досвіду врегулювання подібних спорів. Сама система характеризується здатністю накопичувати

дані для аналізу й подальшого застосування для вдосконалення процедур врегулювання спорів.

Варто зауважити, що сьогодні автоматичний аналіз юридичних документів став невід'ємним елементом сучасної юридичної практики та провідних наукових досліджень [173; 184; 203; 214; 285; 352]. Важливість судових справ для пересічних громадян, їхня величезна кількість та різноманітність зумовлюють інтерес та користь застосування автоматичного оброблення та аналізу кінцевих результатів, а також проміжного перебігу розгляду справ. Водночас досі точаться дискусії щодо розуміння, як працюють такі автоматизовані системи, які саме дані аналізуються та яких результатів можна дійти (зокрема, йдеться про прогнозування результатів та/або генерування корисної інформації) [285; 317; 348; 353].

Такі потреби усвідомлюють передусім практики-юристи, які доволі активно застосовують можливості сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в своїй повсякденній роботі [174; 260; 295;], а також багато національних та міжнародних судів проводять відповідні проекти, публікують інформацію про судові рішення у відкритому доступі. Доступ до масивів судової практики надає можливість автоматично обробляти ці дані у великих масштабах з використанням сучасних методів оброблення природної мови.

Протягом останніх десятиліть у світі здійснювали численні спроби досліджень з метою прогнозування результатів рішень судів. Водночас науковці доволі скептично ставляться до можливого успіху таких проектів і наполягають на тому, що багато таких результатів, які претендують на прогнозування рішень судів за допомогою машинного навчання, насправді виконують одне з трьох різних завдань – ідентифікація результатів, категоризація справ на основі результатів та прогнозування результатів [285].

Ідентифікація результатів – це фактично прогнозування результатів розгляду справи, але, як наголошують науковці, термін «прогноз» у праві означає передбачення рішення судді, яке ще не було ухвалено, тоді як в технічних науках цей термін належить до методології та термінології машинного навчання [285].

Застосування термінології загалом є проблемою міждисциплінарних досліджень, адже вона виникає майже у всіх дослідників, що працюють з технологіями обробки даних – це термінологія, оскільки усталений в доктрині конкретної науки понятійно-категоріальний апарат не завжди відповідає вимогам та не може використовуватися для збору великих масивів даних. У юридичних документах, для яких використовується автоматичних аналіз за допомогою технологій машинного навчання, зокрема, для класифікації судових рішень, різні терміни та типи завдань часто використовуються як взаємозамінні.

Ми підтримуємо думку про те, що термінологія має застосовуватися більш суворо, водночас у певних випадках ми пропонуємо використання загальних термінів з метою чіткого визначення конкретних явищ та процесів. Наприклад, для цілей нашого дослідження застосовувалися узагальнені поняття «судові рішення», водночас для аналізу даних інтегрованої системи врегулювання спорів надалі варто користуватися терміном «документи», оскільки йдеться про обидва етапи врегулювання спорів – досудовий та, можливо, судовий. Отже, на досудовому етапі врегулювання спорів сторони будуть обмінюватися документами, у яких міститься юридично значуща інформація (пропозиції мирової угоди, узгодження певних обставин та фактів, обмін думками щодо їхнього значення тощо). Можна уявити, що деякі з цих документів не матимуть значення для врегулювання спору, тому їх варто віднести умовно до не юридичних, тобто таких, що не мають значення для врегулювання спорів. Здатність системи до аналізу документів не є безмежною, також варто враховувати ймовірність переходу до наступних етапів урегулювання спору

за участі судді, тому певний відбір та аналіз документів має забезпечуватися на автоматичному рівні.

Під час застосування автоматизованого аналізу юридичних текстів науковці ставлять собі за мету різне – від передбачення вердикту суду в кримінальних справах [181; 208; 321], до мотивації рішень ЄСПЛ [212; 261; 267]. Варто зауважити, що судочинство в судових справах є складним процесом, який залежить від багатьох чинників; водночас передбачення конкретних обставин справи матиме надзвичайно важливе значення як для представників, що діють в інтересах осіб з метою захисту їхніх прав, так і для громадян, що прагнуть такого захисту своїх прав. Йдеться про строки розгляду справи, обсяг судових витрат та особливості розподілу їх між сторонами, які можна спрогнозувати, зважаючи на найбільш загальні чинники, що впливають на хід судового розгляду.

Зокрема, на етапі навчання алгоритму модель для маркування представлена конкретними даними, які забезпечують можливість підготовки висновків про певні закономірності судових процесів, що характеризують конкретні елементи цивільної справи. Для оцінки системи після навчання пропонують аналогічні дані, наприклад, інші цивільні справи, а алгоритм потім *спрогнозує* відповідне маркування.

Ми пропонуємо використати такі обставини справи, як строки розгляду справи та обсяг судових витрат як показники, що маркують ефективно врегулювання спору. Поділяємо думку науковців, які вважають, що замість «прогнозування судових рішень» основною метою завдання категоризації суджень на основі результатів має бути визначення *предикторів*, що лежать в основі категоризації.

У науці цивільного процесуального права ці дві обставини традиційно відносять до найболючіших проблем – Адріан Цукерман зазначив на початку століття, що вони стали причиною кризи цивільного судочинства [198; 354; 355]. ЄСПЛ визначає дотримання права на

справедливий суд мірилом своєчасності; занадто тривалий процес здійснення правосуддя розглядають як відмову від правосуддя [75; 119].

Якщо сторони дійшли згоди щодо врегулювання спору, що може стати негативним наслідком, окрім витрат часу та коштів, які були затрачені на це? Водночас ми пропонуємо поглянути на це під іншим кутом зору. Зазначивши не тільки негативний аспект спору як явища об'єктивної дійсності, але також його позитивний аспект, варто сконцентруватися на тій обставині, що сторонам вдалося змінити відносини так, як вони цього бажали, висловлюючи власну волю, тоді як спір сам собою відіграв ключову роль рушія змін. У цьому разі негативні наслідки у вигляді витрат можуть стати більш об'єктивізованими й зусилля мають бути спрямовані переважно на їх мінімізацію.

Автоматизація ідентифікації результатів дозволяє заощадити витрати на збір цієї інформації. Хоча завдання не завжди буде тривіальним для машини й залежить від того, як сформульовано текст документів, очікується, що автоматизація процесу має досягти (майже) ідеальної продуктивності, щоб виправдати автоматизацію.

Щодо цього досить показовим є приклад ChatGPT, великої мовної моделі, яку навчила компанія OpenAI і яка призначена для розуміння та генерації відповідей на природні мовні запити, може допомогти з великою кількістю завдань, як-от відповіді на запитання, генерація тексту та надання рекомендацій. Умовно можна зазначити, що така мовна модель допоможе згенерувати узагальнену інформацію щодо досвіду врегулювання спорів, а також щодо обставин справи, процесу врегулювання конкретної справи, яка розглядається.

Однак підхід до визначення результатів сильно залежить від структури судових рішень та юридичних документів, а також мови, на якій вони викладені. Безумовно, основні мовні моделі, які зараз широко представлені у світі, працюють англійською мовою, тоді як аналоги українською мовою будуть об'єктом додаткових наукових досліджень.

Загалом система, яка автоматично визначає дані у певному наборі тексту, не може бути легко застосована до судової практики інших правових сфер чи інших юрисдикцій. Це спричиняє необхідність проведення додаткового тренінгу алгоритму машинного навчання.

Категоризація справи, заснована на її обставинах, визначається як процес пізнання справи та визначення певної категорії за допомогою узагальнення й виявлення її загальних ознак шляхом використання текстової або будь-якої іншої інформації, що міститься в рішеннях, юридичних документах, відповідає встановленим у запиті вимогам. Оскільки сьогодні для аналізу доступні результати судового розгляду справ, які публікуються у вільному доступі у ЄДРСР, їх можна використати під час категоризації справ, а також прогнозування настання певних обставин справи. Таке завдання є корисним переважно для виявлення конкретних фактів та обставин справи, які можуть допомогти в аргументуванні рішення суду тощо, і міститься в тексті вже ухвалених судових рішень. При цьому система *визначення* результату в тексті рішення стане в нагоді для того, щоб визначити так звані «позитивні» та «негативні» предиктори, тобто інформацію, яка лежить в основі врегулювання спору.

За свідченням багатьох наукових досліджень, алгоритм може дуже добре працювати із завданням категоризації, а отримані категорії є корисними для різних подальших завдань. Деякі науковці висловлюють сумніви щодо документів, які використовує система, у справах, у яких рішення ухвалені та оприлюднені [188; 334]; у такому разі категоризація результатів не надає жодної нової інформації, оскільки результат очевидний. Водночас категоризація справи відносно кінцевого результату має важливе значення для подальшого аналізу її обставин та аргументів сторін і суду, які привели до позитивного результату.

Здатність машини класифікувати рішення без пояснення, чому була зроблена категоризація, не надає жодної корисної інформації та навіть може ввести в оману [188], як правильно зауважують дослідники. Водночас,

маючи на меті ефективне врегулювання спору між сторонами, ми можемо за допомогою автоматичного аналізу судових рішень та юридичних документів визначити, у яких справах було його досягнуто, на якому етапі та які саме обставини сприяли цьому та/або які перешкоджали. Такі дані матимуть вирішальне значення для подальшого врегулювання подібних спорів, у зв'язку з чим виникає питання: як визначити подібні спори та категоризувати їх?

Моделі машинного навчання придатні для застосування з метою категоризації спорів, однак можуть виділити ту корисну інформацію, яка буде запитувана, зокрема, щодо інформативності тих чи інших характерних ознак. Водночас наявні системи категоризації цивільних справ не можна застосовувати для цієї мети.

Згідно з переліком, визначеним у Загальному класифікаторі спеціалізацій суддів та категорій справ [40], є 142 категорії справ цивільного провадження; водночас єдиного критерію категоризації справ немає.

Категорія переважної кількості справ визначена за допомогою виду провадження, що створює додаткову невизначеність: вид провадження залежить від обставин, які впливають на рішення як сторін, так і суду, а не завжди від категорії справи (наприклад, стягнення боргу за договором може розглядатися як у порядку наказного провадження, спрощеного позовного або загального позовного провадження – це залежить від волевиявлення сторін, обставин справи, а також доказів у справі).

Йдеться про категорії «Справи позовного провадження» (номер 1), «Справи наказного провадження» (номер 95), «Справи окремого провадження» (номер 103). Фактично, йдеться про групи категорій справ, які розглядаються в цих провадженнях, інформація про що може стати результатом судового розгляду, а не є чинником, який визначає категорію справи. Варто також враховувати випадки, коли суд відкриває спрощене позовне провадження у справі, але з урахуванням клопотань сторін та

обставин справи переходить до загального позовного провадження (статті 193, 277 ЦПК України).

Зокрема, три з них віднесено до категорії «Інші справи» (номери 94, 133 та 142); це створює додаткову невизначеність щодо особливостей цих цивільних справ.

Водночас варто зауважити, що категоризація справ є основою системи інтегрованого врегулювання спорів, оскільки дає можливість пошуку найефективніших способів урегулювання, процедури розгляду, а також збору та аналізу інформації щодо досвіду врегулювання таких справ та перспектив компромісу.

На наше переконання, категоризація справи має включати такі три елементи: позивач і відповідач як сторони спору та предмет позову, що відображає суть спору; у тріаді ці елементи й визначають категорію справи, що розглядається, а також особливості врегулювання спору, що виник між зазначеними сторонами.

Такий підхід дасть можливість аналізу динаміки врегулювання спору як поетапного процесу, що послідовно розвивається між сторонами, за можливої участі третіх осіб, а також стане в нагоді для генерації відповідей на питання, які можна застосовувати в разі підготовки автоматизованої обробки судових рішень.

Належна категоризація цивільних спорів забезпечує нормальне функціонування інтегрованої системи врегулювання спорів, зокрема, для конкретної категорії справи визначено особливості її поетапного врегулювання. За допомогою аналізу взаємозв'язків обставин справи слід визначати результативність розгляду справи, що зумовлює поділ на позитивні та негативні предиктори ефективності врегулювання спорів, – ми пропонуємо взяти за основу витрати часу та коштів на врегулювання спору.

Категоризація цивільних спорів має стати основою системи інтегрованого врегулювання спорів як така, що забезпечує пошук найефективніших способів урегулювання, процедури розгляду, а також

збору та аналізу інформації щодо досвіду врегулювання таких справ та перспектив компромісу.

Категоризація цивільних справ, що існує нині, не зовсім відповідає меті забезпечення роботи системи ефективного врегулювання спорів, тому в результаті запропоновано основні критерії категоризації справ, для вирішення яких доцільно застосовувати інтегровану систему врегулювання спорів. Це тріада елементів – сторони спору (позивач, відповідач) та предмет позову, що відображає суть спору; вони й визначають категорію справи, що розглядається, а також особливості врегулювання спору, що виник між зазначеними сторонами. Відповідно категоризація справ дає можливість визначити, чи мають вони спільні риси та відмінності, а також дослідити питання, чи доцільно застосування до них чи до окремих підкатегорій інтегрованої системи врегулювання спорів. Категоризація судових рішень, заснованих на результатах, визначається як категоризація судових рішень на основі їхніх результатів шляхом використання текстової або будь-якої іншої інформації, опублікованої з остаточним рішенням.

Зокрема, на етапі навчання алгоритму модель для маркування представлена конкретними даними, які забезпечують можливість підготовки висновків про певні закономірності судових процесів, що характеризують конкретні елементи цивільної справи. Для оцінки системи після навчання пропонують аналогічні дані, наприклад, інші цивільні справи, й алгоритм потім спрогнозує відповідне маркування.

Автоматизація ідентифікації результатів дає змогу заощадити час для збору цієї інформації.

Висновки до 3 розділу

Особливості побудови сучасної моделі правосуддя в Україні в умовах сталого розвитку, а також останніх криз, як-от пандемія і війна, зумовлюють необхідність перегляду узвичаєних традиційних підходів до здійснення

правосуддя в цивільних справах, зокрема в аспекті ефективного врегулювання цивільних спорів. Дистанціювання від перших спроб такого врегулювання, нехтування можливостями врегулювання цивільних спорів на ранніх етапах їхнього розвитку, призводить до негативних наслідків для всієї системи – нестабільність змін правовідносин не надає їм більш раціонального змісту.

Цей розділ роботи був присвячений питанням категоріальності цивільних спорів та особливостям їх ефективного врегулювання за допомогою інтегрованої системи врегулювання спорів. Навіть сучасна онлайн-платформа за допомогою інструментів штучного інтелекту не може оперативно вирішувати будь-які завдання без визначення категорій спорів та їхніх особливостей, які визначально впливають на результативність такого врегулювання.

Ми послідовно відстоюємо позицію щодо оптимальних можливостей застосування штучного інтелекту для врегулювання різних категорій цивільних спорів, при цьому важливе значення має не тільки обрання належного способу врегулювання, а й стратегічно виважена послідовність та обґрунтованість дій учасників – сторін спору та третіх осіб, спрямована на мінімізацію його негативних наслідків.

Фокус та особливе спрямування на примусове виконання рішення суду у справі зумовлює розвиток судових процедур та різних позасудових можливостей врегулювання, але не сприяє усталенню сильних і мирних інституцій у суспільстві. Водночас запровадження комплексної системи врегулювання цивільних спорів відповідає загальним вимогам сталого розвитку та адаптації законодавства України до права ЄС.

Концепція сталого правосуддя має забезпечувати ефективне запобігання та врегулювання приватно-правових спорів в Україні (з особливим акцентом на більш незахищених осіб: дітей, внутрішньо переміщених осіб та постраждалих від війни тощо), а також підвищення довіри до судової влади та заощадження витрат.

Водночас можливості застосування алгоритмів машинного навчання та інших можливостей штучного інтелекту для оброблення великих масивів даних можуть компенсувати об'єктивну інформацію для аналізу та моніторингу роботи наявної системи судочинства та позасудового врегулювання спорів, ухвалення рішень щодо її подальшого вдосконалення.

Різноманітність та величезна кількість цивільних спорів може стати перешкодою для належного функціонування інтегрованої системи врегулювання спорів, зокрема на етапі переходу від досудового врегулювання до судового розгляду справи. З огляду на це категоризація цивільних спорів є тим питанням, яке провокує дослідження та зумовлює можливість обрання належних інструментів для забезпечення ефективного врегулювання конкретного спору. Категорія цивільних справ є основою для визначення особливостей її поетапного врегулювання за допомогою конкретних чинників, що призвели до виникнення спору та обставин його розвитку й динаміки. За допомогою аналізу взаємозв'язків цих чинників слід визначати результативність розгляду справи, зокрема, варто визначити, чи пов'язані сторони відповідними відносинами, з яких виник спір, чи дійсно вони заперечують компроміс тощо.

Поділ на позитивні та негативні предиктори ефективності врегулювання спорів дасть змогу визначити, чи є пропорційною стратегія врегулювання спору і що саме вона повинна включати з огляду на витрати часу та коштів на врегулювання спору. Саме це ми пропонуємо взяти за основу визначення ефективності врегулювання спору. Відповідно співвідношення строків розгляду та витрат до отриманого результату і має становити позитивний ефект для обох сторін; тоді як переважання витрат (часу чи коштів) відносно отриманого результату може стати негативним результатом врегулювання спору.

З огляду на конкретну категорію цивільного спору має здійснюватися пошук та пропозиція найефективніших способів урегулювання, процедури

розгляду, а також збору та аналізу інформації щодо досвіду врегулювання таких справ та перспектив компромісу.

Категоризація цивільних справ, яку застосовують для потреб судової системи України, не зовсім відповідає меті забезпечення роботи інтегрованої системи врегулювання спорів, тому нами було запропоновано основні критерії категоризації справ. Це тріада елементів – сторони спору (позивач, відповідач) та предмет позову, що відображає суть спору. За допомогою цих елементів можна визначити конкретну категорію справи, а також особливості врегулювання спору, що виник між зазначеними сторонами.

ВИСНОВКИ

Спори є невід'ємною складовою нашого життя, тому потрібно примиритися з ідеєю їхнього існування та постійного супроводу суспільного життя людей. Вони можуть виникати під час спілкування різного характеру, і їхні трансформації ведуть як до негативних, так і до позитивних результатів, зокрема, як відомо, у спорі народилася істина (приписують Сократу, але достеменно автор цієї усталеної фрази невідомий). У процесі дослідження було визначено передумови переходу до нової світоглядної концепції визначення спору з огляду на результати, які цей спір тягне. Водночас останні зумовлені не так самим спором, як шляхами його врегулювання.

Сучасна Концепція сталого розвитку людства вимагає переосмислення усталених підходів до врегулювання спорів. Положення, висловлені у цілі 16 сталого розвитку, свідчать про те, що ефективне врегулювання спорів залежить від зусиль, спрямованих на успішність побудови миролюбного й відкритого суспільства. Одним зі шляхів досягнення цього є ширше використання альтернативного врегулювання спорів та створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях. Це фактично означає переосмислення вже усталених ідей щодо доступу до суду як пріоритетного шляху врегулювання цивільних спорів.

З огляду на це у першому розділі дисертації проаналізовано наявні наукові підходи до врегулювання спорів та формулювання ефективного врегулювання спору як основного завдання й бажаного результату, якого прагнуть досягнути його сторони. Якщо сторони у своїй діяльності прагнуть іншого, використовуючи для цього спір як об'єкт та його врегулювання як процедуру, вони діють недобросовісно, що безпосередньо впливає на хід розгляду та зумовлює збільшення його негативних наслідків. Водночас

добросовісні сторони прагнуть ефективного врегулювання спору, що зумовлює мінімізацію негативних наслідків спору як результату своїх зусиль, на які вони й спрямовують свої дії.

Дослідження підходів, які впроваджують у європейських моделях судочинства, у Канаді та Сполученому Королівстві, показує, що там відстоюють позицію стосовно того, що зміна у сприйнятті спорів, по суті, має привести до зміни усталених інструментів їх урегулювання на комплексну систему, яка дозволяє не тільки врегульовувати спори, а й попереджати та контролювати їхню динаміку. Отже, зазначене дасть можливість наділити спір більш конструктивними рисами та сприяти збереженню й розвитку продуктивних відносин сторін на майбутнє. Концепція усвідомлення корисності спорів як пошуку компромісу та спонукання сторін до подальшої співпраці, якщо вони будуть врегульовані та контрольовані фахівцями та сторонами, які спрямовують свої зусилля на їх врегулювання, має прийти на зміну підходу до спору як деструктивного елементу суспільства, який буде вирішений судом та приведений до примусового виконання. Безумовно, за відсутності механізму примусового виконання судового рішення система врегулювання цивільних спорів, так само, як і система судочинства, не будуть працювати бездоганно, адже порушник завжди має розраховувати на останній стадії врегулювання на примусове виконання ухваленого рішення. Водночас поетапне врегулювання дасть можливість визначити спільне бачення та реальні можливості врегулювання спору з пропорційно меншими витратами часу та коштів, що в підсумку і стане серйозним аргументом для того, щоб розглянути та застосувати можливості альтернативного врегулювання спорів.

У цій роботі ми послідовно обґрунтовуємо думку щодо доцільності поєднання можливостей судового розгляду справи та позасудового врегулювання цивільних спорів як найпоширеніших у суспільстві та емоційно виснажливих для сторін, яких часто пов'язують родинні взаємини,

шлюб. Це надзвичайно поширені спори щодо договорів, які були укладені сторонами з власної волі, а також трудові спори. Часто серед сторін спору є особи, які потребують особливого підходу та додаткових гарантій для забезпечення балансу рівноправності сторін (це діти, звільнені з роботи працівники, внутрішньо переміщені особи тощо).

Різноманіття та кількість способів альтернативного врегулювання спорів, до яких за останні десятиліття призвичаїлись у світі, можна вважати реакцією на забезпечення доступу до правосуддя та внаслідок цього збільшення кількості звернень до суду, зростання судових витрат та збільшення строків розгляду судових справ. Реалізація ідеї забезпечення доступу до правосуддя як доступу до суду ознаменувала основну тенденцію розвитку процесуального права впродовж ХХ ст., тоді як наше століття вирізняється вкрай поміркованим підходом до судових процедур як ефективних способів урегулювання спорів.

За останнє століття процедури альтернативного врегулювання спору трансформувалися та істотно діджиталізувалися, що зробило їх легшими, швидшими та простішими в застосуванні. Суди програють конкуренцію з онлайн-формами та user friendly платформами з урегулювання спорів онлайн. А реалізація концепцій обов'язкового досудового захисту прав у законодавстві багатьох країн світу не призвела до комплексного вирішення проблеми врегулювання спорів, оскільки не відповідала вимогам часу: без застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій вони не можуть скласти гідної конкуренції судам, оскільки характеризувалися дуже схожими ознаками. Вибір конкретного способу для врегулювання конкретного цивільного спору залишався викликом для будь-якого юриста, а послідовність дій не забезпечувала передумов для переходу до нового етапу розгляду спору. Особливості різних категорій спорів зумовлюють особливі підходи до їх ефективного врегулювання, водночас це досить важко реалізувати за допомогою законодавчих інструментів.

При цьому важливим елементом є поділ системи правосуддя на публічну та приватну складову, що й зумовлює існування прірви в системі врегулювання спорів.

Глобальний інтерес, що виник до інтегрованих систем управління конфліктами, спричинений їхніми можливостями – це комплексний підхід до попередження, управління та врегулювання спорів. Сьогодні можливостями попередження спорів уже ніхто не нехтує, тоді як управління спорами стало однією з найцікавіших світових тенденцій розвитку врегулювання спорів. Контроль розвитку та динаміки спору, а також збір корисної інформації для подальшого удосконалення системи врегулювання спорів є додатковими перевагами комплексного підходу до врегулювання спорів. Системи, що характеризуються комплексністю врегулювання спорів, варто визнати такими, що приходять на зміну партикулярному підходу досудового врегулювання та судового розгляду спору, що не пов'язані між собою.

Спір як загальне поняття є доволі поширеним явищем, водночас він не є простим у своєму визначенні. Важливо чітко визначити межі поняття «цивільний спір», зокрема і для нашого дослідження. Обов'язкові критерії, визначені внаслідок дослідження, допоможуть застосуванню примирного врегулювання та зумовлять ефективність роботи зазначеної системи. У такому разі доцільно враховувати підстави виникнення правовідносин між сторонами: ті, що виникли з договорів, які було укладено в результаті вільного волевиявлення сторін, а також ті, що виникли з делікту, тому компроміс, до якого сторони мають дійти, повинен бути забезпечений можливістю примусового виконання.

Бачення спору як суто деструктивного елементу змінилося впродовж останніх десятиліть, і сьогодні вважається, що спори мають і продуктивний ефект; тож позитивні аспекти спорів не варто недооцінювати та ігнорувати як такі, що зумовлюють новий етап стосунків між сторонами, дозволяють докорінно змінити їхні відносини та поживляють взаємовигідну співпрацю.

Ми приєднуємося до думки про те, що наслідки спорів можуть бути позитивними або негативними залежно від стратегії, яку використовують для їх врегулювання. Для розвитку цього положення ми також додаємо аргументи щодо теорії рівноправності сторін судового процесу, а для її реалізації застосовуються додаткові інструменти забезпечення гарантій прав так званої слабкої сторони – альтернативну підсудність, пільги щодо сплати судового збору тощо. Отже, обидві сторони спору є рівноправними щодо компромісу, якого вони можуть досягти, але конкретні обставини спору зумовлюють його негативний чи позитивний результат відповідно. Насамперед, на наше переконання, сторони спору повинні спільно працювати та шукати шлях вирішення з метою досягнення позитивного ефекту від спору замість негативного, незважаючи на те, що між ними існував конфлікт.

Спір має позитивне значення, оскільки стимулює розвиток та вдосконалення відносин між сторонами, даючи змогу їм змінювати свої відносини та впливати на їхній розвиток. Вирішення конфлікту через спір є проявом цього позитивного значення.

Виходячи з зазначеного, цивільні спори між сторонами пропонуємо охарактеризувати як невід'ємну складову суспільного життя і явище приватно-правової природи, що характеризується рівноправністю його суб'єктів – сторін, стан двостороннього зв'язку яких заснований на таких правових протиріччях, які призводять до неможливості подальшої динаміки або істотного ускладнення їхніх відносин.

Найдієвішим способом врегулювання цивільного спору є пошук рішень непримусового характеру через спонукання до згоди сторін. Аргументами на підтримку цієї позиції є те, що такий підхід не потребує значних зусиль чи коштів, а також має високий рівень передбачуваності. Невимушеність рішення компенсується тим, що сторони дійшли згоди добровільно, що забезпечує позитивне значення спору та сприяє подальшому розвитку та вдосконаленню відносин між ними.

Людина має природне право на примирення як один зі способів урегулювання конфлікту, що допомагає створити мирне та відкрите суспільство. Вибір методу вирішення спору залежить від бажання сторін та пріоритетів правосуддя в державі – чи воно базується на примиренні, чи на насиллі (примусі). Правосуддя не повинно бути обмежене тільки примусовим виконанням судового рішення, але має підтримувати пріоритет альтернативних способів вирішення конфліктів з метою розвитку держави на основі верховенства права, а не сили.

Залежно від того, чи є спір приватно-правовим, чи публічно-правовим, його врегулювання може відрізнятися, оскільки у приватно-правових відносинах сторони мають рівний статус і не пов'язані владними зв'язками. Цивільні спори є універсальними та однорідними в межах своєї приватно-правової природи. Тому для подальшого розвитку альтернативних способів урегулювання спорів в Україні варто передбачити обов'язкове використання примирного шляху в разі виникнення спору з відносин, що виникли за вільної волі сторін. Це сприятиме розвитку мирного та відкритого суспільства, заснованого на пріоритеті верховенства права.

Відповідно ефективне врегулювання цивільних спорів пропонуємо визначити як послідовну діяльність сторін та/або третіх осіб і органів, спрямовану на взаємоузгодження протиріч між сторонами, налагодження взаєморозуміння та розроблення спільного бачення бажаного виникнення, зміни або припинення правовідносин, у яких вони беруть участь, шляхом укладення угоди або вчинення конкретних дій.

Як бажаний результат, мета ефективного врегулювання цивільних спорів полягає в забезпеченні рівного доступу до правосуддя для всіх та у використанні ефективних інструментів для захисту прав осіб. Новий підхід до врегулювання спорів передбачає інтегровану систему, яка включає досудове врегулювання та судовий процес і забезпечує збір інформації про спори та їх розвиток.

Цей підхід виник уже в ХХІ столітті та віддзеркалює ідею широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій для врегулювання спорів. Більш гнучкі та прості способи врегулювання спорів онлайн з'являються традиційно в системі приватного правосуддя – це онлайн-платформи, спрямовані на врегулювання різного роду спорів.

Забезпечення досягнення бажаного результату шляхом компромісу й мінімізацію негативних наслідків спору можна визнати метою ефективного врегулювання цивільних спорів, на яку спрямовано зусилля як сторін, так і третіх осіб. Важливою є можливість збереження нормальних відносин сторін, а не руйнування їх внаслідок спору, а також подальшої динаміки (розвитку) відносин, що їх пов'язують, за умови добросовісної поведінки сторін. Спір варто розглядати в обох аспектах: як негативний прояв людської природи, який відіграє деструктивну роль, так і з позитивного боку, коли спір стимулює сторони до зміни відносин за спільної згоди шляхом обміну позиціями та пошуку спільного рішення щодо подальшого спілкування та взаємних вигідних відносин в умовах конструктивного діалогу. Водночас, результатом ефективного врегулювання спорів пропонуємо вважати бажане виникнення, зміну або припинення правовідносин, які пов'язують сторін спору, на основі компромісу шляхом укладення відповідної угоди або узгодженого виконання визначених дій.

В умовах реалізації концепції сталого розвитку до механізму ефективного врегулюванням спору слід віднести такі елементи: управління конфліктом на ранній стадії його розвитку, врегулювання спору за участі третіх осіб (органів та осіб, а також суду), а також здійснення контролю динаміки врегулювання спору та попередження виникнення спорів в майбутньому (за допомогою інформаційно-комунікаційної системи), що засновані на позитивних аспектах спору та усвідомленні їх корисності й мінімізації негативних наслідків за допомогою технологій штучного інтелекту.

Застосування інформаційно-комунікаційних технологій до врегулювання спорів й діджиталізація зазначених процедур є глобальною тенденцією, що зумовлює виникнення різних підходів та функціонування онлайн-платформ, діяльність яких спрямована на забезпечення комунікації сторін з метою врегулювання спору. Різні онлайн-платформи виконують різні функції та завдання, що забезпечує більш комплексний підхід до ефективного врегулювання цивільних спорів; водночас варто чітко відокремлювати способи врегулювання спорів та шляхи, які забезпечують комунікацію між сторонами спору. Розвиток платформ другого типу в Україні буде найбільш продуктивним рішенням для розбудови інтегрованої системи врегулювання цивільних спорів з метою встановлення стабільного та підтверженого зв'язку між сторонами, обміну пропозиціями щодо врегулювання спору, а також, за необхідності, залучення третіх осіб до врегулювання спору й можливого судового розгляду справи. Водночас поетапна процедура врегулювання спору приведе до мінімізації негативних наслідків спору та оптимізації судової системи й системи досудового врегулювання спорів в Україні.

Дослідження різних онлайн-платформ демонструє домінування групи тих з них, які функціонують окремо від судової система; водночас деякі з них інтегровані із судовою системою, що дає підстави для більш детального дослідження їхнього досвіду. Інтегрована онлайн-платформа досудового врегулювання спору з національною судовою системою забезпечить можливості збору даних щодо спору між сторонами, поведінки сторін під час його поетапного врегулювання, результативності, а також кількості та різноманітності спорів, що збільшуються або зменшуються в умовах об'єктивних змін. Зазначені дані можуть лягти в основу об'єктивних та обґрунтованих пропозицій з удосконалення системи врегулювання спорів у країні.

Відповідно, пропонуємо ефективне врегулювання цивільних спорів забезпечувати за допомогою інтегрованої інформаційно-комунікаційної

системи, яка включає досудове врегулювання та судовий процес (у разі необхідності), яка побудована на принципах взаємодії сторін та інших органів та осіб і дозволяє не тільки ефективно врегулювати спори на ранній стадії розвитку конфлікту між сторонами, але й забезпечувати збір інформації про категорії та особливості спорів, що виникають, динаміку їхнього розвитку та найбільш ефективні способи їх врегулювання або мінімізації наслідків

Онлайн-платформи можна вважати сучасною тенденцією у відповідь на запит суспільства щодо механізму ефективного врегулювання спорів як позасудову можливість забезпечити раціональну комунікацію сторін спорів. Водночас сама онлайн-платформа врегулювання спорів може забезпечити лише ефективну комунікацію між сторонами та/або третьою особою, яка сприяє врегулюванню, тоді як штучний інтелект та алгоритми машинного навчання можуть надати сторонам значно більшу допомогу на шляху до врегулювання спору, про що йдеться у третьому підрозділі роботи.

Використання штучного інтелекту є доцільним під час здійснення правосуддя лише за умови прозорого та детального правового врегулювання відносин. Для цього необхідно впровадити законодавчі зміни до національного законодавства, зокрема визначити чіткий порядок використання та захисту персональних даних сторін у справі.

У разі функціонування інтегративної комплексної системи врегулювання спорів поетапний підхід до врегулювання спору – від комунікації між сторонами до етапу участі судді – забезпечить саме можливість мінімізації кількості спорів, що потребуватимуть останнього. Урегульовані на ранніх стадіях спори зменшать загальну кількість справ, що надходять до суду; суддя, який буде розглядати справу після досудового врегулювання, матиме доступ до даних досудового врегулювання, що сприятиме швидшому та полегшеному етапу підготовки справи до розгляду та вирішення.

Сучасна модель правосуддя України характеризується особливим

спрямуванням на примусове виконання, а не на розвиток сильних та мирних інституцій і запровадження комплексної системи врегулювання цивільних спорів, що не відповідає вимогам сталого розвитку та адаптації законодавства України до права ЄС. Концепція сталого правосуддя має забезпечувати ефективне запобігання та врегулювання приватно-правових спорів в Україні з особливим акцентом на спорах та групі осіб, які постраждали від війни, підвищенні довіри до судової влади та заощадженні витрат.

Недостатність об'єктивної інформації зумовлює необхідність застосування алгоритмів машинного навчання та інших можливостей штучного інтелекту для оброблення великих масивів даних, які надаватимуть більш об'єктивну інформацію для аналізу та ухвалення рішень щодо вдосконалення системи судочинства, яка існує, та позасудового врегулювання спорів.

До переліку позитивних та негативних предикторів ефективності врегулювання спорів пропонуємо формулювання тих, які дають змогу визначити, чи є пропорційною стратегія врегулювання спору та що саме вона має включати з огляду на витрати часу та коштів на врегулювання спору.

Категоризація цивільних спорів є важливим питанням, яке забезпечує нормальне функціонування інтегрованої системи врегулювання спорів, зокрема з точки зору категорії справи як основи для визначення особливостей її поетапного врегулювання за допомогою конкретних чинників та обставин. За допомогою аналізу взаємозв'язків цих чинників слід визначати результативність розгляду справи, що зумовлює поділ на позитивні та негативні предиктори ефективності врегулювання спорів. Ми пропонуємо взяти за основу витрати часу та коштів на врегулювання спору.

Категоризація цивільних спорів має стати основою системи інтегрованого врегулювання спорів як така, що забезпечує пошук найефективніших способів урегулювання, процедури розгляду, а також

збору та аналізу інформації щодо досвіду врегулювання таких справ та перспектив компромісу.

Наявна категоризація цивільних справ не зовсім відповідає меті забезпечення роботи системи ефективного врегулювання спорів, тому в результаті запропоновано основні критерії категоризації справ, для вирішення яких доцільно застосовувати інтегровану систему врегулювання спорів. Це тріада елементів – сторони спору (позивач, відповідач) та предмет позову, що відображає суть спору; вони й визначають категорію справи, що розглядається, а також особливості врегулювання спору, що виник між зазначеними сторонами. Відповідно категоризація справ дає можливість визначити, чи є в них спільні риси та відмінності, а також дослідити питання, чи доцільно застосовувати до них або до окремих підкатегорій інтегрованої системи врегулювання спорів. Категоризація судових рішень, заснованих на результатах, визначається як категоризація судових рішень на основі їхніх результатів шляхом використання текстової або будь-якої іншої інформації, опублікованої з остаточним рішенням. Автоматизація ідентифікації результатів дозволяє заощадити час для збору цієї інформації.

Зокрема, на етапі навчання алгоритму модель для маркування представлена конкретними даними, які забезпечують можливість підготовки висновків про певні закономірності судових процесів, що характеризують конкретні елементи цивільної справи. Для оцінки системи після навчання пропонують аналогічні дані, наприклад, інші цивільні справи, й алгоритм потім спрогнозує відповідне маркування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альтернативні способи вирішення спорів : навч. посіб. / за заг. ред. Ю. Д. Притики. Київ : Право, 2019. 264 с.
2. Аналіз судової практики // Судова влада України. Верховний суд. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/analiz/> (дата звернення: 24.06.2023).
3. Арсірій Р. Штучний інтелект та рукописні протоколи судових засідань: реалії «електронного» судочинства в Україні // Судово-юридична газета. 2023, 20 лют. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/262550-shtuchniy-intelekt-ta-rukopisni-protokoli-sudovikh-zasidan-realiyi-elektronnogo-sudochinstva-v-ukrayini> (дата звернення: 24.06.2023).
4. Банников И. А. Принцип осуществления правосудия только судом: историко-правовой аспект. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2017. № 2. С. 52–57.
5. Білуга С. С. Досудове врегулювання адміністративно-правових спорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. ун.-т "Одес. Юрид. акад.". Одеса, 2015. 22 с.
6. Бобровник С. В. Компроміс і конфлікт у праві: теоретико-методологічне дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2013. 331 с.
7. Бобровник С. В. Правовий компроміс і правовий конфлікт як ціннісні виміри права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 109–113.
8. Боженко Н. В. Адміністративно-правове забезпечення медіації як способу вирішення адміністративних спорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя, 2018. 15 с.
9. Бондар І. В. Окремі особисті немайнові права та їх правове регулювання в цивільному процесі. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 64–69.

10. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Запровадження альтернативних способів врегулювання спорів: європейський досвід для України. *Приватне право і підприємництво*. Київ, 2009. Вип. 8. С. 162–165.

11. Бринцев О. А. «Електронний суд» в Україні: досвід та перспективи : монографія. Харків : Право, 2016. 72 с.

12. Вайнагій М. В. Теоретико-правові проблеми переговорного процесу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ун-т економіки та права "КРОК". Київ, 2021. 270 с.

13. Виконавче провадження: теорія та практика : монографія / за заг. ред.: Р. Ф. Ханова, С. О. Кравцов. Харків : Право, 2021. 672 с.

14. Вирішення спорів поза судом, за допомогою медіації // Безоплатна правова допомога. 2022, 11 лип. URL: <https://legalaid.gov.ua/novyny/vyrishennya-sporiv-poza-sudom-za-dopomogou-mediacziyi/> (дата звернення: 24.06.2023).

15. Вища рада правосуддя ініціювала обговорення проекту Положення про ЄСІТС // Судова влада України. 2020, 05 серп. URL: <https://court.gov.ua/press/news/977096/> (дата звернення: 24.06.2023).

16. Вінокуров Я. ПриватБанк проти Суркісів: Мін'юст не планує стягувати мільярди гривень з банку // Hromadske. 2020, 16 квіт. URL: <https://hromadske.ua/posts/privatbank-proti-surkisiv-minyust-ne-planuye-styaguvati-milyardi-griven-z-banku> (дата звернення: 24.06.2023).

17. Володимир Зеленський підтримує стратегію цифрової трансформації України на наступні роки // Президент України: офіц. інтернет-представництво. 2021, 18 лют. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-pidtrimuye-strategiyu-cifrovoyi-transfor-66605> (дата звернення: 24.06.2023).

18. ВРП заборонила довільно обмежувати доступ до Єдиного державного реєстру судових рішень // Національна асоціація адвокатів суддів. 2021, 28 груд. URL: <https://unba.org.ua/news/7180-vrp-zaboronila>

dovil-no-obmezhuвати-dostup-do-edinogo-derzhavnogo-reestru-sudovih-rishen.html (дата звернення: 24.06.2023).

19. Голубєва Н. Ю. Електронне судочинство: міжнародний досвід : монографія. Одеса : Фенікс, 2020. 204 с.

20. Горецький О. В. Процедури примирення в цивільному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2019. 201 с.

21. Губський В. Є. Електронне судочинство та використання штучного інтелекту як засоби забезпечення права на справедливий суд. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції : IV Харків. кримін. процес. полілог, присвяч. 100-річчю від дня народж. канд. юрид. наук, проф. С. А. Альперта, "Пів століття служіння науці та освіті"* (м. Харків, 24 берез. 2023 р.). Харків, 2023. С. 153–156.

22. Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". Харків, 2011. 431 с.

23. Декреты советской власти. М. : Госполитиздат, 1957–1997. Т. 1–18.

24. Деякі питання цифрової трансформації : рішення Каб. Міністрів України від 17.02.2021 р. № 365-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 36. Ст. 2153.

25. Діковська І. А. Правовий звичай як джерело регулювання цивільних відносин за правом окремих країн. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 32, т. 2. С. 29–31.

26. Дія (сервіс) // Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Дія_\(сервіс\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Дія_(сервіс)) (дата звернення: 24.06.2023).

27. Дія. Цифрова держава. URL: <https://plan2.diia.gov.ua> (дата звернення: 24.06.2023).

28. Договір між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах : від 07.07.1993 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 47. Ст. 3170.

29. Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах : від 24.05.1993 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 47. Ст. 3169.

30. Договір між Україною і Соціалістичною Республікою В'єтнам про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах : від 06.04.2000 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 31. Ст. 2283.

31. Договір між Україною та Республікою Македонія про правову допомогу в цивільних справах : від 10.04.2000 р. *Офіційний вісник України*. 2004. № 12, т. 2. Ст. 792.

32. Доступ до правосуддя в умовах сталого розвитку : до 30-річчя незалежності України : колект. моногр. / за заг. ред.: Ю. Притика, І. Ізарова. Київ : Дакор, 2021. 478 с.

33. ДСА України оголосила про створення та функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи // Державна судова адміністрація України. 2018, 1 груд. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/611253> (дата звернення: 24.06.2023).

34. ДСА України оприлюднила статистику про стан здійснення правосуддя у 2022 році в умовах воєнного стану // Судова влада України. 2023, 17 лют. URL: <https://court.gov.ua/press/news/1384043> (дата звернення: 24.06.2023).

35. Електронний суд : офіц. е-адреса. URL: <https://cabinet.court.gov.ua> (дата звернення: 02.05.2023).

36. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 24.06.2023).

37. Єрмоєнко Г. В. Медіація – альтернативний спосіб розв'язання конфліктів, або І вівці цілі і вовки не голодні. *Маркетинг в Україні*. 2009. № 5. С. 67–68.

38. Жданюк А. В. Щодо історико-філософських аспектів розвитку уявлень про конфлікт у системі правовідносин. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія*. 2017. № 1. С. 14–20.

39. Жигалкевич Ж. М., Залуцький Р. О. Діджиталізація як основний фактор розвитку бізнес-структур // *Ефективна економіка*. 2020. № 11. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.11.97. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8380> (дата звернення: 24.06.2023).

40. Загальний класифікатор спеціалізацій суддів та категорій справ : дод. № 1 до наказу ДСА України № 622 від 21.12.2018 р. (зі змінами і допов., внес. наказами ДСА України № 984 від 10.10.2019, № 209 від 30.04.2020) // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/zag_klasifikator/ (дата звернення: 24.06.2023).

41. Ізарова І. О. Перспективи запровадження електронного правосуддя в цивільному судочинстві в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 24, Т. 2. С. 44–47.

42. Ізарова І. О. Принцип пропорційності у цивільному процесі ЄС та перспективи його запровадження в цивільному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016, Вип. 37, т. 1, С. 127–130.

43. Ізарова І. О. Теоретичні засади цивільного процесу Європейського Союзу : монографія. Київ : Дакор, 2015. 336 с.

44. Ізарова І., Вебрайте В., Флейшар Р. Case management у цивільному судочинстві: порівняльне дослідження законодавства Литви, Польщі й України. *Право України*. 2018. № 10. С. 129–146. DOI: 10.33498/loiu-2018-10-129.

45. Кант І. К вичному миру : филозофський проєкт. *Кант І. Собрание сочинений* : в 8 т. М., 1994. Т. 7. С. 5–56.

46. Кант І. Критика чистого разума. *Кант І. Собрание сочинений* : в 8 т. М., 1994. Т. 3. 741 с.

47. Кіндюк Б. В. Реалізація концепції сталого розвитку в юриспруденції. *Тенденції і преспективи розвитку інститутів права та держави* : зб. матеріалів міжнар. юрид. наук.-практ. конф. (19 квіт. 2018 р.) : тези наук. доп. міжнар. юрид. наук.-практ. інтернет-конф. «Актуальна юриспруденція» www.LegalActivity.com.ua. Київ, 2018. С. 23–25.

48. Колумбійський суддя використав штучний інтелект ChatGPT для вирішення справи // *Юридична газета*. 2023, 06 лют. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/kolumbiyskiy-suddya-vikoristav-shtuchniy-intelekt-chatgpt-dlya-virishennya-spravi.html> (дата звернення: 24.06.2023).

49. Комаров В. Основоположні принципи цивільного судочинства. *Право України*. 2018. № 10. С. 14–49. DOI: 10.33498/loou-2018-10-014.

50. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від. 04.11.1950 р. (зі змінами та допов., внес. Протоколом № 11 від 11.05.1994 р., Протоколом № 14 від 13.05.2004 р.). *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. Ст. 2371.

51. Конституція України : від 25.06.1996 р. № 254к/96-вр. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. Ред від 30.09.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр/ed20160930#Text> (дата звернення: 24.06.2023).

52. Концепція галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції та інших установ судової системи (2013) // *Судова влада України*. URL: <https://court.gov.ua/concept> (дата звернення: 24.06.2023).

53. Концепція Програми інформатизації місцевих та апеляційних судів і проєкту побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) на 2022–2024 роки: від 01.01.2022 р. / Держсудадмін. України // *Законодавство України* / Верхов. Рада України. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001750-22#Text> (дата звернення: 24.06.2023).

54. Короєд С. О. Доступність правосуддя в цивільних справах як засіб забезпечення його ефективності. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Київ, 2013. Вип. 59. С. 231–236.

55. Кравцов С. О. Альтернативні способи вирішення спорів як невід'ємна частина права доступу до правосуддя. *Матеріали круглого столу, присвяченого 105-й річниці від дня народження видатного вченого у галузі цивільного процесуального права, доктора юридичних наук, професора Семена Юлійовича Каца* (м. Харків, 15 груд. 2020 р.). Харків, 2020. С. 78–83.

56. Кравцов С. О., Крікорова Е. К. Виконавче провадження як завершальна стадія судового процесу. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2020. Т. 31, № 3. С. 69–73. DOI: 10.32838/TNU-2707-0581/2020.3/12.

57. Кравцов С. О., Мірошник О. Ю., Кутнякова А. Г. Альтернативні способи вирішення спорів. *Наука і техніка сьогодні. (Серія: Право)*. 2022. Вип. 6 (6). С. 335–348. DOI: 10.52058/2786-6025-2022-6(6)-335-347.

58. Кравцов С. О., Правник С. О., Мошура Л. В. Електронне судочинство як сучасний тренд // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 224–228. DOI: 10.32782/2524-0374/2021-4/53. URL: http://lsej.org.ua/4_2021/55.pdf (дата звернення: 24.06.2023).

59. Кравцов С., Рожнов О. Med-Arb як спосіб альтернативного врегулювання спорів. *Поширення литовського досвіду альтернативного вирішення спорів в Україні* : зб. наук. пр. учасників міжнар. семінару, 22 жовт. 2020 р. Київ, 2020. С. 132–140.

60. Кравцов С. О., Харковець О. П., Кракова В. В. Генезис та розвиток інституту медіації в Україні та світі. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: *Юридичні науки*. 2020. № 4. DOI: 10.25313/2520-2308-2020-4-5865.

61. Кройтор В. А. Основні положення досудового порядку врегулювання спору в судовому процесі. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С. 195–200.

62. Кройтор В. А. Проблеми розвитку альтернативного (позасудового) та досудового врегулювання спорів: пошук моделі системи вирішення спорів в Україні. *Доктрина приватного права: традиції та сучасність* : матеріали ХХ наук.-практ. конф. (Харків, 4 лют. 2022 р.). Харків, 2022. С. 107–112.

63. Кучер Т. М. Теорія доведення у цивілістичному процесі. *Цивілістична процесуальна думка*. 2016. № 5. С. 76–87.

64. Кушакова-Костицька Н. В. Розвиток електронного судочинства в Україні: проблемні питання. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право*. 2013. № 7. С. 139–145.

65. Лазько Г. З. Правова природа процесуального представництва у цивільному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00. 03 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2006. 190 с.

66. Ленин В. И. Государство и революция. *Ленин В. И. Полное собрание сочинений*. 5 изд. М., 1969. Т. 33. С. 1–120.

67. Луспеник Д. Імплементация цінностей : які саме і як новели цивільного процесу вплинули на судову практику. *Закон і Бізнес*. 2018. 08–14 верес. (№ 36). URL: https://zib.com.ua/ua/134331-yaki_same_i_yak_noveli_civilnogo_procesu_vplinuli_na_sudovu_.html (дата звернення: 24.06.2023).

68. Любченко Я. П. Альтернативні способи вирішення правових спорів: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 249 с.

69. Майструк Н. О. Становлення та розвиток конфліктологічної парадигми в німецькій соціології : дис. ... канд. соц. наук: 22.00.01 / Нац. акад. наук України, Ін-т соціології. Київ, 2005. 197 с.

70. Майструк Н. О. Формування засад конфліктологічної парадигми у працях Г. Зіммеля. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право.* 2009. № 3. URL: <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2009/3/7.pdf> (дата звернення: 24.06.2023).

71. Мамченко Н. Судові повістки через Дію будуть можливі після внесення змін до законодавства, – ДСА // Судово-юридична газета. 2023. 25 січ. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/260220-sudebnye-povestki-cherez-diyu-budut-vozmozhny-posle-vneseniya-izmeneniy-v-zakonodatelstvo-gsa> (дата звернення: 24.06.2023).

72. Міністерство цифрової трансформації України : офіц. вебсайт. URL: <https://thedigital.gov.ua> (дата звернення: 24.06.2023).

73. Моніч Б. Початок війни став для судової системи викликом. Але ми впоралися / розмову вела Р. Ланзара // Закон і Бізнес. 2022, 6 квіт. URL: <https://zib.com.ua/ua/151123.html> (дата звернення: 24.06.2023).

74. На шляху реалізації принципу найкращих інтересів дитини під час медіації: український досвід / Ізарова Я., Кричина А., Муха Й., Цибулько А. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.* 2022. № 1. С. 40-50. DOI: 10.17721/1728-2195/2022/1.120-8.

75. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2007. 249 с.

76. Огренчук Г. О. Правове регулювання застосування медіації при вирішенні цивільно-правових спорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. 213 с.

77. Переважна більшість українців підтримують приєднання України до ЄС і НАТО // Україна–Європа. Євроінтеграційний портал. 2022, 23 верес. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/novyny/perevazhna-bilshist>

ukrayinciv-pidtrymuyut-pryyednannya-ukrayiny-do-yes-i-nato (дата звернення: 24.06.2023).

78. Писарев О. Камері тут місце : про відмінність правил відеозйомки судового процесу у США та Україні на прикладі з практики. *Закон і Бізнес*. 2016. 8–14 жовт. (№ 41). URL: <https://zib.com.ua/ua/125831.html> (дата звернення: 24.06.2023).

79. Питання Міністерства цифрової трансформації : постанова Каб. Міністрів України від 18.09.2019 р. № 856 // Законодавство України / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 08.06.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-п#Текст> (дата звернення: 24.06.2023).

80. План заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021–2024 роки : затв. розпорядженням Каб. Міністрів України від 12.05.2021 р. № 438-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 40. Ст. 2417.

81. Положення про автоматизовану систему судового документообігу : затв. рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 р. № 30 // Законодавство України / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 11.06.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr030414-10#Text> (дата звернення: 24.06.2023).

82. Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : затв. рішенням Вищ. ради правосуддя від 17.08.2021 р. № 1845/0/15-21 // Законодавство України / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 19.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#top> (дата звернення: 24.06.2023).

83. Полюк Ю. І. Дотримання обов'язкового досудового порядку врегулювання спору – обов'язкова умова при реалізації права на звернення до суду. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 трав. 2018 р.) : у 2 т. Одеса, 2018. Т. 2 С. 624–627.

84. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Київ : Основи, 1994. Т. 1. 444 с.

85. Порядок ведення Єдиного державного реєстру судових рішень : затв. рішенням Вищ. ради правосуддя від 19.04.2018 р. № 1200/0/15-18 // Законодавство України / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 23.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1200910-18#n754> (дата звернення: 24.06.2023).

86. Порядок надсилання судових повісток, повідомлень і викликів учасникам судового процесу в електронній формі : затв. наказом Держсудадмін. України від 23.01.2023 № 28 // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0028750-23#Text> (дата звернення: 24.06.2023).

87. Посібник зі статті 6: Право на справедливий суд (цивільна частина) / Європ. Суд з прав людини. Страсбург: ECHR, 2013. 77 с.

88. Посібник із статті 6 Європейської конвенції з прав людини: Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект) / Європ. Суд з прав людини. Страсбург: ECHR, 2020. 133 с.

89. Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 16.01.2019 р. у справі № 439/397/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298600> (дата звернення: 24.06.2023).

90. Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 22.02.2022 р. у справі № 761/36873/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104728577> (дата звернення: 24.06.2023).

91. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 26.01.2022 р. у справі № 460/5748/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103034524> (дата звернення: 24.06.2023).

92. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду України від 07.11.2018 р. у справі № 607/122/15-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78110369> (дата звернення: 24.06.2023).

93. Потапенко А. В. Визначення судом ефективного способу захисту приватного права та інтересу, який не суперечить закону : монографія. Київ : ТОВ «7БЦ», 2022. 248 с.

94. Потапенко А. Вимога ефективного захисту права у процесуальних документах: погляд з позиції сторін цивільного процесу. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 35–42. URL: DOI: 10.32849/2663-5313/2020.5.06.

95. Поширення литовського досвіду альтернативного вирішення спорів в Україні : зб. наук. пр. учасників міжнар. семінару (Київ, 22 жовт. 2020 р.). Київ : Дакор, 2020. 142 с.

96. Присяжнюк А. Як працює machine learning та його застосування на практиці // *Na chasi*. 2019, 31 січ. URL: <https://nachasi.com/tech/2019/01/31/yak-pratsyuue-machine-learning/> (дата звернення: 24.06.2023).

97. Притика Ю. Д. Поєднання публічних та приватних засад в цивільному процесі. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні* : матеріали "круглого столу" (м. Одеса, 16 трав. 2015 р.). Одеса : Фенікс, 2015. С. 9–15.

98. Притика Ю. Д. Посередництво як нова форма вирішення приватноправових спорів. *Вісник господарського судочинства*. 2005. № 1. С. 231–237.

99. Про апробацію підсистеми «Електронний суд» у місцевих та апеляційних судах» : наказ Держсудадмін. України від 22.12.2018 р. № 628 // Судова влада України. Державна судова адміністрація України. URL: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media/628_18.pdf (дата звернення: 24.06.2023).

100. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 96. Ст. 2921. Ред. від 26.05.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text> (дата звернення: 24.06.2023).

101. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : Закон України від 27.04.2021 р. № 1416-IX. *Офіційний вісник України*. 2021. № 42. Ст. 2502.

102. Про внесення змін до Закону щодо: "Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус" : Закон України 30.03.2021 р. № 1368-IX. *Офіційний вісник України*. 2001. № 33. Ст. 1890.

103. Про доступ до судових рішень : Закон України від 22.12.2005 р. № 3262-IV // Законодавство України / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#top> (дата звернення: 24.06.2023).

104. Про захист прав споживачів : проект Закону України № 6134 від 05.10.2021 р. // Верховна Рада України. Законопроекти. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/27942> (дата звернення: 24.06.2023).

105. Про медіацію : закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. *Офіційний вісник України*. 2021. № 98. Ст. 6340.

106. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.1998 р. № 74/98-ВР // Законодавство України / Верхов. Рада України. Втрата чинності: 01.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.06.2023).

107. Про приведення у відповідність із діючим законодавством нормативно-правових актів ДСА України : наказ Держсудадмін. України від 26.10.2021 № 362 // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0362750-21#Text> (дата звернення: 24.06.2023).

108. Про реалізацію проєкту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу : наказ Вищ. адмін. суду України від 31.05.2013 р. № 72 // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003760-15#Text> (дата звернення: 24.06.2023).

109. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI // Законодавство України / Верхов. Рада України. Втрата чинності: 02.06.2016, крім положень, зазначених у п. п. 7, 23, 25, 36 розд. XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17#Text> (дата звернення: 24.06.2023).

110. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII // Законодавство України / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 23.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#top> (дата звернення: 24.06.2023).

111. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : розпорядження Каб. Міністрів України від 02.12.2020 р. № 1556-р // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 24.06.2023).

112. Про Цілі Сталого Розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. *Офіційний вісник України*. 2019. № 79. Ст. 2712.

113. Проєкти цифрової трансформації // Дія. Цифрова держава. URL: <https://plan2.diia.gov.ua/projects> (дата звернення: 24.06.2023).

114. Прущак В. Є. Врегулювання спору за участю судді у цивільному судочинстві України : дис. ... д-ра філософії : 081 / Нац. ун-т "Одес. юрид. акад.". Одеса, 2020. 192 с.

115. Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 576 с.

116. Реквізити для сплати судового збору, формування квитанції або онлайн сплати // Судова влада України. URL: <https://court.gov.ua/affairs/sudytax/> (дата звернення: 24.06.2023).

117. Рішення Верховного Суду України від 26.05.2010 р. у справі № 6-3821св10 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/10132943> (дата звернення: 24.06.2023).

118. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-2/2002 за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю "Торговий Дім "Кампус Коттон клуб" щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) : від 09.07.2002 р. № 15-рп/2002. *Офіційний вісник України*. 2002. № 28. Ст. 1333.

119. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : монографія. Харків : Право, 2010. 256 с.

120. Снідевич О. С. Адвокат у виконавчому провадженні. *Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку (з нагоди 145-річчя створення Ради присяжних повірених при Харківському окружному суді)* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 16 трав. 2019 р.). Харків, 2019. С. 151–153.

121. Снідевич О. С. Деякі проблемні аспекти юрисдикції справ щодо вирішення окремих процесуальних питань, пов'язаних з виконанням судових рішень. *Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів*. Хмельницький, 2014. С. 171–175.

122. Снідевич О. С. Гласність у виконавчому процесі. *Актуальні проблеми виконавчого процесу України: теорія і практика* : зб. наук. ст. IV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 6 груд. 2019 р. Київ, 2019. С. 158–161.

123. Снідевич О. Правове регулювання зведеного виконавчого провадження у законодавстві України про виконавче провадження. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. Т. 2, № 2. С. 77–80.

124. Снідевич О. С. Привілеї судді та суддівська етика: проблеми співвідношення // Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 2. С. 516–519. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-2/122. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2023/122.pdf (дата звернення: 24.06.2023).

125. Снідевич О. Проблемні питання представництва у виконавчому провадженні України. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. Т. 2, № 3. С. 93–96.

126. Снідевич О. Процесуальна форма виконання рішень немайнового характеру, які не можуть бути виконані без участі боржника. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 52–56. DOI: 10.32849/2663-5313/2019.6.09.

127. Соціологія : підручник / за заг. ред.: В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. 3 вид., переробл. і допов. Харків ; Київ : [б. в.], 1998. 624 с.

128. Соціологія : підручник / за ред. Н. П. Осипової. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 336 с.

129. Спектор О. М. Альтернативні способи вирішення цивільно-правових спорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2012. 244 с.

130. Спектор О. М. Альтернативні способи вирішення цивільно-правових спорів: світовий досвід та перспективи застосування у правовій системі України : [монографія]. Київ : Фенікс, 2013. 159 с.

131. Стратегій план розвитку судової влади в Україні на 2013–2015 роки : затв. рішенням Ради суддів України від 21.12.2012 р. № 83 // Судова

влада України. URL: <https://court.gov.ua/strategy> (дата звернення: 24.06.2023).

132. Судова статистика, 2013 рік // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/5533iopoioopo (дата звернення: 24.06.2023).

133. Судова статистика, 2014 рік // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/lkflghkjlh (дата звернення: 24.06.2023).

134. Судова статистика, 2015 рік // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/Sud_statustuka_Zvit_2015 (дата звернення: 24.06.2023).

135. Судова статистика, 2016 рік // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/2016_zvit (дата звернення: 24.06.2023).

136. Судова статистика, 2017 рік // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2017 (дата звернення: 24.06.2023).

137. Судова статистика, 2018 рік // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018 (дата звернення: 24.06.2023).

138. Судова статистика, 2019 рік // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019 (дата звернення: 24.06.2023).

139. Судова статистика, 2020 рік // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020 (дата звернення: 24.06.2023).

140. Судова статистика, 2021 рік // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21 (дата звернення: 24.06.2023).

141. Судова статистика, 2022 рік // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022 (дата звернення: 24.06.2023).

142. Судові повістки вже в «Дії» // Державна судова адміністрація України. 2021, 29 груд. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1235869/> (дата звернення: 24.06.2023).

143. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 16 жовт. 2020 р.). Київ : ВАІТЕ, 2020. 356 с.

144. Тимчасовий регламент обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу : затв. наказом Держсудадмін. України від 07.09.2012 р. № 105 // Закон і Бізнес. URL: https://zib.com.ua/ua/print/55678-timchasoviy_reglament_obminu_elektronnimi_dokumentami_mizh_s.html (дата звернення: 24.06.2023).

145. Турканова В. Ефективне урегулювання спору: основні підходи до визначення у світі. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.* 2020. № 3 (114). С. 60–64. DOI: 10.17721/1728-2195/2020/3.114-1.

146. Угриновська О. І. Врегулювання спору за участю судді як процесуальна форма закінчення провадження: практичні аспекти. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали XXV звіт. наук.-практ. конф., 7–8 лют. 2019 р. Львів, 2019. Ч. 1 : Додаток. С. 41–49.

147. Угриновська О. Електронний документообіг у цивільному процесі України. *Вісник Львівського університету. Серія Юридична.* 2016. Вип. 64. С. 144–150.

148. Угриновська О. Судова медіація як спосіб врегулювання різнопредметних спорів та роль суду в таких процесах: цивільне судочинство. Поширення литовського досвіду альтернативного вирішення

спорів в Україні : зб. наук. пр. учасників міжнар. семінару, 22 жовт. 2020 р. Київ, 2020. С. 106–113.

149. Узелац А. На шляху до Європейських правил цивільного процесу: переосмислення процесуальних обов'язків. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2018. № 1. С. 23–32.

150. Український центр медіації. URL: <https://ukrmediation.com.ua/ua> (дата звернення: 24.06.2023).

151. Устенко М. О., Руських А. О. Діджиталізація: основа конкурентоспроможності підприємства в реаліях цифрової економіки. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2019. № 86. С. 181–192. DOI: 10.18664/338.47:338.45.v0i68.188288.

152. Ухвала Оболонського районного суду м. Києва від 14.10.2022 р. у справі № 756/5416/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107132697> (дата звернення: 24.06.2023).

153. Ухвала Сьомого апеляційного адміністративного суду від 20.09.2022 р. у справі № 240/37791/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106338444> (дата звернення: 24.06.2023).

154. Фазикош Г. В. Судове рішення в цивільному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 248 с.

155. Федоров М. Кількість користувачів «Дії» за рік зросла майже у п'ять разів // Укрінформ. 2021, 23 груд. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3374555-kilkist-koristuvaciv-dii-za-rik-zroslo-majze-u-pat-raziv-fedorov.html> (дата звернення: 24.06.2023).

156. Функціонування Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи // Державна судова адміністрація України. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/func_ecits (дата звернення: 24.06.2023).

157. Хайєк Ф. А. Право, законодавство та свобода: нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії : в 3 т. Київ : Сфера, 1999. Т. 1 : Правила та порядок. 196 с.

158. Хайєк Ф. А. Право, законодавство та свобода: нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії : в 3 т. Київ : Сфера, 1999. Т. 2.: Міраж соціальної справедливості. 200 с.

159. Ханік-Посполітак Р. Ю. Запровадження електронного правосуддя в цивільному судочинстві України. *Право України*. 2017. № 8. С. 122–129.

160. Ханік-Посполітак Р. Ю. Представництво в цивільному процесі за новим Цивільним процесуальним кодексом України. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. Т. 1. С. 50–54.

161. Ханік-Посполітак Р., Посполітак В. «Досудове», «альтернативне», «позасудове» вруглювання/вирішення приватноправових спорів: співвідношення понять. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 38–44.

162. Хотинська-Нор О. Роль та значення роз'яснень пленуму суду касаційної інстанції в контексті реформування судової системи України. *Юридична Україна*. 2012. № 9. С. 95–99.

163. Цивільний процесуальний кодекс України : від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Офіційний вісник України*. 2004. № 16. Ст. 1088. Ред. від 18.06.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 24.06.2023).

164. Цувіна Т. А. Онлайн суди та онлайн вирішення спорів у контексті міжнародного стандарту доступності правосуддя: міжнародний досвід. *Проблеми законності*. Харків, 2020. Вип. 149. С. 62–79. DOI: 10.21564/2414-990x.149.201782.

165. Цувіна Т. А. Право на суд у цивільному судочинстві // Форум права. 2012. № 4. С. 990–999.

URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/2062> (дата звернення: 24.06.2023).

166. Цувіна Т. А. Принцип верховенства права у цивільному судочинстві: теоретико-прикладне дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2021. 625 с.

167. Цувіна Т. А. Принцип пропорційності в цивільному судочинстві. *Право України*. 2018. № 10, С. 18–24.

168. Цюрупа М. В. Основи конфліктології та теорії переговорів : навч. посіб. Київ : Кондор, 2004. 172 с.

169. Чванкін С. А. Інформаційні технології у доказуванні в цивільному процесі: теоретичні та практичні аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Нац. ун-т "Одес. юрид. акад.". Одеса, 2021. 498 с.

170. Шевель І. П. Культурний розвиток соціальних конфліктів. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]*. Серія: Соціологія. Миколаїв, 2015. Вип. 246, т. 258. С. 38–42.

171. Шевчук О. Позасудове врегулювання адміністративних спорів. *Наукові записки*. Серія: *Право*. Кропивницький, 2020. Вип. 8 (спец.). С. 128–133.

172. Як отримати від нас правову допомогу // ГО «Асоціація захисту прав споживачів». URL: <https://rmj.pp.ua/consultations/#page-content> (дата звернення: 24.06.2023).

173. A full-process intelligent trial system for smart court / B. Wei, K. Kuang, C. Sun and others. *Frontiers of Information Technology and Electronic Engineering*. 2022. Vol. 23, Iss. 2. P. 186–206. DOI: 10.1631/FITEE.2100041.

174. A systematic literature review of machine learning methods in predicting court decisions / N. A. K. Rosili, N. H. Zakaria, R. Hassanand others. *IAES International Journal of Artificial Intelligence*. 2021. Vol. 10, Iss. 4. P. 1091–1102. DOI: 10.11591/IJAI.V10.I4.PP1091-1102.

175. AAA New York Insurance Case Management Center. URL: <https://nysinsurance.adr.org> (Last accessed: 24.06.2023).

176. AI Act: a step closer to the first rules on Artificial Intelligence : Press Releases // European Parliament News, 2023, 11 May. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20230505IPR84904/ai-act-a-step-closer-to-the-first-rules-on-artificial-intelligence> (Last accessed: 24.06.2023).

177. Alessa H. The role of Artificial Intelligence in Online Dispute Resolution: A brief and critical overview. *Information & Communications Technology Law*. 2022. Vol. 31, Iss. 3. P. 319–342. DOI: 10.1080/13600834.2022.2088060.

178. Alkon C., Schneider A. K. Negotiating Crime: Plea Bargaining, Problem Solving, and Dispute Resolution in the Criminal Context. Durham, North Carolina: Carolina Academic Press, 2019. 528 p.

179. Alrasheed K. A., Soliman E., Almesbah F. E. Dispute classification in construction projects based on litigation cases. *Journal of Legal Affairs and Dispute Resolution in Engineering and Construction*. 2023. Vol. 15, Iss. 3. DOI: 10.1061/JLADAH.LADR-910.

180. Alternative dispute resolution for consumers // European Commission. URL: https://commission.europa.eu/live-work-travel-eu/consumer-rights-and-complaints/resolve-your-consumer-complaint/alternative-dispute-resolution-consumers_en (Last accessed: 24.06.2023).

181. Analysis and prediction of legal judgements in the Slovak criminal proceedings / D. Varga, Z. Szoplák, S. Krajčí and others. *ITAT 2021 Information Technologies – Applications and Theory* : Proceedings of the 21st conference, Slovakia, 24–28 September 2021. P. 161–170.

182. Artificial Intelligence for Europe : Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Brussels, 25.04.2018, COM/2018/237 final // EUR-Lex. URL: [https://eur-](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52018DC0237)

lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2018%3A237%3AFIN
(Last accessed: 24.06.2023).

183. Aubert V. Courts and conflict resolution. *Journal of Conflict Resolution*. 1967. Vol. 11, Iss. 1. P. 40–51.

184. Automated extraction and Representation of Citation network: A CJEU case-study / Sartor G., Santin P., Audrito D. and others. *Advances in Conceptual Modeling : ER 2022 Workshops, CMLS, EmpER, and JUSMOD*, Hyderabad, India, 17–20 October 2022. Springer, 2022. P. 203–111. DOI: 10.1007/978-3-031-22036-4_10.

185. Aytakin M. U. Compulsory Mediation: An Important Change in the Procedure for Resolving the Commercial Disputes in Turkey // UK P&I Club. URL: https://www.ukpandi.com/media/files/imports/13108/news/35012-compulsory_mediation.pdf (Last accessed: 24.06.2023).

186. Barona S., Esplugues C. ADR Mechanisms and Their Incorporation into Global Justice in the Twenty-First Century: Some Concepts and Trends. *Global Perspectives on ADR* / eds.: C. Esplugues, S. Barona. Cambridge, Intersentia, 2014. P. 1–41. DOI: 10.2139/ssrn.2403142.

187. Berland A. Artificial Intelligence (AI) and Mediation: Technology-Based Versus Human-Facilitated Dispute Resolution // JD Supra Knowledge Center. 2023, 8 March. URL: <https://www.jdsupra.com/legalnews/artificial-intelligence-ai-and-1573917/> (Last accessed: 24.06.2023).

188. Bex F., Prakken H. On the relevance of algorithmic decision predictors for judicial decision making. *ICAAIL 2021 : 18th International Conference on Artificial Intelligence and Law*, São Paulo, Brazil, 21–25 June 2021. P. 175–179.

189. Blueprint for an AI Bill of Rights: Making Automated Systems Work for the American People / White House Office of Science and Technology Policy. Washington, 2022. 73 p. URL: <https://www.whitehouse.gov/ostp/ai-bill-of-rights> (Last accessed: 24.06.2023).

190. Boulton C. What is digital transformation? A necessary disruption // CIO. 2021, 24 June. URL: <https://www.cio.com/article/3211428/what-is-digital-transformation-a-necessary-disruption.html> (Last accessed: 24.06.2023).
191. Brennen S. J., Kreiss D. Digitalization. *The International Encyclopedia of Communication Theory and Philosophy*. Vol. 1. Hoboken : John Wiley & Sons, 2016. P. 1–11.
192. Burns E., Laskowski N., Tucci L. Artificial Intelligence (AI) // TechTarget. URL: <https://www.techtarget.com/searchenterpriseai/definition/AI-Artificial-Intelligence> (Last accessed: 24.06.2023).
193. Busch R. F. Designing Effective Conflict Management Systems. *The Colorado Lawyer*. 1998. Vol. 27, Iss. 9. P. 63–68.
194. Byrne C., Heneghan J. New Horizons? Trends Influencing Effective Projects and Construction Dispute Resolution in Ireland. *Construction Law International*. 2011. Vol. 6, Iss. 2. P. 9–14.
195. Case of Hornsby v. Greece (Application no. 18357/91) : Judgment of the ECtHR of 19 March 1997 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58020> (Last accessed: 24.06.2023).
196. Case of Lunari v. Italy (Application no. 21463/93) : Judgment of the ECtHR of 11 January 2001, final 11/04/2001 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-63689> (Last accessed: 24.06.2023).
197. CEPEJ. European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their environment : (Strasbourg, 3-4 December 2018). Council of Europe, 2019. 79 p. URL: <https://www.coe.int/en/web/cepej/cepej-european-ethical-charter-on-the-use-of-artificial-intelligence-ai-in-judicial-systems-and-their-environment> (Last accessed: 24.06.2023).
198. Civil Justice in Crisis: Comparative Perspectives of Civil Procedure / ed. by A. A. S. Zuckerman. Oxford : Oxford University Press, 2000. 496 p.
199. Civil Resolution Tribunal Act (2012) // British Columbia. URL: https://www.bclaws.gov.bc.ca/civix/document/id/complete/statreg/12025_01 (Last accessed: 24.06.2023).

200. CJC ODR Advisory Group Response to Lord Justice Briggs Report ['Civil Courts Structure Review' (December 2015)] : of 31 March 2016 / Civil Justice Council. London, 2016. URL: <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2016/04/cjc-odr-advisory-group-response-to-lj-briggs-report.pdf> (Last accessed: 24.06.2023).

201. Code of Civil Procedure (CQLR c. C-25.01) // Publications Québec. Update date: 01 April 2023. URL: <https://www.legisquebec.gouv.qc.ca/en/document/cs/C-25.01?&target> (Last accessed: 24.06.2023).

202. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions : European Commission work programme 2023 // EUR-lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:413d324d-4fc3-11ed-92ed-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF (Last accessed: 24.06.2023).

203. Complex Labelling and Similarity Prediction in Legal Texts: Automatic Analysis of France's Court of Cassation Rulings / Charmet T., Cherichi I., Allain M. and others. *LREC 2022, Proceedings of the Thirteenth Language Resources and Evaluation Conference*. Marseille, France, 2022. P. 4754–4766.

204. Conbere J. P. Theory Building for Conflict Management System Design. *Conflict Resolution Quarterly*. 2001. Vol. 19, Iss. 2. P. 215–236. DOI: 10.1002/crq.3890190206.

205. Constantino C. A., Merchant C. S. *Designing Conflict Management Systems: A Guide to Creation Productive and Health Organizations*. San Francisco : Jossey-Bass, 1996. 252 p.

206. Cook J. A. A Quest for Justice: Effective and Efficient Alternative Dispute Resolution Processes. *Detroit College of Law Review*. 1983. Iss. 4. P. 1129–1136.

207. Council of Europe. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). URL: <https://www.coe.int/en/web/cepej> (Last accessed: 24.06.2023).

208. Corovic J., Christianson S. Å., Bergman L. R. From crime scene actions in stranger rape to prediction of rapist type: Single-victim or serial rapist? *Behavioral Sciences and the Law*. 2012. Vol. 30, Iss. 6. P. 764–781. DOI: 10.1002/bsl.2026.

209. Cosier R.A., Dalton D. R. Positive Effects of Conflict: A Field Assessment. *International Journal of Conflict Management* 1990. Vol. 1, Iss. 1. P. 81–92. DOI: 10.1108/eb022674.

210. Cover R. M. Dispute Resolution: A Foreword. *Yale Law Journal*. 1979. Vol. 8, Iss. 5. P. 910–915.

211. Crampton A. “We make new families:” findings from a family court mediation study. *Family Court Review*. 2022. Vol. 60, Iss. 3. P. 391–410. DOI: 10.1111/fcre.12663.

212. Deconfounding legal judgment prediction for European Court of Human Rights cases towards better alignment with experts / T. Y. S. S. Santosh, S. Xu, O. Ichim, M. Grabmair. *Proceedings of the 2022 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing, EMNLP 2022*. Abu Dhabi, 2022. P. 1120–1138.

213. Designing Equitable Algorithms / Chohlas-Wood A., Coots M., Goel S., Nyarko J. Working paper. URL: <https://5harad.com/papers/designing-equitable-algorithms.pdf> (Last accessed: 24.06.2023).

214. Dhanani J., Mehta R., Rana D. Effective and scalable legal judgment recommendation using pre-learned word embedding. *Complex and Intelligent Systems*. 2022. Vol. 8, Iss. 4. P. 3199–3213. DOI: 10.1007/s40747-022-00673-1.

215. Dispute Resolution Overview // eBay. URL: <https://pages.ebay.com/services/buyandsell/disputeres.html> (Last accessed: 24.06.2023).

216. Dispute Resolution Process // PayPal. URL: <https://www.paypal.com/us/webapps/mpp/security/seller-dispute-resolution> (Last accessed: 24.06.2023).
217. Dispute Resolution. *Yale Law Journal*. 1979. Vol. 88, Iss. 5. P. 905–909.
218. Dore L. K. Public Courts versus Private Justice: It's Time to Let Some Sun Shine in on Alternative Dispute Resolution. *Chicago-Kent Law Review*. 2006. Vol. 81, Iss. 2. P. 463–520.
219. Downes D., Penhoet B. Effective Dispute Resolution: Review of Options for Dispute Resolution Mechanisms and Procedures. *Global Environmental Law Annual*. 2003. Vol. 11. 155–188.
220. Drake M., Peets L. EU Parliament's AI Act Proposals Introduce New Obligations for Foundation Models and Generative AI // Covington : Blog. 2023, 24 May. URL: <https://www.globalpolicywatch.com/2023/05/eu-parliaments-ai-act-proposals-introduce-new-obligations-for-foundation-models-and-generative-ai/> (Last accessed: 24.06.2023).
221. Du G. Online Litigation in China: Centralized or Decentralize? // China Justice Observer. 2023, January 1. URL: <https://www.chinajusticeobserver.com/a/online-litigation-in-china-centralized-or-decentralize> (Last accessed: 24.06.2023).
222. EASYCON: комунікаційна платформа. URL: <https://easycon.com.ua> (Last accessed: 24.06.2023).
223. Eliasson J. The Role of the UB in Promoting the Rule of Law: Challenges and New Approaches // *Delivering Justice*. 2012. Vol. 49, No. 4. URL: <https://www.un.org/en/chronicle/article/role-un-promoting-rule-law-challenges-and-new-approaches> (Last accessed: 24.06.2023).
224. ELI-UNIDROIT Model European Rules of Civil Procedure : From Transnational Principles to Europeanrules of Civil Procedure. ELI-Unidroit, 2021. 509 p. URL: <https://www.unidroit.org/instruments/civil-procedure/eli-unidroit-rules> (Last accessed: 24.06.2023).

225. Enforcement of Court decisions in Europe : Report prepared by the Research Team on enforcement of court decisions (University Nancy (France) / Swiss Institute of comparative law) and discussed by the CEPEJ-GT-EVAL at their 8th meeting / J. Lhuillier, D. Lhuillier-Solenik, G. Nucera, J. Passalacqua. Council of Europe, 2008. 140 p. (CEPEJ Studies: no.°8). URL: <https://rm.coe.int/european-commission-for-the-efficiency-of-justice-cepej-enforcement-of/168078829e> (Last accessed: 24.06.2023).

226. EU eGovernment Action Plan 2016–2020. Accelerating the digital transformation of government : Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Brussels, 19.04.2016, COM/2016/0179 final // EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52016DC0179> (Last accessed: 24.06.2023).

227. EU Justice Scoreboard // European Commission. 2022, 19 May. URL: https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/eu-justice-scoreboard_en (Last accessed: 24.06.2023).

228. EU4Digital / Європ. Союз. URL: <https://eufordigital.eu/uk/> (Last accessed: 24.06.2023).

229. European Commission Digital Strategy: A digitally transformed, user-focused and data-driven Commission : Communication to the Commission, Brussels, 21.11.2018, C(2018) 7118 final // European Commission. URL: [https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=C\(2018\)7118&lang=en](https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=C(2018)7118&lang=en) (Last accessed: 24.06.2023).

230. European Commission. Impact Assessment. Accompanying the document: Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on Alternative Dispute Resolution for consumer disputes (Directive on consumer ADR) and Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on Online Dispute Resolution for consumer disputes (Regulation on consumer ODR) : Comission Staff Working Paper SEC(2011) 1408 final (Brussels, 29.11.2011). URL:

https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/59658/att_20120425ATT43950-3453497222129622418.pdf (Last accessed: 24.06.2023).

231. European Commission. Mediation in EU Countries // European e-Justice, 17 November 2021. URL: https://e-justice.europa.eu/content_mediation_in_member_states-64-en.do (Last accessed: 24.06.2023).

232. European Consumer Centres Network – ECC Net // European Commission. URL: https://commission.europa.eu/live-work-travel-eu/consumer-rights-and-complaints/resolve-your-consumer-complaint/european-consumer-centres-network-ecc-net_en (Last accessed: 24.06.2023).

233. European e-Justice: Portal. URL: <https://e-justice.europa.eu/home?action=home&plang=en> (Last accessed: 24.06.2023).

234. European Judicial Systems. Pt. 1. Tables, graphs and analyses: CEPEJ Evaluation Report, 2020 Evaluation cycle (2018 data). Council of Europe, 2020. 136 p. URL: <https://rm.coe.int/rapport-evaluation-partie-1-francais/16809fc058> (Last accessed: 24.06.2023).

235. Evaluation of automatic legal text summarization techniques for greek case law / M. Koniaris, D. Galanis, E. Giannini, P. Tsanakas. *Information (Switzerland)*. 2023. Vol. 14, Iss. 4. P. 250. DOI: 10.3390/info14040250.

236. Ewing D. W. Justice on the Job: Resolving Grievances in the Nonunion Workplace. Boston : Harvard Business School Press, 1989. 337 p.

237. FIN-NET // European Commission. URL: https://finance.ec.europa.eu/consumer-finance-and-payments/retail-financial-services/financial-dispute-resolution-network-fin-net/fin-net-network/about-fin-net_en (Last accessed: 24.06.2023).

238. Flash Eurobarometer 474. Perceived Independence of the National Justice Systems in the EU Among the General Public : Report // European Union. 2019. DOI: 10.2838/60311. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/cc5ff9ab-cecd-11e9-992f-01aa75ed71a1/language-en> (Last accessed: 24.06.2023).

239. Flejszar R., Izarova I., Vėbraitė V. Access Towards Small Claims Justice: A Comparative Study of Civil Procedure in Lithuania, Poland and Ukraine. *International Journal of Procedural Law*. 2019. Vol. 9, Iss. 1. P. 97–117.

240. Framework of ethical aspects of artificial intelligence, robotics and related technologies : European Parliament resolution of 20 October 2020 with recommendations to the Commission (2020/2012(INL)) 2021/C 404/04 // EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020IP0275> (Last accessed: 24.06.2023).

241. Gessford J. B. Arbitration of Professional Athletes' Contracts: An Effective System of Dispute Resolution in Professional Sports. *Nebraska Law Review*. 1976. Vol. 55, Iss. 2. P. 362–382.

242. Getman J. G. Labor Arbitration and Dispute Resolution. *Yale Law Journal*. 1979. Vol. 88, Iss. 5. P. 916–949.

243. Goel S., Rao J. M., Shroff R. Personalized Risk Assessments in the Criminal Justice System. *American Economic Review*. 2016. Vol. 106, Iss. 5. P. 119–123. DOI: 10.1257/aer.p20161028.

244. Good Practice Guide on Enforcement of Judicial Decisions : adopted by the CEPEJ 11 December 2015 // Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/european-commission-for-the-efficiency-of-justice-cepej-good-practice-/16807477bf> (Last accessed: 24.06.2023).

245. Guidelines for a Better Implementation of the Existing Council of Europe's Recommendation on Enforcement : adopted by the CEPEJ 17 December 2009 // Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/16807473cd> (Last accessed: 24.06.2023).

246. Hall J. N. Negotiation: Dispute Resolution As an Effective Alternative to Trial. *American Journal of Trial Advocacy*. 1983. Vol. 6, Iss. 3. P. 481–484.

247. Hangzhou Internet Court. URL: <https://www.netcourt.gov.cn/?lang=En> (Last accessed: 24.06.2023).

248. Hazelton M. L. W. Case resolutions in the shadow of court-ordered litigation costs. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*. 2023. Vol. 179, Iss. 1. P. 190–194. DOI: 10.1628/jite-2023-0018.

249. Heb B. The integrating effect of European civil procedure law. *European Journal of Law Reform*. 2002. Vol. 4, Iss. 1. P. 3–18.

250. Hepner A. W. Local and Unofficial Arrangements for Labor Dispute . *Law and Contemporary Problems*. 1947. Vol. 12, Iss. 2. P. 220–231. DOI: 10.2307/1190051.

251. How to Enforce a Court Decision: Slovenia // European e-Justice Portal. URL: https://e-justice.europa.eu/52/EN/how_to_enforce_a_court_decision?SLOVENIA&member=1 (Last accessed: 24.06.2023).

252. Hu K. ChatGPT sets record for fastest-growing user base – analyst note // Reuters. URL: <https://www.reuters.com/technology/chatgpt-sets-record-fastest-growing-user-base-analyst-note-2023-02-01/> (Last accessed: 24.06.2023).

253. Hussein A. F. F., Al-Mamary Y. H. S. Conflicts: Their Types, and Their Negative and Positive Effects on Organizations. *International Journal of Scientific & Technology Research*. 2019. Vol. 8, Iss. 8. P. 10–13.

254. Introducing ChatGPT // OpenAI. URL: <https://openai.com/blog/chatgpt> (Last accessed: 24.06.2023).

255. Isaacs N. Two Views of Commercial Arbitration. *Harvard Law Review*. 1927. Vol. 40, Iss. 7. P. 929–942. DOI: 10.2307/1329971.

256. Izarova I. Independent Judiciary: Experience of Ongoing Reforms in Ukraine on the Appointment of Judges. *Judiciary as opposed to Judiciary Independence* / eds.: K. Gaida-Roschinyalskaya, D. Shumilo-Kulchytska. Walters Kluwer, 2018. P. 242–263.

257. Izarova I. Sustainable Civil Justice through Open Enforcement: The Ukrainian Experience. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*. 2020. Vol. 9, Iss. 5. P. 206–216. DOI: 10.36941/ajis-2020-0098.

258. Izarova I., Krychyna A. Towards implementing the principle of the best interests of the child in judicial and extrajudicial matters: Ukrainian experience. *Realizacja zasady dobra dziecka w mediacji w sprawach dotyczących wykonywania władzy rodzicielskiej i kontaktów* / red. J. Mucha. : Wolters Kluwer, 2021. S. 121–133.

259. Izarova I., Vėbraitė V. Towards Effective Resolution of Medical Disputes in Ukraine and Lithuania: Comparison of Analyses, Challenges and Prospects. *Ukrainian Legislation in the Field of Health Care in the Context of European and International Law* / eds.: R Maydannyk, A den Exter, I Izarova. Berlin : Springer, 2022. 153–170. DOI: 10.1007/978-3-031-05690-1_9.

260. Jeklic M. A. Can you trust your lawyer's call? legal advisers exhibit myside bias resistant to debiasing interventions. *Journal of Empirical Legal Studies*. 2023. Vol. 20, Iss. 2. P. 409–433. DOI: 10.1111/jels.12350.

261. JURI SAYS: An automatic judgement prediction system for the european court of human rights / M. Medvedeva, X. Xu, M. Wieling, M. Vols. *JURIX 2020 : The Thirty-third Annual Conference*, Brno, Czech Republic, 9–11 December 2020. P. 277–280. DOI: 10.3233/FAIA200883.

262. Katsh E., Rabinovich-Einy O. Digital Justice: Technology and the Interner of Disputes. Oxford : Oxford University Press, 2017. 242 p.

263. Kinderen // Rechtwijzer. URL: <https://rechtwijzer.nl/uitelkaar/kinderen/> (Last accessed: 24.06.2023).

264. Kinicki A., Kreitner R. Organizational Behavior: Key Concepts, Skills & Best Practices. New York : McGraw-Hill/Irwin, 2008. 512 p.

265. Koumpli V. Mediation in cross-border matrimonial property disputes and property disputes of registered partners: Greek law and policy. *Balkan Yearbook of European and International Law 2022*. Springer, 2023. P. 113–134. DOI: 10.1007/978-3-031-29432-7_6.

266. Kovarsky I. Alternative Solutions to the Jurisdictional Dispute Problem. *Wayne Law Review*. 1960. Vol. 7, Iss. 2. P. 295–334.

267. Kowalski J. D. Die Vorhersage von Gerichtsurteilen des EGMR durch Machine Learning – eine Fallstudie. *Jusletter IT*. 2021. 30 September. DOI: 10.38023/5534498b-1529-4c7d-be7c-19d152763975.

268. Kramer X. E. Towards ELI-Unidroit Model Rules of Civil Procedure: Basic Premises and Challenges // SSRN. 2016, 19 April. DOI: 10.2139/ssrn.2828148. URL: <https://ssrn.com/abstract=2828148> (Last accessed: 24.06.2023).

269. Kravtsov S., Surzhenko O., Golubeva N. The validity, effectiveness, and enforceability of an arbitration agreement: Issues and solutions. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021. Vol. 4, Iss. 4. P. 116–130. DOI: 10.33327/AJEE-18-4.4-n000088.

270. Law Relating to Mediation of Disputes in Civil Matters / transl. N. Y. Tu. *China Law Review*. 1930. Vol. 4, Iss. 4. P. 106–107.

271. Law, Ontologies and the Semantic Web: Channelling the Legal Information Flood / eds.: J. Breuker, P. Casanovas, M. C. A. Klein, E. Francesconi. Amsterdam : IOS Press, 2009. 241 p.

272. Laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain union legislative acts : Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council, Brussels, 21.04.2021, COM/2021/206 final // EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52021PC0206> (Last accessed: 24.06.2023).

273. Legal, Social and Cultural Prerequisites for the Development of ADR Forms in Lithuania and Ukraine / V. Nekrošius, V. Vėbraitė, I. Izarova, Yu. Prytyka. *Teise (Law)*. 2020. Vol. 116. P. 8–23. DOI: 10.15388/Teise.2020.116.1.

274. Lieberman J. K., Henry J. F. Lessons from the Alternative Dispute Resolution Movement. *The University of Chicago Law Review*. 1986. Vol. 53, Iss. 2. P. 424–439. DOI: 10.2307/1599646.

275. Lipsky D. B. The Future of Conflict Management Systems. *Conflict Resolution Quarterly*. 2015. Vol. 33, Iss. S1. P. S27–S34. DOI: 10.1002/crq.21133.

276. Logic Theorist Explained – Everything You Need To Know // History-Computer. 2022, November 23. URL: <https://history-computer.com/logic-theorist/> (Last accessed: 24.06.2023).

277. Lokanan M. E. Incorporating machine learning in dispute resolution and process for financial fraud // Journal of Computational Social Science. 2023. DOI: 10.1007/s42001-023-00202-1.

278. Lorente J. R. Techniques for Resolution of Work Conflicts in Organisations: The Loyal Fight. *Journal of Conflictology*. 2010. Vol. 1, Iss. 1. DOI: 10.7238/joc.v1i1.997.

279. Lubman S. Mao and Mediation: Politics and Dispute Resolution in Communist China. *Californial Law Review*. 1967. Vol. 55, Iss. 5. P. 1284–1360.

280. Machine Learning, ML // IT-Enterprise. URL: <https://www.it.ua/knowledge-base/technology-innovation/machine-learning> (Last accessed: 24.06.2023).

281. Make a complaint about a financial service provider in another EEA country // European Commission. URL: https://finance.ec.europa.eu/consumer-finance-and-payments/retail-financial-services/financial-dispute-resolution-network-fin-net/make-complaint-about-financial-service-provider-another-eea-country_en (Last accessed: 24.06.2023).

282. Mari A. Legal framework for artificial intelligence advances in Brazil // ZDNET. 2021, 29 September. URL: <https://www.zdnet.com/article/legal-framework-for-artificial-intelligence-advances-in-brazil/> (Last accessed: 24.06.2023).

283. Matteucci G. Mandatory Mediation, the Italian Experience. *Revista Eletrônica de Direito Processual*. 2015. Vol. 16, No. 16. P. 189–210. DOI: 10.12957/redp.2015.19964.

284. Mattli W. Private Justice in a Global Economy: From Litigation to Arbitratio. *International Organization*. 2001. Vol. 55, Iss. 4. P. 919–947. DOI: 10.1162/002081801317193646.

285. Medvedeva M., Wieling M., Vols, M. Rethinking the field of automatic prediction of court decisions. *Artificial Intelligence and Law*. 2023. Vol. 31, Iss. 1. P. 195–212. DOI: 10.1007/s10506-021-09306-3.

286. Modria Resolution Center for the American Arbitration Association. URL: <https://aaa-nynf.modria.com> (Last accessed: 24.06.2023).

287. OECD AI Principles overview // OECD. URL: <https://oecd.ai/en/ai-principles> (дата звернення: 24.06.2023).

288. O'Hear M. M., Schneider A. K. Dispute Resolution in Criminal Law. *Marquette Law Review*. 2007. Vol. 91, Iss. 1. P. 1–8.

289. O'Leary T. F. The Andean Common Market and the Importance of Effective Dispute Resolution Procedures. *International Tax & Business Lawyer*. 1984. Vol. 2, Iss. 1. P. 101–128.

290. On online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR) : Regulation (EU) No 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 // EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32013R0524> (Last accessed: 24.06.2023).

291. Online Dispute Resolution // European e-Justice. URL: <https://ec.europa.eu/consumers/odr/main/?event=main.home2.show> (Last accessed: 24.06.2023).

292. Online Dispute Resolution for Low Value Civil Claims : Report of the ODR Advisory Group, February 2015 / Civil Justice Council. London, 2015. 32 p. URL: <https://www.judiciary.uk/related-offices-and-bodies/advisory-bodies/cjc/previous-work/disputeresolution/online-dispute-resolution/odr-report-february-2015/> (Last accessed: 24.06.2023).

293. Online Dispute Resolution Platform // European Consumer Centres Network. URL: <https://www.eccnet.eu/consumer-rights/exercising-your-consumer-rights/online-dispute-resolution-platform> (Last accessed: 24.06.2023).

294. Piche G. R. Conflict Management – Litigation in Perspective. *Colorado Lawyer*. 1988. Vol. 17, Iss. 1. P. 11–18.

295. Predicting brazilian court decisions / A. Lage-Freitas, H. Allende-Cid, O.Santana, L. Oliveira-Lage. *PeerJ Computer Science*. 2022. Vol. 8. DOI: 10.7717/peerj-cs.904.

296. Predicting judicial decisions of the European Court of Human Rights: a Natural Language Processing perspective / N. Aletras, D. Tsarapatsanis, D. Preoțiuc-Pietro, V. Lampos. *PeerJ Computer Science*. 2016. No. 2. P. e93. DOI: 10.7717/peerj-cs.93.

297. Principles of Public Administration // SIGMA (Support for Improvement in Governance and Management). URL: <https://sigmaweb.org/publications/principles-public-administration.htm> (Last accessed: 24.06.2023).

298. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union legislative acts - General approach, Brussels, 25 November 2022, 14954/22. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14954-2022-INIT/en/pdf> (Last accessed: 24.06.2023).

299. Prytyka Yu., Izarova I., Kravtsov S. Towards effective dispute resolution: A long way of mediation development in Ukraine. *Asia Life Sciences*. 2020. Vol. 29, Iss. 1. P. 389–401.

300. Prytyka Yu., Komarov V., Kravtsov S. Reforming the Legislation on the International Commercial Arbitration of Ukraine: Realities or Myths. Access to Justice in Eastern Europe. 2021. Vol. 4, Iss. 3. P. 117–128. DOI: 10.33327/AJEE-18-4.3-n000074.

301. Public and Private Justice: Dispute Resolution in Modern Societies / eds.: A. Uzelac, C. H. van Rhee. Cambridge : Intersentia, 2007. 230 p.

302. Quek Anderson D., Chua E., Ning Y. To negotiate, mediate or litigate? Examining the durability of divorce outcomes in the singapore family courts. *Family Court Review*. 2022. Vol. 60, Iss. 3. P. 434–457. DOI: 10.1111/fcre.12661.

303. Rahim M. A. Referent Roles and styles of Handling Interpersonal Conflict. *Journal of Social Psychology*. 1986. Vol. 126, Iss. 1, P. 79–86. DOI: 10.1080/00224545.1986.9713573.

304. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence // UNESCO. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380455> (Last accessed: 24.06.2023).

305. Rhee C. H. van (Remco). Towards Harmonised European Rules of Civil Procedure: Obligations of the Judge, the Parties and their Lawyers. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2020. Vol. 3, Iss. 1. P. 6–33. DOI: 10.33327/AJEE-18-3.1-a000024.

306. Rhee C. H. van, Maan E., Kostur R. Monitoring of Implementation of the Civil and Commercial Procedural Codes : Final Report / Project Pravo-Justice. European Union, 2019. 50 p. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5da/055/80a/5da05580ad431899233311.pdf> (Last accessed: 24.06.2023).

307. Robbins, S. P. Essentials of Organizational Behavior. 8th edn. New Jersey: Prentice Hall, 2005. 330 p.

308. Rokumoto K. Problems and Methodology of Study of Civil Disputes. Pt. 1. *Law in Japan*. 1972. Iss. 5. P. 97–114.

309. Role of case laws in claim management and contracts / M. Jagannathan, V. Nawle, V. Malla, V. S. K. *Delhi Journal of Legal Affairs and Dispute Resolution in Engineering and Construction*. 2022. Vol. 14, Iss. 4. DOI: 10.1061/(ASCE)LA.1943-4170.0000558.

310. Rosenberg M. New Challenges and Responses in Resolving Civil Disputes. *Law and the Social Order*. 1972. Iss. 3. P. 359–372.

311. Roth F. L. Arbitration – A Vital Tool for Lawyers. *Connecticut Bar Journal*. 1947. Vol. 21, Iss. 5. P. 455–466.

312. Rowe M. P. The Non-Union Complaint System at MIT: An-Upward Feedback Mediation Model. *Alternatives to the High Cost Litigation*. 1984. Vol. 2, Iss. 4. P. 10–18. DOI: 10.1002/alt.3810020407.

313. Rule C. Making Peace on eBay: Resolving Disputes in the World's Largest Marketplace. *ACResolution*. 2008. Vol. 8, Iss. 1. P. 8–11.

314. SDG Compass : посіб. для досягнення Цілей Сталого Розвитку у сфері бізнесу / GRI, UN Global Compact, WBCSD. 2016. 30 с. URL: <https://sdgcompass.org> (Last accessed: 24.06.2023).

315. Seki H. S. Effective Dispute Resolution in United States-Japan Commercial Transactions. *Northwestern Journal of International Law & Business*. 1985. Vol. 6, Iss. 4. P. 979–1009.

316. Shane R. M. How Will AI Change Mediation? 3 Bold Predictions // Mediate. 2023, 21 March. URL: <https://mediate.com/how-will-ai-change-mediation-3-bold-predictions/> (Last accessed: 24.06.2023).

317. Sharma S. K., Shandilya R., Sharma S. Predicting Indian Supreme Court Judgments, Decisions, or Appeals: eLegalls Court Decision Predictor (eLegPredict). *Statute Law Review*. 2023. Vol. 44, Iss. 1. DOI: 10.1093/slr/hmac006.

318. Sherstyuk I. Technical assessment of the Unified Judiciary Informational Telecommunication System / European Union Project PravoJustice. EU, 2019. 21 p. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5cf/e6d/4ed/5cfe6d4ed85d1159085785.pdf> (Last accessed: 24.06.2023).

319. SIRIUS EU Digital Evidence Situation Report, 2022. 4th edn. Hague : Europol, 2022. 74 p. URL: <https://eucrim.eu/news/fourth-edition-of-sirius-eu-digital-evidence-situation-report/> (Last accessed: 24.06.2023).

320. Small claims forms // European e-Justice. URL: https://e-justice.europa.eu/177/EN/small_claims_forms (Last accessed: 24.06.2023).

321. Sood A. M. What's so special about general verdicts? Questioning the preferred verdict format in american criminal jury trials. *Theoretical Inquiries in Law*. 2021. Vol. 22, Iss. 2. P. 55–137. DOI: 10.1515/til-2021-0017.

322. Standard Eurobarometer 97 – Summer 2022 // European Union. 2022, September. URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2693> (Last accessed: 24.06.2023).

323. Stanford Computational Policy Lab. URL: <https://policylab.stanford.edu> (Last accessed: 24.06.2023).

324. Stegner M. Online Dispute Resolution: The Future of Consumer Dispute Resolution? *Yearbook on International Arbitration*. 2017. Vol. 5. P. 347–360.

325. Stern J. L. Alternative Dispute Procedures. *Wisconsin Law Review*. 1968. Iss. 4. P. 1100–1112.

326. Strikaitė G. Online Dispute Resolution: Quo Vadis, Europe? *The Future Decade of the EU Law* : 8th International Conference of PhD Students and Young Researchers, 8–9 May 2020. Vilnius, 2020. P. 218–226. DOI: 10.15388/OS.LAW.2020.18.

327. Strikaitė-Latušinskaja G. The Rule of Law and Technology in the Public Sector. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2023. Vol. 6, Iss. 1. P. 28–41. DOI: 10.33327/AJEE-18-6.1-a000104.

328. Stürner R. Principles of European civil procedure or a European model code? Some considerations on the joint ELI–Unidroit project. *Uniform Law Review*. 2014. Vol. 19, Iss. 2. P. 322–328. DOI: 10.1093/ulr/unu015.

329. Taking of evidence (recast) forms // European e-Justice. URL: https://webgate.ec.europa.eu/e-justice-online-forms/online-forms/taking-of-evidence-forms_en (Last accessed: 24.06.2023).

330. The EU Artificial Intelligence Act // Cyber Risk GmbH. URL: <https://www.artificial-intelligence-act.com/> (Last accessed: 24.06.2023).

331. The European ODR platform // European e-Justice. URL: <https://ec.europa.eu/consumers/odr/main/?event=main.home.howitworks> (Last accessed: 24.06.2023).

332. The Fifth Industrial Revolution: How Harmonious Human-Machine Collaboration is Triggering a Retail and Service [R]evolution / Noble M. S.,

Mende M., Grewal D., Parasuraman A. *Journal of Retailing*. 2022. Vol. 98, Iss. 2. P. 199–208. DOI: 10.1016/j.jretai.2022.04.003.

333. The Handbook of Dispute Resolution / eds.: Michael L. Moffitt, Robert C. Bordone. San Francisco, Calif. : Jossey-Bass, 2005. 576 p.

334. Towards a formal account of reasoning about evidence: argumentation schemes and generalisations / F. Bex, H. Prakken, C. Reed, D. Walton. *Artificial Intelligence and Law*. 2003. Vol. 11, Iss. 2. P. 125–165. DOI: 10.1023/B:ARTI.0000046007.11806.9a.

335. Transforming our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development : UNGA Res 70/1 adopted 25 September 2015 // United Nations. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda> (Last accessed: 24.06.2023).

336. Turkanova V. Finding an Effective Way of Civil Dispute Resolution. *Teisė*. 2021. Vol. 1180. P. 158–165. DOI: 10.15388/Teise.2021.118.11.

337. Uhrynovska O., Vitskar A. Administration of Justice during Military Aggression against Ukraine: The “Judicial Front”. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. Vol. 5, Iss. 3 (15). P. 194–202. DOI: 10.33327/AJEE-18-5.3-n000310.

338. Ukraine // Freedom House. 2022. URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/nations-transit/2022> (Last accessed: 24.06.2023).

339. Ukraine // World Justice Project. 2021. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/country/2021/Ukraine/> (Last accessed: 24.06.2023).

340. Ukraine Refugee Situation // Operational Data Portal. 2022, June 29. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (Last accessed: 30.07.2022).

341. Ukraine Situation: Refugees from Ukraine across Europe // Operational Data Portal. 2022, June 30. URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/94001> (Last accessed: 24.06.2023).

342. Universal Declaration of Human Rights : UNGA Res 217 A of 10 December 1948 // United Nations URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (Last accessed: 24.06.2023).

343. Universal Guidelines for Artificial Intelligence : 23 October 2018, Brussels // Public Voice. URL: <https://thepublicvoice.org/ai-universal-guidelines/> (Last accessed: 24.06.2023).

344. Ury W. L., Brett J. M., Goldberg S. B. Designing an Effective Dispute Resolution System. *Negotiation Journal*. 1988. Vol. 4, Iss. 4. P. 413–431. DOI: 10.1111/j.1571-9979.1988.tb00484.x.

345. Vehicle Accidents // Civil Resolution Tribunal. URL: <https://civilresolutionbc.ca/solution-explorer/vehicle-accidents/> (Last accessed: 24.06.2023).

346. Vinyamata E. Conflictology: A Multidisciplinary Vision (Comment). *Journal of Conflictology*. 2010. Vol. 1, Iss. 1. DOI: 10.7238/joc.v1i1.995.

347. Von Weizsaecker E., Wijkman A. Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. New-York : Springer-Verlag, 2018. 220 c.

348. Watson J., Aglionby G., March S. Using machine learning to create a repository of judgments concerning a new practice area: A case study in animal protection law. *Artificial Intelligence and Law*. 2023. Vol. 31, Iss. 2. P. 293–324. DOI: 10.1007/s10506-022-09313-y.

349. What are the Three Basic Types of Dispute Resolution? What to Know About Mediation, Arbitration, and Litigation // Program on Negotiation Harvard Law School : Daily Blog. 2014. URL: <https://www.pon.harvard.edu/daily/dispute-resolution/what-are-the-three-basic-types-of-dispute-resolution-what-to-know-about-mediation-arbitration-and-litigation/> (Last accessed: 24.06.2023).

350. Whitelaw B. W. Health Care Arbitration in Michigan: An Effective Method of Alternative Dispute Resolution. *Michigan Bar Journal*. 1993. Vol. 72, Iss. 11. P. 1158–1162.

351. Woodhouse T., Santiago I. M. Elise Boulding: New Voices in Conflict Resolution. *Journal of Conflictology*. 2012. Vol. 3, Iss. 2. P. 4–12. DOI: 10.7238/joc.v3i2.1607.

352. Yu C., Choi D., Hwang Y. Is text mining on trade claim studies applicable? focused on chinese cases of arbitration and litigation applying the cisg. *Journal of Korea Trade*. 2020. Vol. 24, Iss. 8. P. 171–188. DOI: 10.35611/jkt.2020.24.8.171.

353. Zahir J. Prediction of court decision from arabic documents using deep learning. *Expert Systems*. 2023. DOI: 10.1111/exsy.13236.

354. Zuckerman A. A. S. A Reform of Civil Procedure-Rationing Procedure Rather than Access to Justice. *Journal of Law and Society*. 1995. Vol. 22, Iss. 2. P. 155–188.

355. Zuckerman A. A. S. Reforming civil justice systems: Trends in industrial countries // PREM Notes. 2000. No. 46. URL: <http://hdl.handle.net/10986/11421> (Last accessed: 24.06.2023).